

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การใช้ระบบองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟู

ลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์”

โดย

นักวิจัย

1) นายอัมภาวงศ์	ชมดี	หัวหน้าโครงการวิจัย
2) นางสาวสายฝน	เอี่ยมเอา	นักวิจัย
3) นางสาวชลดา	จันทร์ปุม	นักวิจัย
4) นางสาวพัทธนันท์	โอษฐ์เจษฎา	นักวิจัย
5) นายนาค	ชูชื่นบุญ	นักวิจัย
6) นายอาทิตย์	รองจันทร์	นักวิจัย
7) นายสุทัศน์	สุดตะลาวดี	นักวิจัย
8) นายสุภาพ	อินแปลง	นักวิจัย
9) นายถาวร	เลี่ยมดี	นักวิจัย
10) นางสมจิตร	สุชาติสุนทร	นักวิจัย
11) นายสมชาย	ไกรเพท	นักวิจัย
12) นายบุญเกื้อน	สายแสงจันทร์	นักวิจัย
13) นายธีรพล	อรรถปรัชญาเมือง	นักวิจัย
14) นางวันเพ็ญ	ประไวย	นักวิจัย
15) นายมงคล	สุขเกิด	นักวิจัย
16) นายทวิส	แต้มงาม	นักวิจัย
17) นายเหรียญ	อินมณี	นักวิจัย
18) นายประนอม	อนุไวย	นักวิจัย
19) นายกอน	โกลกดี	นักวิจัย

บทคัดย่อ

จากการดำเนินงาน โครงการ การใช้ระบบองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์ ได้ดำเนินงานจนแล้วเสร็จในระยะที่ 2 บางส่วน ซึ่งมีข้อติดขัดบางประการ ทำให้ไม่สามารถดำเนินงานได้จนแล้วเสร็จ อย่างไรก็ตาม ได้สรุปบทเรียนองค์ความรู้ที่ได้ เพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ได้ 2 ข้อ จาก 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น

ทีมวิจัยได้มีการดำเนินงาน ขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น ผ่านกิจกรรมเวที “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง” ครั้งที่ 1 และ ครั้งที่ 2

การจัดงาน เป็นการจัดการบูรณาการประเด็นปัญหาและเรื่องเล่าวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำห้วยเสนง ให้ผสมกลมกลืนไปกับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อลดช่องว่างความรู้ความเข้าใจให้เป็นเรื่องใกล้ตัวของผู้คน และคนในเมืองสุรินทร์ให้ความสนใจในเรื่องลุ่มน้ำ เป็นการจุดประเด็นความตระหนัก ส่งเสริมให้ได้ยิน อีกทั้งการจัดเรื่องเล่าในบรรยากาศร้อยเรียงไปกับนิทรรศการภาพเก่าเมืองสุรินทร์ประเด็นอื่นๆ อาทิเช่น ประเด็นเรื่องศาสนา ศาสนา , ในหลวง-ราชินีกับเมืองสุรินทร์ ทำให้คนที่เข้าร่วมกิจกรรมไม่รู้สึกละเลยประเด็นห้วยเสนงว่าเป็นเรื่องของคนอื่นที่ไกลตัว

2. เพื่อใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงในการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง

ทีมวิจัยได้มีการถอดบทเรียนชุดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงผ่านโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ทั้งหมด 5 เรื่อง คือ 1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ “ตอมสฎึง” 2) การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “โตสฎึง” 3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง 4) รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย 5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาคำถามวิจัย	1
วัตถุประสงค์โครงการ	4
ขอบเขตการศึกษา	4
กรอบแนวคิด	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	15
บทที่ 4 ผลการศึกษา	21
4.1 ขยายความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำจืดในแหล่งธรรมชาติและเสื่อมโทรมในท้องถิ่น	21
4.2 เพื่อปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในแหล่งปลาน้ำจืดในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำจืดในแหล่งเสื่อมโทรม	48
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล	59
1. สรุปผลการวิจัย	59
2. บทเรียนที่ได้จากการวิจัยและการเรียนรู้ของนักวิจัย	60
ภาคผนวก	
ประวัติทีมวิจัย	

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“ลำห้วยเสนง” เป็นลำน้ำสาขาย่อยของลำน้ำชีที่มีความยาวประมาณ 75 กิโลเมตร กว้างอยู่ในระหว่างประมาณ 5-10 เมตรกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรัก (ดองเร็ก) ที่กั้นเขตพรมแดนระหว่างไทย – กัมพูชา ด้านทิศใต้จังหวัดสุรินทร์ ถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่และเป็นสายน้ำสำคัญที่ไหลหล่อเลี้ยง ประชากรจังหวัดสุรินทร์ นับตั้งแต่เป็นลำน้ำสาขาย่อยจนรวมกันเป็นลำห้วยเสนง ผ่าน 4 อำเภอ คือ อำเภอพนมดงรัก, กาบเชิง, ปราสาท, และอำเภอเมือง 10 ตำบล คือตำบลนางมุด, โคกตะเคียน, หนองใหญ่, ตาเบา, โคกยาง, หมอ, เฉนี, นอกเมือง, คอโค, และตำบลท่าสว่าง หมู่บ้านริมลำห้วยเสนง จำนวน 107 หมู่บ้าน “ห้วยเสนง” เป็นภาษาพื้นเมืองท้องถิ่นสุรินทร์ แปลว่า “เขาควาย” ตามลักษณะทางกายภาพของการไหลของสายน้ำ และเทือกเขาสูงที่มีลักษณะเป็นคลื่นลูกลอนลาดของเทือกเขาพนมดงรัก คนท้องถิ่นเรียก เขาขาว (พนมขอร์) และเขาแหลม (พนมสโรย) ลักษณะเป็นลำน้ำสาขาย่อยไหลอ้อมตามแนวร่องน้ำระหว่างเขาแล้วมาบรรจบกันที่เขาโต๊ะ มีลักษณะเหมือนเขาควาย ที่ตำบลบักได การไหลของน้ำ ผ่านชุมชนต้นน้ำ ลงมาสู่ชุมชนเกษตรกรรมพื้นราบ และมาหล่อเลี้ยงประชาชนในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ กระทั่งออกสู่ลำน้ำชี บริเวณ ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ลำห้วยเสนงมีลักษณะทางกายภาพตามความลาดชันของพื้นที่ 3 ช่วง คือ ห้วยเสนงตอนบน นับจากบริเวณเขาแหลม ตำบลนางมุด ซึ่งเป็นต้นน้ำของ ห้วยตาตด และเขาขาวเป็นต้นน้ำของห้วยระกา จึงเรียกบริเวณนั้นว่า ป่ามหาเขา ซึ่งทั้งสองสายน้ำของลำห้วยไหลลงสู่ห้วยเสนงบริเวณบ้านกู่ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ และในพื้นที่ต้นน้ำ ก็จะมีชุมชนตำบลโคกตะเคียน ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในการหาปลา ปลูกผักนอกฤดูทำนา และในฤดูทำนา ได้อาศัยน้ำจากลำห้วยในการทำนาสภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ต้นน้ำ มีลักษณะเป็นภูเขาสูงและมีต้นไม้อยู่อย่างหนาแน่น จึงเป็นต้นน้ำห้วยเสนงเป็นอย่างดี ประกอบกับมีการอนุรักษ์ป่า ทำให้พื้นที่ต้นน้ำมีศักยภาพในการกักเก็บน้ำให้ห้วยเสนงมีปริมาณน้ำที่หล่อเลี้ยงคนเมืองสุรินทร์ได้ตลอดทั้งปี ชุมชนห้วยเสนงตอนบน เป็นชุมชนที่กระจายตัวอยู่ตามลำน้ำสาขาของลำห้วยเสนง ซึ่งยังไม่ได้รวมเป็นลำน้ำห้วยสายหลักอย่างชัดเจน คนในชุมชนมีวัฒนธรรมภาษาพูดส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรร้อยละ 80 กลุ่มชาติพันธุ์ลาวร้อยละ 10 ที่เหลือเป็นชาติพันธุ์ไทยภาคกลางร้อยละ 10 ชุมชนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตอำเภอ กาบเชิง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ห้วยเสนงตอนกลาง นับจากตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท ถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ซึ่งมีการไหลรวมเป็นลำห้วย และชาวบ้านตลอดลำน้ำต่างเรียกตรงกันว่า ห้วยเสนง ซึ่งหมายถึงการที่น้ำสาขาต่างๆในพื้นที่ต้นน้ำ มารวมกันจนกระทั่งเหลือเพียงสายเดียว

ชุมชนห้วยเสนงตอนกลาง จะเป็นชุมชนตั้งอยู่ริมน้ำทั้งสองฝั่ง จนถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำ โครงการชลประทานห้วยเสนง ชุมชนใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนงทั้งการเกษตรกรรม เช่น ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เดิมที่เป็นพื้นที่ป่าทุ่งหญ้า และมีหนองน้ำค่อนข้างสมบูรณ์เพียงพอต่อการอุปโภค-บริโภค

ห้วยเสนงตอนปลาย นับจากอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง จนไหลลงสู่ลำชีวี บริเวณตำบลโคโค อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ ลักษณะดินชั้นหลังจากออกจากอ่างเก็บน้ำ เพราะทางโครงการชลประทาน ห้วยเสนงได้ปิดทางน้ำเดิม ชุมชนก็หันไปใช้น้ำจากคลองส่งน้ำของชลประทาน ทำการเกษตร นอกจากนี้ พื้นที่ปลายน้ำเป็นป่าทาม จะมีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก พื้นที่ตอนปลายน้ำ มีชุมชนตั้งอยู่ ตั้งแต่อ่างเก็บน้ำโครงการชลประทานห้วยเสนง จนถึง ปลายลำห้วยเสนงที่สบกับลำชีวี ลักษณะป่าเป็นทามไม้ใหญ่ และเป็นพื้นที่ทำมาหากินของชุมชน พื้นที่ชุมชนตอนปลายน้ำ เป็นพื้นที่ราบ มีลักษณะดินร่วนปนทราย และอาศัยน้ำจากลำห้วยเสนงทำการเกษตร ส่วนใหญ่พื้นที่ตอนปลายนาปีละ 1 ครั้ง ทำนาเพื่ออุปโภค – บริโภค และในฤดูที่ไม่ได้ทำการผลิตชุมชน ชุมชนก็จะมามีอาชีพรับจ้างในเมือง เพราะพื้นที่ตอนปลายเป็นพื้นที่ติดเมืองสุรินทร์ กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนงของชุมชนตอนปลายน้ำ พบว่าพื้นที่ตอนปลายมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากร และมีลำห้วยเสนงไหลผ่าน ใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ตอนปลายเป็นพื้นที่ ที่มีป่าทามอุดมสมบูรณ์มีการรักษาป่าด้วยวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน เช่น ป่าบ้านแสงตะวัน ป่าบ้านพลวง และป่าริมบ้านแสงตะวัน และชุมชนบ้านแสงตะวัน ยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน เช่น ที่ดินสาธารณะริมลำห้วยเสนง แบ่งให้ชุมชนที่ไม่มีที่ทำกิน เข้ามาปลูกผัก 14 ครัวเรือน โดยมีเงื่อนไขต้องปลอดสารพิษ และชุมชนในพื้นที่ที่มีการเผ่าระวังน้ำเสียจากเมืองไหลลงสู่ลำห้วยเสนงสถานการณ์ดังกล่าวในปัจจุบันได้เกิดปัญหาขึ้นกับห้วยเสนงทั้งสายน้ำ เมื่อพบว่า ป่าต้นน้ำถูกทำลายจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยูคาลิปตัสและพืชเศรษฐกิจ จำพวกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ทำให้ต้นน้ำแห้งจัดในช่วงฤดูแล้ง

การใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตของชุมชนทั้งตอนบน ตอนกลาง ส่งผลให้ลำน้ำเกิดการปนเปื้อนเป็นอันตรายต่อผู้ใช้น้ำ สัตว์เลี้ยง และสัตว์น้ำตลอดลำห้วย ผลจากการขุดลอกคลองได้ทำลายสภาพภูมิศาสตร์ตลอดสองฝั่งลำน้ำห้วยเสนงตอนกลาง การหาปลาแบบทำลาย ส่งผลให้สัตว์น้ำลดจำนวนลง ลำน้ำต้นเงินจากการสร้างฝายขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ เป็นระยะตลอดสายน้ำ ส่วนห้วยเสนงตอนปลายเองก็เกิดมลภาวะเป็นพิษจากตัวเมือง เช่น ปัญหาน้ำเสียจากการระบายน้ำฟาร์มหมู โรงงานขนมจีน ไร้ออร์ท ร้านอาหาร และเกิดภาวะน้ำท่วมจากการถมที่ และการระบายน้ำจากอ่างเก็บน้ำ อีกทั้งชุมชนเมืองที่ใช้น้ำผ่านระบบประปา ยังไม่ตื่นตัวเรื่องผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้น้ำอย่างไม่รู้คุณค่าอีกด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงปัญหาขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาลำน้ำของชุมชนทั้งสองฟากฝั่ง ส่งผลกระทบต่อชุมชนสองฝั่งลำน้ำ และประชาชนผู้ใช้น้ำในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งแนวโน้มในอนาคต จะเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ ระหว่างภาคชนบทและภาคเมืองในที่สุด

จากพัฒนาการการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ผ่านมาจะพบว่าการกำหนดนโยบายสาธารณะนั้นถูกกำหนดจากส่วนกลางและหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในพื้นที่ ขณะที่แนวคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำนั้นยังอยู่ในฐานคิดของภาวะ “น้ำเกินและน้ำขาด” ซึ่งมุ่งไปจัดการที่ตัวของน้ำ ทำให้สละเลงต่อความรู้ในทรัพยากรอื่นๆที่มีอยู่ในลุ่มน้ำซึ่งเป็นมุมมองเพื่อการจัดการในเชิงเดี่ยว หากมองในภาพรวมแล้วจะพบว่า ลุ่มน้ำ หรือสายน้ำนั้น มีความหมายและสัมพันธ์รวมถึงที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ประกอบด้วย พืช สัตว์ มนุษย์ น้ำ ดิน หิน แร่ธาตุอากาศ วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ความเป็นชุมชน เป็นเมืองกฎระเบียบต่าง ๆ ฯลฯ ดังนั้นการกำหนดนโยบายสาธารณะจึงควรมองให้ครอบคลุมถึงมิติความสัมพันธ์ที่กล่าวมา จึงนำไปสู่คำถามที่ว่า “แล้วจะกำหนดแนวนโยบายสาธารณะบนฐานความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศนี้อย่างไร ” โดยเฉพาะความรู้ท้องถิ่นด้านนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีลักษณะเฉพาะเช่น กลุ่มชาติพันธุ์เขมรในบริเวณลุ่มน้ำห้วยเสนง

ที่ผ่านมาการมองความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศที่ได้รับความนิยมอย่างมากได้แก่ การมองความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในมุมมองของนิเวศวัฒนธรรม ที่เน้นการศึกษาเชิงระบบความสัมพันธ์ ใน 3 ระดับได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์, ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ, และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งชัดเจนในการอธิบายความสัมพันธ์ที่กว้าง ขาดการมองในมิติทางการเมืองและรัฐ (ที่มีอิทธิพลและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศอีกด้านหนึ่ง เช่น การกำหนดนโยบาย กฎหมาย โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ เป็นต้น) จึงไม่สอดคล้องกับการศึกษาที่มุ่งศึกษาความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศที่ต้องการความรู้ในรายละเอียด(โดยเฉพาะความรู้เชิงระบบนิเวศ) แต่ละด้านนำมาผลักดันนโยบายสาธารณะในฐานะที่เป็นการเมืองของความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ

ปัญหาการวิจัยและความต้องการในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

จากการศึกษาสังเคราะห์ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำห้วยเสนงเพื่อผลักดันนโยบายสาธารณะจาก ฐานชุมชนสู่การปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในปี 2553 พบองค์ความรู้ทั้ง 4 ระดับคือ

1) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับกายภาพ, ภูมินิเวศและชีวนิเวศ (Local knowledge of Land, Animals) 2) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับที่ดินและระบบการใช้ประโยชน์ (Land and Resource Management Systems) 3) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการเชิงสถาบัน, การจัดสรรและความเป็นธรรมของคนในชุมชน (Social Institutions) และ 4) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับโลกทัศน์ของชุมชนต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (World View) และพบองค์ความรู้ใหม่ในระดับที่ 5 คือ องค์ความรู้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับการแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชนลุ่มน้ำห้วยเสนง ในหลายลักษณะกระบวนการ เช่น การต่อต้าน การต่อรอง การปรับใช้วัฒนธรรมประเพณีเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ หรือแม้แต่การจัดการปัญหาผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่น

ผลจากการปฏิบัติการเกิดรูปธรรมการผลักดันนโยบายสาธารณะจาก ฐานชุมชนสู่การปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในระดับพื้นที่ 2 เรื่องด้วยกัน คือ การผลักดันและขยายผลจากการปรับใช้ประเพณี “ตอมสรวง” สู่การจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยเสนงตำบลตาเบา และการผลักดันความรู้ภูมินิเวศท้องถิ่นสู่การจัดการน้ำในรูปแบบ “โคสรวง” ซึ่งต่อยอดเป็นโครงการพัฒนา

แม้ว่าการผลักดันนโยบายสาธารณะในระดับพื้นที่จะสามารถกระทำได้ เป็นจุดๆ เป็นหย่อมๆ แต่ในบริบทของลุ่มน้ำห้วยเสนง ที่มีปัญหาซับซ้อน จึงมีความจำเป็นในการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายที่ครอบคลุมปัญหา ทั้งในมุมมองของการจัดการ เช่น การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์ที่อาจจะต้องครอบคลุมกิจกรรมการใช้ประโยชน์ของทุกภาคส่วน ทั้งภาคเกษตร อุตสาหกรรม การค้าและการบริการ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการผสมองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อขยายผลรูปธรรมสู่สังคมในประเด็นการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก ด้วยการรวบรวมและใช้ระบบองค์ความรู้ท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงและขยายความรู้ท้องถิ่นสู่ภาคส่วนอื่นๆ ในสังคมสุรินทร์

1.2 คำถามการวิจัย

ระบบองค์ความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงของชุมชนมีอะไรบ้าง มีอะไรที่ปฏิบัติอยู่และจะขยายความรู้สู่สาธารณะของท้องถิ่นสุรินทร์ได้อย่างไร?

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น
- 2) เพื่อใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในผืนน้ำห้วยเสนงเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำห้วยเสนง
- 3) เพื่อพัฒนาและขยายผลรูปธรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำห้วยเสนงด้วยระบบความรู้ท้องถิ่นสู่การปฏิบัติการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน

1.4 ขอบเขตในการวิจัย

1) ขอบเขตเนื้อหา

มองระบบความรู้ท้องถิ่นในบริบทสามกลุ่มได้แก่ กลุ่มโลกทัศน์ของชุมชนต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม กลุ่มวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น และกลุ่มการเคลื่อนไหวทางสังคม และมุ่งรวบรวมศึกษาระบบองค์ความรู้ท้องถิ่น ที่มีและดำเนินการในพื้นที่ผืนน้ำห้วยเสนงดังนี้ คือ 1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ “ตอมสฎึง” 2) การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “ไตสฎึง” 3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง 4) รูปแบบกระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย 5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง

2) ขอบเขตพื้นที่

พื้นที่ตำบลตาเบา ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท และพื้นที่ตำบลเจียง ตำบลคอโค อำเภอเมืองสุรินทร์

3) ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

ผู้นำเครือข่ายชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูผืนน้ำห้วยเสนงจำนวน 56 คน, ส่วนราชการ และ

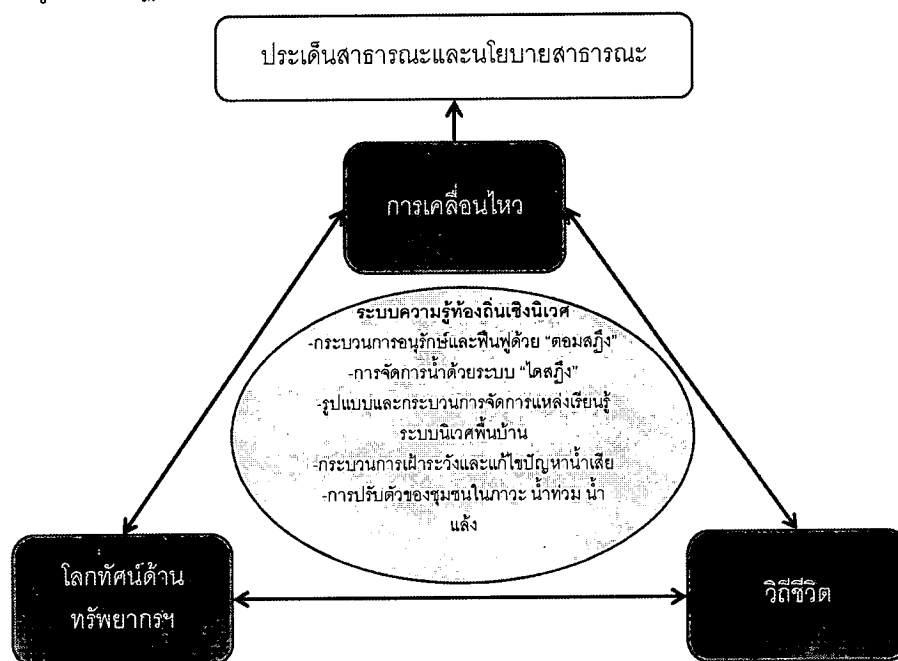
เอกชนที่เกี่ยวข้องได้แก่ ชลประทานสุรินทร์ 5 คน สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์ 5 คน ท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์ 5 คน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน 5 คน องค์การบริหารส่วนตำบล 12 แห่ง รวม 36 คน สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ 2 คน หอการค้าจังหวัด 3 คน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยทับทันห้วยสำราญ 5 คน หน่วยจัดการต้นน้ำห้วยโดง 5 คน สมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกสุรินทร์ 50 คน รวมกลุ่มเป้าหมาย 167 คน รวมนักวิจัย 197 คน

4) ระยะเวลาดำเนินการวิจัย

18 เดือน

1.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาในครั้งนี้ได้มองระบบความรู้ท้องถิ่นในห้วยเสนงในบริบทของสามกลุ่มและมุ่งเน้นไปที่ระบบความรู้ที่มีการปฏิบัติกันในพื้นที่เพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาของคนในท้องถิ่นดังนี้ คือ

1.6 ขั้นตอนการศึกษาวิจัย

1) ขั้นตอนการเตรียมการศึกษาวิจัย

- การเตรียมทีมและการวางแผนของนักวิจัย
- ทบทวนเอกสารงานวิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- สังเคราะห์เอกสารงานวิจัยและงานนโยบายที่เกี่ยวข้องในลุ่มน้ำห้วยเสนง

2) ขั้นตอนการวิจัยและรวบรวมข้อมูล

- ศึกษาบทเรียนการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- รวบรวมระบบความรู้ท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงในสามบริบท คือ โลกทัศน์ วิถีชีวิต และการเคลื่อนไหว

- ศึกษาบทเรียนรูปธรรมการปฏิบัติการ 1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ "ตอมสึง" 2) การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ "โดสึง" 3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง 4) รูปแบบ กระบวนการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย 5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะ น้ำท่วม น้ำแล้ง

3) ขั้นตอนการวิเคราะห์สรุปข้อมูลและจัดทำแผนปฏิบัติการ

- วิเคราะห์และสังเคราะห์บทเรียนการพัฒนาแผนการจัดการฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- วิเคราะห์และสังเคราะห์บทเรียนรูปธรรมการปฏิบัติการการใช้ระบบความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง
 - จัดทำแผนปฏิบัติการร่วมกับภาคีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 4) ขั้นตอนปฏิบัติการจัดทำแผนกระบวนการเรียนรู้
 - นำเสนอชุดบทเรียนการพัฒนาและองค์ความรู้เชิงนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง
 - เวทีนำเสนอข้อเสนอแนะนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง
 - ปฏิบัติการขับเคลื่อนผลักดันนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 5) สรุปผลการศึกษาและผลการปฏิบัติการ
 - รายงานความก้าวหน้า
 - สรุปผลปฏิบัติการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะและสรุปผลการศึกษา

1.7 กิจกรรมดำเนินการ

- 1) ประชุมเตรียมทีมวิจัยและวางแผนการวิจัยร่วมกัน
- 2) ทบทวนเอกสารและสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในห้วยเสนง
- 3) เวทีเสวนาเพื่อชี้แจงโครงการ “ภาพเก่าเล่าเรื่องห้วยเสนงเมืองสุรินทร์”
- 4) กิจกรรมการจัดการความรู้ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ “ตอมสฎึง”
- 5) กิจกรรมการจัดการความรู้รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง
- 6) กิจกรรมการจัดการความรู้การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “โคสฎึง”
- 7) กิจกรรมการจัดการความรู้รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย
- 8) กิจกรรมการจัดการความรู้รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง
- 9) เวทีเสวนาสาธารณะเรื่องพัฒนาการและกระบวนการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 10) กิจกรรมเขียนรายงานความก้าวหน้าการวิจัย
- 11) เวทีสังเคราะห์บทเรียนการพัฒนาแผนการจัดการฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 12) เวทีสังเคราะห์บทเรียนรูปธรรมการปฏิบัติการการใช้ระบบความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 13) เวทีนำเสนอชุดบทเรียนการพัฒนาและองค์ความรู้เชิงนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 14) ประชุมจัดทำแผนปฏิบัติการร่วมกับภาคีและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 15) เวทีนำเสนอข้อเสนอประเด็นและนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 16) กิจกรรมปฏิบัติการขับเคลื่อนผลักดันนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 17) กิจกรรมสรุปผลการปฏิบัติการและการศึกษา
- 18) กิจกรรมเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1) เจริญวิจัย

- เกิดชุดความรู้พัฒนาการจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- เกิดชุดความรู้ท้องถิ่นในการอนุรักษ์และฟื้นฟูกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- เกิดการใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่การกำหนดนโยบายสาธารณะ
- เกิดชุดประเด็นสาธารณะและข้อเสนอแนะนโยบายสาธารณะในกลุ่มน้ำห้วยเสนง

2) ผลที่ได้เชิงการพัฒนา

- เกิดนักวิจัยชุมชนอย่างน้อย 7 คน
- เกิดการผลักดันขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะสู่การปฏิบัติการร่วมกับท้องถิ่นและ ชุมชน
- เกิดแบบแผนการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในกลุ่มน้ำห้วยเสนง

บทที่ 2

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

คณะนักวิจัยได้ทำการศึกษารวบรวมจากเอกสารมือสองว่าด้วยแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โดยรวบรวมมาทั้งหมด ได้ดังต่อไปนี้

แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษากระบวนการวิจัยในท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงได้พบว่าในกระบวนการศึกษานั้นได้มุ่งเน้นการสร้างเสริมกระบวนการสร้างพลังชุมชน โดยอาศัยเครื่องมือการวิจัยเป็นหัวใจนำไปสู่เป้าหมาย ซึ่งถือได้ว่ากระบวนการนั้นได้มีส่วนสร้างพลังภายในชุมชนได้ในระดับหนึ่ง บางพื้นที่สามารถสร้างชุมชนจัดการตนเองจากชุดความรู้การวิจัย อาทิเช่น ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท พื้นที่ต้นน้ำ ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง บางพื้นที่สามารถจัดการขับเคลื่อนในบางประเด็น และบางพื้นที่ได้เริ่มต้นนำความรู้กลับมาทบทวนเพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรของตนเอง และในกระบวนการวิจัยที่ผ่านมาแล้วมีเป้าหมายในเชิงนโยบายทั้งในระดับพื้นที่ และระดับจังหวัด รวมถึงระดับภูมิภาค

คำว่ามีค่าแต่ไม่มีคุณ ชื่อนความหมายที่ลึกซึ้งและแหลมคม สื่อความที่ขัดแย้ง ทำนองเดียวกับคำว่า paradox ในภาษาอังกฤษ สะท้อนถึงความจริงที่ว่า คุณค่าขึ้นอยู่กับตัวบุคคล (ผู้ประเมินค่า) หากบุคคลนั้นรู้จักและมีความเข้าใจ ก็ซาบซึ้งประเมินค่าสูง แต่ถ้าหากบุคคล(ผู้ประเมินค่า)ไม่รู้จักหรือไม่เข้าใจก็ไม่ซาบซึ้งประเมินค่าต่ำต้อย หากในสังคมไทยมีคนประเภทหลังมาก ก็น่าเป็นห่วง ทุนทางวัฒนธรรมที่มีค่าและสั่งสมมาเป็นเวลานานจะถูกกลืนหายไป ไม่ได้นำมาสร้างอรรถประโยชน์นานเข้าก็จะสาบสูญไป (พรณิกา โสคติพันธ์. 2547. วัฒนธรรมตาลโตนด กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ใน....)

ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) และภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) มีความหมายทั้งในเชิงนามธรรมและรูปธรรม ที่เป็นนามธรรมเช่น ค่านิยม คติ ความเชื่อ คำสั่งสอน เป็นต้น และที่เป็นรูปธรรมเช่น ขนบประเพณี ศิลปวัตถุ ศิลปะการแสดง เป็นต้น ในวัฒนธรรมใดๆ ย่อมประกอบด้วย “ผู้แสดงทางวัฒนธรรม” (actor) ผู้เสพวัฒนธรรม (consumer) มีการเรียนรู้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงมีการต่อเติมดัดแปลง และพัฒนาใหม่

ทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมีคุณค่า (value) และมีบทบาท (functioning) ในทางใดทางหนึ่งต่อสังคม ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสมานฉันท์ ไม่รบราฆ่าฟันหรือเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ช่วยป้องกันมิให้นาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อประโยชน์ส่วนบุคคลมากเกินไป ให้ใช้ได้ตามเกณฑ์ที่สังคมกำหนด ไม่เป็น free-rider ไม่หยิบฉวยมาเป็นผลประโยชน์ตนมากเกินไป

ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ยังมีปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและการจัดการในทางบวก กล่าวคือ ความรู้ภูมิปัญญาและทุนทางวัฒนธรรมได้ถูกนำมาปรับใช้ในทางเศรษฐกิจ เช่น ความรู้การช่างสามารถเป็นอาชีพได้ และเป็นความภาคภูมิใจประจำถิ่นได้ในเวลาเดียวกัน ทุนทางวัฒนธรรมยังกลายเป็นแหล่งนำเที่ยวทำเงินเข้าประเทศอย่างมหาศาล อาทิเช่นนครปารีส ดึงดูดนักท่องเที่ยวมาชมมรดกทางวัฒนธรรมจำนวนหลายสิบล้านคนในแต่ละปี

แม้ว่าการผลิตงานศิลปวัฒนธรรมที่อิงทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจจะเป็นการผลิตขนาดเล็ก (Small scale) จำนวนไม่มากนัก แต่ทำให้คุณค่าสูง ได้ราคาดี การใช้วิถีชีวิตที่อยู่ในท้องถิ่น ในแง่นี้จึงนับเป็นทางเลือกใหม่ที่น่าสนใจ (แทนที่จะคาดหวังมูลค่าเพิ่มจากระบบโรงงาน) ความจริงเมื่อนับรวม

กิจกรรมจากฝีมือคน ธุรกิจชุมชน สินค้าจากภูมิปัญญา จากทุกภูมิภาค ก็พบว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าระบบการผลิตของวิสาหกิจขนาดใหญ่

ในแนวความคิดการพัฒนาเศรษฐกิจในยุคใหม่ ต่างตระหนักว่า การผลิตภาคบริการมีความสำคัญเพิ่มขึ้นตามลำดับ ในแง่เงินทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสังคมและเศรษฐกิจไทยได้อย่างแน่นอน นอกจากนี้ยังมีผลดีในแง่ของการกระจายรายได้ เพราะกระจายผลประโยชน์อย่างทั่วถึง ไม่กระจุกตัวอยู่กับเจ้าของทุนขนาดใหญ่เท่านั้น ทั้งนี้ควรมีการมองนโยบายทั้งในระดับชาติ ระดับภาคและท้องถิ่นโดยสร้างองค์ความรู้ ฐานข้อมูล ยกย่องเชิดชูผู้แสดงวัฒนธรรม ชักนำให้เกิดผู้สืบทอดวัฒนธรรมในวงกว้างมากยิ่งขึ้น (หน้า 11-13)

ทุนที่สำคัญต่อการพัฒนา

ทุนมนุษย์ คือทุนที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลเกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ ซึ่งช่วยเพิ่มผลิตภาพการทำงานของคนเรา

ทุนสิ่งแวดล้อม สะท้อนถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเรา ที่ช่วยให้มนุษย์ดำรงชีพอย่างมีคุณภาพ คนจำนวนมากมีอาชีพและทำมาหากินได้เพราะมีทุนสิ่งแวดล้อมสนับสนุน

ทุนทางสังคม สะท้อนถึงความเชื่อถือ ความไว้วางใจ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มในสังคม ซึ่งเป็นสะพานเชื่อมโยงผู้คนจำนวนมากให้ทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นเครือข่าย มีการศึกษาวิจัยที่บ่งชี้ว่า ทุนสังคมช่วยลดต้นทุนค่าเสียหยาบและส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นได้ง่าย

ทุนวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปราะบาง ทุนวัฒนธรรมมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และเป็นประเด็นที่น่าเป็นห่วงท่ามกลางสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในสังคมไทยอาจจะคิดถึงเจ้าภาพใหม่ ที่เข้มแข็ง อาทิเช่น ภาคประชาสังคม สถาบันการศึกษา ราชการทั้งส่วนกลางและท้องถิ่น ช่วยกันส่งเสริม สนับสนุน ยกย่อง เชิดชู ให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรม มีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านสื่อแบบใหม่ สร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมในแง่มุม ของดี และฝีมือ ให้สามารถนำไปเสนอต่อประชาคมโลกได้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือสิ่งที่สั่งสมและสืบทอดมาจากความรู้และประสบการณ์ ผสมกับญาณทัศนะเป็นรากฐาน เช่นความรู้ในการนำพืชมาใช้ในชีวิตประจำวัน การนำสมุนไพรมาทำเป็นยารักษาโรค

(ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ และคณะ. 2549. การสำรวจสถานะองค์ความรู้และแนวทางการพัฒนาทุนวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.)

ห้วงทศวรรษที่ผ่านมา งานวิจัยท้องถิ่นได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และเป็นที่ประจักษ์ว่างานวิจัยท้องถิ่นนั้นได้กระตุ้นพลังภายในท้องถิ่นให้ออกมาเด่นชัดมากขึ้น เรื่องราวของท้องถิ่นหลายต่อหลายประการได้ถูกพูดถึงในสังคมวงกว้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งพลังท้องถิ่นที่วามันประกอบด้วยฐานที่สำคัญคือ ฐานทรัพยากร เครือข่ายสังคม ระบบความรู้ วัฒนธรรมและความเชื่อ ทั้ง 4 ฐานดังกล่าวคือสิ่งยึดโยงชุมชนให้เข้มแข็งและสามารถยืนหยัดอยู่ได้ หากฐานใดมีความสั่นคลอนหรือขาดหายไป ฐานอื่นๆ ก็สั่นคลอนขาดความมั่นคงไปด้วย

ในแง่มุมของกลุ่มน้ำห้วยเสนง หากศึกษาจากเอกสารงานศึกษาที่เกี่ยวข้องที่ผ่านนั้นได้มุ่งเน้นการศึกษาและขับเคลื่อนงานในฐานทรัพยากร และการสร้างเครือข่ายทางสังคมภายใน เป็นสำคัญ แต่ในโลกปัจจุบันการขับเคลื่อนเครือข่ายทางสังคมในวงกว้างนั้นมีความจำเป็นในการช่วยหนุนเสริมชุมชนให้

การวิจัยครั้งนี้นอกเหนือจากการสังเคราะห์ความรู้เดิมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยท้องถิ่นในห้วงที่ผ่านมาแล้ว ยังมีโจทย์ที่สำคัญคือการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมในวงกว้างเพื่อการสื่อสารความรู้ความเข้าใจให้กับผู้คนในวงกว้างมากยิ่งขึ้น

ลำนํ้า มีความหมายในเชิงฐานทรัพยากรใน 2 นัยยะ นัยยะแรก คือตัว “นํ้า” เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อชีวิตและการผลิต คนส่วนใหญ่ไม่มีความเข้าใจว่านํ้ามีความแตกต่างกันอย่างไร ความแตกต่างของนํ้ามีผลต่อชีวิต เช่นนํ้าในแถบลุ่มนํ้าแม่กลองที่ประกอบด้วยนํ้าจืด นํ้ากร่อย และนํ้าเค็ม ส่งผลให้การผลิตผลไม้ในเขตนี้มีรสชาติที่ดีกว่าในที่อื่นๆ ดังนั้นการสร้างเขื่อน ฝาย หรือการเปลี่ยนทิศทางของนํ้าย่อมส่งผลกระทบต่อวิถีชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาอาศัยนํ้าที่มีลักษณะของท้องถิ่น และอาศัยความรู้ที่สร้างขึ้นมามอบสนองเฉพาะถิ่นของเขา และเมื่อวิถีชีวิตคือวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของฐานทรัพยากร

นัยยะประการหนึ่งของนํ้า คือทรัพยากรอันมากับนํ้า ได้แก่สัตว์ น้อยใหญ่ พืชพรรณต่าง ที่ต้องพึ่งพานํ้าและลักษณะความพิเศษของนํ้าในการดำรงชีวิต หากเกิดความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศลำนํ้าย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตเหล่านั้น ความรู้เหล่านี้เป็นข้อยืนยันว่าเหตุใดชาวบ้านปากมูนจึงเรียกร้องให้มีการเปิดเขื่อนปากมุลอย่างถาวร

สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

สิทธิชุมชน (Community right) มีการนิยามความหมายเกี่ยวกับ “สิทธิชุมชน” ไว้ดังนี้

“สิทธิ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน แปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม” คำว่า “อำนาจ” (Power) ในทางสังคมวิทยา หมายถึง “ความเป็นไปได้ที่บุคคลหนึ่งสามารถกำหนดให้อีกบุคคลหนึ่งกระทำตามความต้องการของตน โดยไม่คำนึงว่าอีกฝ่ายหนึ่งต้องการกระทำหรือไม่ หรือรู้สึกรังเกียจอย่างไร” (สุริยา สมุทรคุปต์, 2536) หรือตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525) ให้ความหมาย “อำนาจ” คือความสามารถหรือสิ่งที่สามารถทำหรือบันดาลให้เกิดสิ่งใดได้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

“สิทธิ” จึงไม่ใช่อำนาจหรือความมีอำนาจเพียงเท่านั้นแต่ “สิทธิ” ต้องเป็นอำนาจที่ถูกกำกับด้วย “ความชอบธรรม” อันหมายถึงอำนาจที่ถูกต้องตามหลักธรรม ตามหลักของคุณงามความดี ความถูกต้อง ความยุติธรรม เช่น หลักศาสนา หลักกฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ประเพณี เกณฑ์คุณค่าที่คนในสังคมหนึ่ง ๆ ยึดถือร่วมกัน ในภาษาอังกฤษ “สิทธิ” จึงตรงกับคำว่า “right” ซึ่งแปลว่าความถูกต้อง ในบางตำราอาจใช้คำว่า “สิทธิอำนาจ” ในความหมายเดียวกัน การที่คนผู้หนึ่งมี “สิทธิ” ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น จึงหมายความว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่คนผู้นั้นพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องคนอื่นต้องยอมรับ จะขัดขวางหรือลิดรอนไม่ได้ คนเราจะมี “สิทธิ” ได้นั้น เพราะเขามีฐานะอย่างใดอย่างหนึ่งที่แน่นอน เช่น เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นลูก เป็นหัวหน้า เป็นลูกน้อง เป็นผู้ปกครอง เป็นผู้ถูกปกครอง ดังนั้น

“สิทธิมนุษยชน” ก็คือสิทธิในฐานะที่เขาเกิดมาเป็นมนุษย์ “สิทธิพลเมือง” ก็คือสิทธิในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศ ดังนี้ “สิทธิชุมชน” จึงเป็นสิทธิของชุมชน เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่ชุมชนพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ผู้อื่นต้องยอมรับจะละเมิดหรือลิดรอนมิได้ “ชุมชน” (Community) ในความหมายดั้งเดิมหมายถึง “หมู่ชน หรือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525) แต่ในความหมายที่กว้างขวางออกไปในสังคมสมัยใหม่ปรากฏเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมากมายที่สมาชิกอาจมิได้อาศัยอยู่ในอาณา

บริเวณเดียวกัน แต่มีความผูกพัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีชะตากรรมร่วมกัน สมาชิกแต่ละคนนิยามตนเองว่าเป็นหนึ่งในวงของความสัมพันธ์นั้นและสังคมก็รับรู้ว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น เช่น ชุมชนทางอากาศ ชุมชนผู้ได้รับผลกระทบผู้เดือดร้อนจากการพัฒนา ชุมชนคนพิการ ชุมชนที่อยู่อาศัยในภูมิลักษณ์เดียวกัน เป็นต้น

“สิทธิชุมชน” เป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ แต่แท้ที่จริงแล้ว “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยารัตนา, 2546) จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพันกันและกัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการภายในให้ลุล่วงไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าวพัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน เกิดการผลิตซ้ำ เกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแรง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมี พึงได้รับท่ามกลางการดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่า” ที่ยึดถือร่วมกัน เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรมก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชนนั่นเอง “คุณค่าที่ชุมชนยึดถือร่วมกัน” เป็นสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยวิถีชีวิตชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ, ผีปอบ, คุณค่าแห่งความกตัญญูรู้คุณต่อธรรมชาติ และบุพการี การเคารพในผลประโยชน์ และทรัพย์สินส่วนร่วม ฯลฯ หรืออาจเป็นคุณค่าที่ชุมชนรับจากภายนอกมาผสมผสานเป็นคุณค่าของชุมชน เช่น หลักธรรมทางศาสนา กล่าวได้ว่า คุณค่าเหล่านี้เป็น “ระบบคุณค่าทางศีลธรรม” ซึ่งทำหน้าที่กำกับพฤติกรรมของชาวชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบและสันติ ซึ่งสิทธิชุมชนมีความเป็นพลวัต กล่าวคือ ระบบสิทธิหรือแบบแผนความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภายนอกนั้น มีลักษณะของการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ขัดแย้งต่อสู้ ต่อรอง ช่วงชิง ประนีประนอม ประสมประสานและการปรับดุลความสัมพันธ์เชิงอำนาจกันอยู่ตลอดเวลาในรูปของการสร้างข้อตกลงใหม่ กติกาใหม่ ด้านหนึ่งเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมยั่งยืนในการดำรงอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน อีกด้านหนึ่งเพื่อให้ชุมชนอยู่รอด มีความมั่นคงและมีศักดิ์ศรีในการอยู่ร่วมกับสังคมภายนอก กับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน มีส่วนรวมสัมพันธ์กันกับแนวคิดในการจัดการทรัพยากร อย่างแยกกันไม่ออก

แนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วม

คำว่า “ทรัพยากร” มีความหมายแคบกว่า “สิ่งแวดล้อม” เพราะในทางนิเวศวิทยานั้น สภาพแวดล้อมของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดย่อมประกอบด้วยทุกมิติ หรือทุกปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตชนิดนั้น ไม่ว่าจะเป็นภูมิอากาศ แหล่งอาหาร ศัตรูหรือสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน ในขณะที่ทรัพยากร มีความหมายเฉพาะเจาะจงถึงบางส่วนของสภาพแวดล้อมที่สิ่งมีชีวิตชนิดนั้นใช้ประโยชน์เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด ดังนั้นทรัพยากรจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ธรรมชาติ แต่เป็นโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของ

มนุษย์ (Human cultural construct) หรือถ้าจะยึดเอาความหมายตามหลักภูมิศาสตร์ ทรัพยากร คือ องค์ประกอบหรือส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อมที่ถูกมนุษย์นำมาใช้ ทรัพยากรจึงมีใช้บางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่ทรัพยากรเกิดขึ้นมาภายหลังจากที่มนุษย์ได้กำหนดคุณค่าให้กับทรัพยากรชนิดนั้นๆ แล้ว (สรียา สมุทรคุปต์ และคณะ, 2536)

ทรัพยากรส่วนรวม (The commons) มีงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาในด้านระบบการผลิต วัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรทางด้านสังคมของชุมชนท้องถิ่น ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม อันเป็นหลักในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งในประเทศไทยมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทรัพยากรส่วนรวมที่มีการศึกษาเกี่ยวกับชุมชน และการจัดการทรัพยากร แนวคิดเหล่านี้ได้ปรากฏชัดมากขึ้นจากเงื่อนไขของสังคมไทยที่เกิดจากประเด็นความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรร่วมกับสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วม” หรือถึงภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องจัดการ มิได้กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน แต่ต้องการให้ภายนอกมาร่วมสนับสนุน ถ่วงดุลในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะ และรัฐ สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จเหมือนสิทธิปัจเจกและสิทธิรัฐ ที่เจ้าของใช้สิทธิตนเองกีดกันการเกี่ยวข้องจากภายนอกอย่างสิ้นเชิง เห็นได้จากกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ล้วนเป็นกิจกรรมที่ต้องการการสนับสนุนจากเครือข่ายท้องถิ่น ประชาสังคมและรัฐ อย่างไรก็ตามชุมชนก็ได้สร้างเงื่อนไข กติกา ที่มีการควบคุมการใช้จากภายนอก ป้องกันการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่ยั่งยืนดูแลทรัพยากร เพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก คนภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชนไม่ได้ ระดับของการมีส่วนร่วมจึงลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและสังคม อย่างไรก็ตามลักษณะของการกีดกันคนภายนอกอาจจะเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งหรือการแย่งชิงทรัพยากร หรือในโครงสร้างการจัดการทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียม แต่โดยทั่วไปสิทธิชุมชน มักมีลักษณะการมีส่วนร่วมจากภายนอกมากกว่าการกีดกัน

หลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย อาทิ การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม (กฤษฎา บุญชัย, 2543)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร (Resource management)

สำหรับแนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรนั้น สามารถจำแนกออกเป็น 4 แนวทาง คือ หนึ่งการจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์ สองการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม สามการจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน และสี่การจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

- **การจัดการทรัพยากรในเชิงอรรถประโยชน์** ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดหลักเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติจากมุมมองด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งมักจะแยกศึกษาธรรมชาติเฉพาะในด้านที่เป็นรูปธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสภาพแวดล้อมเท่านั้น ขณะที่มองข้ามความหมายของธรรมชาติในด้านจิตใจด้านวัฒนธรรม และสังคม ซึ่งอาจมองว่าเป็นการมองธรรมชาติแบบแยกส่วน นอกจากนั้นยังถือว่าลักษณะธรรมชาติมีความเป็นสากลแม้ว่าระบบนิเวศที่มีอยู่ตามธรรมชาติจะมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลายในภูมิภาค และทางภูมิศาสตร์ก็ตาม แนวคิดนี้ยังมองธรรมชาติในฐานะที่เป็นทรัพยากรว่า ความเป็นทรัพยากรเกิดจากพื้นฐานของความต้องการของมนุษย์ที่มีความสามารถแสวงหาประโยชน์ และควบคุมธรรมชาติได้ด้วยความรู้ทางเทคโนโลยี ดังนั้นมนุษย์จึงสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ในธรรมชาติได้ด้วยการสร้างเครื่องมือขึ้นมาจัดการกับการใช้ให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุด ทั้งเครื่องมือที่เป็นกฎเกณฑ์ และเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อป้องกันมิให้มนุษย์ทำลายทรัพยากรเหล่านั้น หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจนมากเกินไปเกินความสามารถที่ทรัพยากรเองจะแบกรับได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนนั่นเอง ในแง่นี้เองทรัพยากรจึงถูกมองว่ามีลักษณะเป็นทรัพยากรสาธารณะ

- **การจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม** หรือการจัดการในเชิงจิตสำนึก มีพื้นฐานวิธีคิดแบบบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม จึงไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่แยกออกจากสังคมมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่กลับพยายามทำความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่เฉพาะที่ใดที่หนึ่งในระบบนิเวศที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรม และความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนหนึ่งกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาดุลยภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นแนวคิดนี้จึงสนับสนุนความหมายของทรัพยากรในแง่ที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนท้องถิ่น ที่ผูกติดอยู่กับวัฒนธรรมและหลักเหตุผลแบบเศรษฐกิจเชิงสำนึกอย่างมีศีลธรรม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไป

- **การจัดการทรัพยากรในเชิงสถาบัน** มีพื้นฐานความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและระบบสังคมมนุษย์ว่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ แต่ในเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์นั้นจะมีเงื่อนไขที่มีมุมมองขยายเพิ่มเติมไปอีก นอกเหนือเงื่อนไขเชิงจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนแล้วยังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์เชิงสถาบันอีกด้วย เป็นการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงซ้อน ซึ่งมีนัยว่าการจัดการทรัพยากรส่วนรวมไม่ควรผูกขาดอยู่กับหน่วยทางสังคมเพียงหน่วยใดหน่วยหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นชุมชนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐ แต่ควรถือเป็นการจัดการร่วมกัน โดยสร้างสถาบันทางสังคมขึ้นมาทำหน้าที่เป็นกลไกและกฎเกณฑ์ เพื่อจัดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ในรูปของระบบสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเปิดให้ระบบสิทธิต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิทธิโดยรัฐ สิทธิส่วนรวม และสิทธิส่วนบุคคลสามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่หรือหน่วยเดียวกัน เพราะมองสิทธิต่างๆ ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ตั้งแต่สิทธิแบบเปิดเสรีไปจนถึงสิทธิที่ปิดกั้นให้เฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น

- **การจัดการทรัพยากรในเชิงความสัมพันธ์เชิงอำนาจ** แนวคิดนี้มองว่าสาเหตุสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม ที่มีความขัดแย้งและความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากรทำให้อำนาจในด้านหนึ่งเกิดการกีดกันชุมชนบางกลุ่ม ขณะที่อีกด้านหนึ่งเปิดโอกาสให้กลุ่มคนอีกบางกลุ่มที่มีโอกาสแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรจนนำไปสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ดังนั้นแนวคิดนี้จึงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ ใน 3 ด้านหลักๆ คือ ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองของการใช้อำนาจ ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจ และสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ความสัมพันธ์ด้านความเคลื่อนไหวของอำนาจ ที่เห็นได้จากกระบวนการทางสังคมของการสร้าง และการนิยามความหมาย พร้อมทั้งการต่อรองเกี่ยวกับความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งแนวคิดนี้ประกอบไปด้วย 2 แนวคิดหลัก คือ แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง และแนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศ

- **แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง(Political Ecology Approach)** เน้นให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อน ด้วยการเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในการจัดการทรัพยากร พร้อมกับ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางด้านเศรษฐกิจการเมือง ทั้งในแนวนโยบายรัฐ และระบบกฎหมาย บนหลักการที่ต้องรักษาทรัพยากรของส่วนรวม และเคารพอำนาจ และสิทธิของความแตกต่างทางสังคม และวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลายในสังคม และยังเสนอให้สังคมร่วมกันผลักดันให้เกิดการพัฒนากฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม พร้อมทั้งพัฒนากลไกในการตรวจสอบ และถ่วงดุลกันระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ในสังคมเพื่อสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรของส่วนรวม ที่จะก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมอย่างแท้จริง (อาณันท์ กาญจนพันธ์,2543)

- **แนวคิดเศรษฐศาสตร์นิเวศ (Ecological Ecology Approach)** เน้นความเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบนิเวศ โดยผ่าน “สถาบัน” ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ขณะที่สังคมได้มีการปรับเปลี่ยนแหล่งทุนทางธรรมชาติ อันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นแหล่งทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต สถาบันซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแหล่งทุนทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นหนึ่งในกฎเกณฑ์ ที่จะมากำหนดกระบวนการปรับเปลี่ยนดังกล่าว โดยมีความยั่งยืนเป็นเป้าหมายสำคัญ สำหรับในเรื่องรูปแบบของสิทธิซึ่งถือเป็นสถาบันสำคัญนั้น เศรษฐศาสตร์นิเวศไม่ได้เน้นเฉพาะสิทธิส่วนบุคคล แต่พิจารณาทั้งความไม่มีสิทธิ สิทธิส่วนรวม และสิทธิโดยรัฐ โดยมองว่าสิทธิมีลักษณะที่มีความต่อเนื่องกันไป นับตั้งแต่ความไม่มีสิทธิไปจนถึงการมีสิทธิสูงสุดในรูปสิทธิส่วนบุคคล (สุธาวัลย์ เสถียรไทย,2543)

บทที่ 3

กิจกรรมดำเนินการ

2.1 การประชุมเตรียมทีมวิจัยและวางแผนการร่วมวิจัย

<u>วันที่</u>	25 กันยายน 2556
<u>สถานที่</u>	แหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นห้องภาพเมืองสุรินทร์
<u>ผู้เข้าร่วม</u>	จำนวน 25 คน ได้แก่ ทีมผู้นำชุมชนแต่ละชุมชน ทีมนักวิจัย และทีมพี่เลี้ยง
<u>วัตถุประสงค์</u>	1. ทบทวนโครงการ 2. แลกเปลี่ยนและนำเสนอแผนงาน 3. เพื่อเป็นการวางแผนเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

- ประสานงานทีมวิจัย
- เตรียมเอกสารประชุมชี้แจง
- ดำเนินกิจกรรม

ผลที่เกิดขึ้น

วางแผนในการศึกษา ตามขั้นตอนดังนี้

- 1) การทบทวนเอกสารงานวิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2) การสังเคราะห์เอกสารงานวิจัยและงานนโยบายที่เกี่ยวข้องในกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 3) ศึกษาบทเรียนการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 4) รวบรวมระบบความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนงใน 3 บริบทคือ โลกทัศน์ วิถีชีวิต และการ

เคลื่อนไหว

5) ศึกษาบทเรียนรูปธรรมการปฏิบัติการ (1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงของชุมชนตาเบาในรูปแบบและกระบวนการ “ตอมสติ” (2) การจัดการน้ำของชุมชนหนองใหญ่ในระบบ “ไถ่สติ” (3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในกลุ่มน้ำห้วยเสนง (4) รูปแบบ กระบวนการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย (5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง

2.2 เวทีเพื่อชี้แจงโครงการ “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง”

<u>วันที่</u>	15 ตุลาคม 2556
<u>สถานที่</u>	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์
<u>ผู้เข้าร่วม</u>	จำนวน 48 คน
<u>วัตถุประสงค์</u>	1. เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจต่อผู้ร่วมงานและผู้เข้าร่วมประชุม 2. เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ ปัญหาและประเด็น ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3. เพื่อเตรียมกิจกรรม “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วย
แสงและภาพเก่างานช้าง” ณ สถานีรถไฟจังหวัดสุรินทร์ ระหว่างวันที่ 4-15 พฤศจิกายน 2556

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

มี 2 ขั้นตอน

1. ขั้นตอนการประสานงาน

2. ขั้นตอนดำเนินการประชุม

- ชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการ “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน
เรื่องเล่าห้วยแสงและภาพเก่างานช้าง”

- นำเสนอสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องการบริหารจัดการน้ำในประเทศไทย

- แลกเปลี่ยนเรียนรู้

- แลกเปลี่ยนสถานการณ์ และปัญหาการจัดการน้ำในจังหวัดสุรินทร์

วิธีการคือให้ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่คุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน

- เตรียมประเด็นการนำเสนอเชิงสาธารณะในงานภาพเก่าเล่าเรื่องห้วย
แสงเมืองสุรินทร์ และแบ่งงานรับผิดชอบ

ผลที่เกิดขึ้น

1. ทำให้ทราบลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำห้วยแสงโดยทั่วไป

2. ทำให้ทราบสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มน้ำห้วยแสงทั้งสายน้ำ

3. การเตรียมประเด็นในการเสวนา ในงานภาพเก่าเล่าเรื่องห้วยแสงเมืองสุรินทร์ , แบ่ง
บทบาทหน้าที่ ในการประสานงานสถานที่ ได้แก่ สถานีรถไฟสุรินทร์ , ประสานส่วนราชการ ประชาชน
เพื่อเข้าร่วม และการประสานงานสื่อมวลชน ประชาสัมพันธ์จังหวัด และเครือข่ายวิทยุในการจัด
กิจกรรม

2.3 งาน “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยแสงและภาพเก่างานช้าง” ร่วมกับแหล่ง เรียนรู้ท้องถิ่นห้องภาพเมืองสุรินทร์

วันที่ 4-15 พฤศจิกายน 2556

สถานที่ สถานีรถไฟจังหวัดสุรินทร์

ผู้เข้าร่วม เวทีสาธารณะ ตลอดวัน กลุ่มเป้าหมายเฉพาะเจาะจงนักเรียนนักศึกษา
จำนวน 200 คน และกลุ่มบุคคลทั่วไปรวมถึงนักท่องเที่ยวที่ผ่านไปมา

วัตถุประสงค์ 1. เพื่อสื่อสารเชิงสาธารณะในประเด็นวิถีชีวิตคนกลุ่มน้ำห้วยแสง และ
ประเด็นปัญหา

2. เพื่อบูรณาการประเด็นห้วยแสงให้สอดคล้องและผสมผสานกับ
ประเด็นองค์ความรู้ท้องถิ่นอื่นๆ ในด้านประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

- ประสานงานหน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง

- การประชาสัมพันธ์งานทางวิทยุท้องถิ่น

- การจัดกิจกรรมนิทรรศการในพื้นที่สาธารณะ สถานีรถไฟจังหวัดสุรินทร์

ผลที่เกิดขึ้น

การจัดงาน “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง” เป็นการจัดบูรณาการประเด็นปัญหาและเรื่องเล่าวิถีชีวิตของผู้คนในกลุ่มน้ำห้วยเสนง ให้ผสมกลมกลืนไปกับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อลดช่องว่างความรู้ความเข้าใจให้เป็นเรื่องใกล้ตัวของผู้คน

ผลที่เกิดขึ้น คนในเมืองสุรินทร์ให้ความสนใจในเรื่องลุ่มน้ำ เป็นการจุดประเด็นความตระหนักส่งเสียงให้ได้ยิน อีกทั้งการจัดเรื่องเล่าในบรรยากาศร้อยเรียงไปกับนิทรรศการภาพเก่าเมืองสุรินทร์ ประเด็นอื่นๆ อาทิเช่น ประเด็นเรื่องคชศาสตร์ ชวากูญ , ในหลวง-ราชินีกับเมืองสุรินทร์ ทำให้คนที่เข้าร่วมกิจกรรมไม่รู้สึกรู้สีกแปลกแยกประเด็นห้วยเสนงว่าเป็นเรื่องของคนอื่นที่ไกลตัว

- กิจกรรมในงานมี
- 1) นิทรรศการและชุดความรู้
 - 2) กิจกรรมเสวนา

2.4 การลงพื้นที่สำรวจห้วยเสนงตลอดทั้งสายน้ำ

- วันที่ 10-16 ธันวาคม 2556
- สถานที่ ห้วยเสนงต้นน้ำถึงปลายน้ำ
- ผู้เข้าร่วม จำนวน 7 คน ได้แก่ ทีมนักวิจัย และทีมพี่เลี้ยง
- วัตถุประสงค์ 1.สำรวจพื้นที่เพื่อเปิดมุมมองวิถีชุมชนและลักษณะทางกายภาพแก่

คณะผู้วิจัย

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

- สำรวจพื้นที่ทางกายภาพลุ่มน้ำห้วยเสนง

ผลที่เกิดขึ้น คณะผู้วิจัยมีความเข้าใจต่อลุ่มน้ำห้วยเสนงชัดเจนยิ่งขึ้น

2.5 ประชุมทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในห้วยเสนง

- วันที่ 22 มกราคม 2557
- สถานที่ แหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นห้องภาพเมืองสุรินทร์
- ผู้เข้าร่วม จำนวน 25 คน ได้แก่ ตัวแทนชาวบ้าน ทีมวิจัย พี่เลี้ยง
- วัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเกี่ยวกับลุ่มน้ำห้วยเสนง

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

- ประสานทีมทำงาน
- ประชุมปรึกษาหารือ
- ระดมรวบรวมฐานข้อมูล

ผลที่ได้ ได้ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นที่สำคัญในเมืองสุรินทร์

2.6 การจัดการความรู้ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง

- วันที่ 13 มีนาคม 2557
- สถานที่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์
- ผู้เข้าร่วม จำนวน 38 คน ได้แก่ คณาจารย์ ชาวบ้าน ทีมวิจัย และพี่เลี้ยง

วัตถุประสงค์

- เพื่อรวบรวมชุดความรู้เรื่องลุ่มน้ำห้วยเสนง
- เพื่อขยายความร่วมมือในการดำเนินงาน
- เพื่อแลกเปลี่ยนและเรียนรู้

ขั้นตอนการในการดำเนินงาน

- ประสานงาน
- เปิดงานชี้แจงโครงการ นำเสนอสถานการณ์ปัญหาภายในประเทศไทยเรื่องน้ำ และปัญหาการจัดการน้ำ ในแต่ละพื้นที่ คือ พื้นที่ละเอาะ หนองใหญ่ ตาเบา คอโค และกระเพอสักม
- ให้แต่ละทีมงานนำเสนอว่าทำอะไรบ้าง และจับประเด็นปัญหา อุปสรรคของแต่ละพื้นที่ (หาประเด็นให้ชาวบ้านออกมาพูดและนำเสนอ)

ผลที่ได้รับ จำแนกได้ดังนี้

1. กรณี บ้านโคกเบง ตำบลแถมมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์
ข้อค้นพบที่สำคัญคือ แนวทางการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ต้นน้ำร่วมกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า, ความรู้เชิงระบบนิเวศ และแนวทางในการจัดการระบบสุขภาพ การจัดการเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำ เป็นต้น
2. กรณีบ้านหนองใหญ่ ต.หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์
ข้อค้นพบที่สำคัญคือ ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร เช่น ชื่อชนิดพันธุ์สัตว์พืช ระบบนิเวศท้องถิ่น ซึ่งสามารถยกระดับเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในพื้นที่
3. กรณีบ้านตาเดียว ต.ตาเบา อ.ปราสาท จ.สุรินทร์
ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การปรับใช้ประเพณี “ตอม” ในเดือนเมษายนให้เป็นเดือนแห่งการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ในรูปแบบ “งานตอมสตึง” (การงดใช้ประโยชน์จากลำห้วยและช่วยกันฟื้นฟูอนุรักษ์) จนขยายผลสู่ความร่วมมือในระดับตำบลตาเบา และเคลื่อนสู่แผนของ อบต.ตาเบา เป็นต้น
4. กรณีบ้านตะเตย ตำบล คอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
เป็นพื้นที่ขานเมืองที่ได้รับผลกระทบจากน้ำเสีย ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ แนวทางในการบำบัดน้ำเสียด้วยระบบนิเวศท้องถิ่น แนวทางความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วม ปัญหาสาเหตุอื่นๆ และแนวทางในการแก้ไขปัญหา เช่น แนวทางในการจัดการขยะในระดับชุมชน การจัดการเรียนรู้เรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
5. กรณีบ้านกะเพอสักม ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์
ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ แนวทางในการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณริมห้วยอย่างเกิดประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสุขภาพของชุมชน ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการลุ่มน้ำ และปัญหาที่ดินจำกัดและน้ำท่วมซ้ำซาก

2.7 การจัดการความรู้รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้

วันที่

4-5 เมษายน 2557

สถานที่

วัดอัมรินทร์ และ บ้านขาว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ผู้เข้าร่วม

1.กิจกรรมประชุมแผนงานร่วมกับชุมชน จำนวน 28 คน

ได้แก่ ชาวบ้าน 15 คน ทีมวิจัย 10 คน พี่เลี้ยง 3 คน

2.ปฏิบัติการลงเก็บข้อมูลการบริหารจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนง จำนวน 16 คนในประเพณีการ ตอมสตั้งเสนง จำนวน ชาวบ้าน 5 คน ทีมวิจัย 8 คน และพี่เลี้ยง 3 คน

วัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมองค์ความรู้การบริหารจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนงในอาณาเขต ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ขั้นตอนการในการดำเนินงาน

- ประชุมวางแผนงาน และปฏิบัติการลงเก็บข้อมูลการบริหารจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนง ในประเพณีการ ตอมสตั้งเสนง
- ประเพณีตอมสตั้งเสนง
 - ประสานงานจังหวัดสุรินทร์ เรียนเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์เป็นประธานในงานประเพณี มอบหมายให้ นายยุทธนา วิริยะกิตติ รองผู้ว่าราชการจังหวัดสุรินทร์ปฏิบัติราชการแทน
 - ประสานงานสื่อมวลชนจากช่อง TPBS ผ่านทางคุณธีรภาพ โลหิตกุล และคุณน้ำอ้อย แจ่มจิตร และสื่อมวลชนท้องถิ่น
 - ชุดความรู้ประเพณีตอมสตั้งเสนง
 - งานประเพณีตอมสตั้งเสนง

2.8 การจัดการความรู้การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “ไฮสตัง”

วันที่

สถานที่

บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ผู้เข้าร่วม

จำนวน 28 คน

วัตถุประสงค์

ประชุมทีมทำงานเพื่อวางแผนการทำงาน ในเขตตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ขั้นตอนในการดำเนินงาน

แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน คือ ประชุมทีมงาน และลงพื้นที่

1.ชี้แจงวิธีการลงพื้นที่เก็บข้อมูล

2.สำรวจเก็บข้อมูลนิเวศป่าริมห้วย และองค์ความรู้เรื่องการจัดเก็บน้ำในระบบ “ไฮ

สตัง”

เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

- 1.เอกสารเก่า
- 2.เก็บภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว
- 3.สัมภาษณ์

2.9 จัดทำรายงานความก้าวหน้า

ขั้นตอนการการดำเนินงาน

1. สรุปผลการดำเนินงานเบื้องต้น
2. จัดพิมพ์เป็นรายงานความก้าวหน้าโครงการ
3. จัดทำรูปเล่ม ส่งรายงานความก้าวหน้า

แผนการดำเนินงานระยะที่ 2

1. กิจกรรมการจัดการความรู้รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย
2. กิจกรรมการจัดการความรู้รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง
3. เวทีเสวนาสาธารณะเรื่องพัฒนาการและกระบวนการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนง
4. การสัมภาษณ์เชิงลึก /บันทึกภาพ /เรียบเรียงเชิงสารคดี
5. กิจกรรมเขียนรายงานความก้าวหน้าการวิจัย
6. เวทีสังเคราะห์บทเรียนการพัฒนาแผนการจัดการฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำห้วยเสนงและการสังเคราะห์บทเรียนรูปธรรมการปฏิบัติการการใช้ระบบความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง
7. เวทีนำเสนอชุดบทเรียนการพัฒนาและองค์ความรู้เชิงนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง
8. เวทีนำเสนอข้อเสนอประเด็นและนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง และปฏิบัติการขับเคลื่อนผลักดันนโยบายสาธารณะในลุ่มน้ำห้วยเสนง
9. กิจกรรมสรุปผลการปฏิบัติการและการศึกษากิจกรรมเขียน
10. รายงานฉบับสมบูรณ์

บทที่ 4

ผลการวิจัย

จากการดำเนินงาน โครงการ การใช้ระบบองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) เพื่อขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น 2) เพื่อใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงในการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง และ 3) เพื่อพัฒนาและขยายผลรูปธรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงด้วยระบบความรู้ท้องถิ่นสู่การปฏิบัติการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน ทีมวิจัยได้ดำเนินงานจนถึงระยะที่ 2 แต่ยังไม่เสร็จสิ้นกระบวนการทั้งหมด ทำให้สามารถสรุปข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ได้ 2 ข้อเท่านั้น จึงขอสรุปผลการดำเนินงาน เพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น

ทีมวิจัยได้มีการดำเนินงาน ขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น ผ่านกิจกรรมต่างๆ ดังต่อไปนี้

1.1 เวที “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง” ครั้งที่ 1

จัดขึ้น 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 วันที่ 15 ตุลาคม 255 ณ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสานวิทยาเขตสุรินทร์ มีผู้เข้าร่วมจำนวน 48 คน โดยมีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจต่อผู้ร่วมงานและผู้เข้าร่วมประชุมกับการทำวิจัย และ 2. เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้สถานการณ์ ปัญหาการบริหารจัดการน้ำ จังหวัดสุรินทร์ และปัญหาน้ำในห้วยเสนง

ผลที่เกิดขึ้น

1. ทำให้ทราบลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำห้วยเสนงโดยทั่วไป

1) ลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำห้วยเสนงโดยทั่วไป

ลำห้วยเสนงมีลักษณะทางกายภาพตามความลาดชันของพื้นที่ 3 ช่วงคือ

ห้วยเสนงตอนบน นับจากบริเวณเขาแหลม ตำบลนางมุด ซึ่งเป็นต้นน้ำของห้วยตาดีด และเขาขาว เป็นต้นน้ำของห้วยระกา จึงเรียกบริเวณนั้นว่า “ป่ามหาเขา” ลำห้วยทั้งสองสายไหลลงสู่ห้วยเสนงบริเวณบ้านภู ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

ห้วยเสนงตอนกลาง นับจากตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท ถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง

ห้วยเสนงตอนปลาย นับจากอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ไหลลงสู่ลำชี ตำบลคอโค อำเภอเมือง

จังหวัดสุรินทร์

1. ทำให้ทราบสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับลุ่มน้ำห้วยเสนงทั้งสายน้ำ

ในปัจจุบันได้เกิดปัญหาลำน้ำห้วยเสนงทั้งสายน้ำอย่างน้อย 7 ประการดังนี้

1) ป่าต้นน้ำถูกทำลายจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยูคาลิปตัสและพืชเศรษฐกิจ จำพวกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ทำให้ต้นน้ำแห้งจัดในช่วงฤดูแล้ง

- 2) การใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตของชุมชนทั้งตอนบน ตอนกลาง ส่งผลให้ลำน้ำเกิดการปนเปื้อนเป็นอันตรายต่อผู้ใช้น้ำ สัตว์เลี้ยง และสัตว์น้ำตลอดลำน้ำ
- 3) ผลจากการขุดลอกได้ทำลายสภาพภูมิศาสตร์ตลอดสองฝั่งลำน้ำห้วยเสนงตอนกลาง
- 4) การหาปลาแบบทำลาย ส่งผลให้สัตว์น้ำลดจำนวนลง
- 5) ลำน้ำต้นเขินจากการสร้างฝายขนาดเล็ก และขนาดใหญ่ เป็นระยะตลอดสายน้ำ
- 6) ห้วยเสนงตอนปลายเกิดมลภาวะเป็นพิษจากตัวเมือง เช่น ปัญหาน้ำเสียจากการระบายน้ำฟาร์มหมูโรงงานขนมจีน รีสอร์ท ร้านอาหาร และเกิดภาวะน้ำท่วมจากการถมที่ และการระบายน้ำจากอ่างเก็บน้ำ
- 7) ชุมชนเมืองที่ใช้น้ำผ่านระบบประปายังไม่ตื่นตัวเรื่องผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการใช้น้ำอย่างไม่รู้คุณค่า
- 8) ปัญหาขาดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาลำน้ำของชุมชนทั้งสองฟากฝั่ง ส่งผลกระทบต่อชุมชนสองฝั่งลำน้ำ และประชาชนผู้ใช้น้ำในจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งแนวโน้มในอนาคตจะเกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำระหว่างภาคชนบทและภาคเมือง

1.2 งาน“ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง”ครั้งที่ 2 ร่วมกับแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นห้องภาพเมืองสุรินทร์

จัดขึ้น วันที่ 4-15 พฤศจิกายน 2556 ณ สถานีรถไฟจังหวัดสุรินทร์ โดยมีผู้เข้าร่วมเวทีสาธารณะ ตลอดวัน กลุ่มเป้าหมายเฉพาะเจาะจงนักเรียนนักศึกษา จำนวน 200 คน และกลุ่มบุคคลทั่วไป รวมถึงนักท่องเที่ยวที่ผ่านไปมา

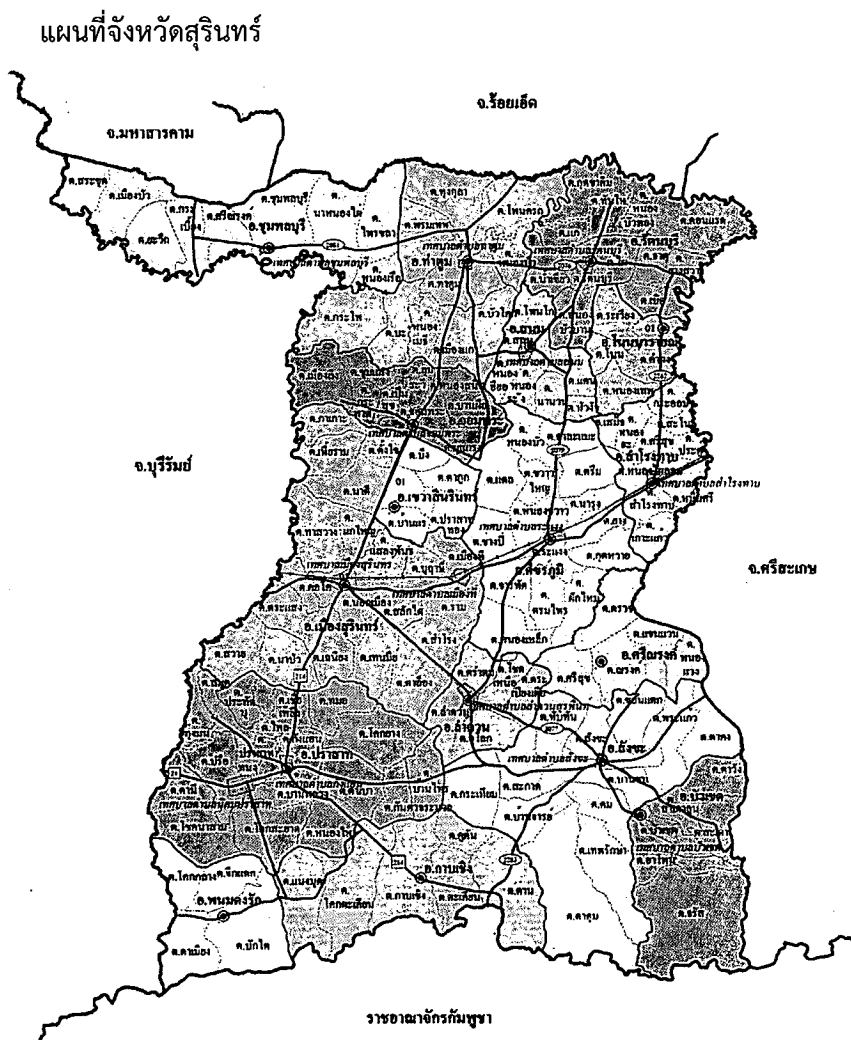
การจัดเวทีสาธารณะครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. สื่อสารเชิงสาธารณะในประเด็นวิถีชีวิตคนลุ่มน้ำห้วยเสนง และประเด็นปัญหา และ 2. เพื่อบูรณาการประเด็นห้วยเสนงให้สอดคล้องและผสมผสานกับประเด็นองค์ความรู้ท้องถิ่นอื่นๆ ในด้านประวัติศาสตร์และเรื่องเล่า

ชุดความรู้ที่นำเสนอเพื่อสร้างการเรียนรู้ มีดังนี้

บริบทลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์

ข้อมูลพื้นฐานจังหวัดสุรินทร์

ที่ตั้งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ ที่เรียกกันว่าอีสานใต้มีพื้นที่ทั้งสิ้นประมาณ 8,124.056 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศกัมพูชาอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟ 420 กิโลเมตร และโดยทางรถยนต์ผ่านทางอำเภอนางรองจังหวัดบุรีรัมย์ ระยะทางประมาณ 457 กิโลเมตร อยู่กึ่งกลางเท่านั้นระหว่างจังหวัดนครราชสีมากับจังหวัดอุบลราชธานี มีระยะทางเท่านั้น 155 กิโลเมตร โดยทิศเหนือจดจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดมหาสารคามทิศตะวันออกจดจังหวัดศรีสะเกษทิศตะวันตกจดจังหวัดบุรีรัมย์ทิศใต้จดประเทศกัมพูชาโดยมีเทือกเขาพนมดงรักเป็นเส้นกั้นเขตแดน

การปกครองจังหวัดสุรินทร์

1. การปกครองส่วนภูมิภาคจังหวัดสุรินทร์แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 อำเภอ 4 กิ่งอำเภอ 158 ตำบล 2,098 หมู่บ้านดังนี้ เมืองสุรินทร์ปราสาทสังขะศีขรภูมิรัตนบุรีท่าตูมลำโรงชุมพลบุรีจอมพระสนมกาบเชิงบัวเชดลำดวนกิ่ง อ.ศรีณรงค์ อ.พนมดงรักกิ่ง อ.เขวาสินรินทร์กิ่ง อ.โนนนารายณ์
2. การปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 173 แห่ง ดังนี้องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์เทศบาลเมืองสุรินทร์ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง เนื้อที่ 11.3 ตารางกิโลเมตรเทศบาลตำบล จำนวน 13 แห่งองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 158 แห่ง

ตารางที่ 1 แสดงข้อมูลหน่วยการปกครองและประชากรจังหวัดสุรินทร์

ลำดับ บ.ที่	อำเภอ	อบต. (แห่ง)	พื้นที่ (ตร.กม.)	ทาง จาก จังหวัด ด. (กม.)	ตั้ง เมื่อ พ.ศ.	จำนวน		ประชากร		
						ตำบล	หมู่บ้าน	ชาย	หญิง	รวม
1	เมือง สุรินทร์ (Mueang Surin)	20	903.845	-	2440	20	289	127,749	130,096	257,845
2	ชุมพลบุรี (ChumphonBuri)	9	520.256	91	2445	9	122	35,784	35,113	70,897
3	ท่าตูม (Tha Tum)	10	643.256	52	2465	10	165	48,292	48,225	96,517
4	จอมพระ (ChomP hra)	9	314.000	26	2505	9	105	30,235	30,021	60,256
5	ปราสาท (Prasat)	18	908.836	28	2480	18	239	76,816	77,410	154,226
6	กาบเชิง (KapCha oeng)	6	574.000	58	2522	6	86	30,321	29,642	59,963
7	รัตนบุรี (Rattana buri)	12	202.830	70	2539	12	162	46,839	46,943	93,782
8	สนม (Sanom)	7	203.000	51	2520	7	78	22,611	22,419	45,030
9	ศีขรภูมิ (Sikhora phum)	15	561.613	34	2446	15	228	67,570	68,384	135,954
10	สังขะ (Sangkha)	12	1,009.000	47	2450	12	186	63,956	62,916	126,872

ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรป่า

จังหวัดสุรินทร์ มีพื้นที่ทั้งหมด 5,490,625 ไร่ มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่าไม้จำนวน 1,382,625 ไร่หรือคิดเป็นร้อยละ 27.23 ของพื้นที่จังหวัดไม่มีอุทยานแห่งชาติ แต่จะมีวนอุทยานจำนวน 2 แห่ง คือวนอุทยานพนมสวาย อำเภอเมืองสุรินทร์ เนื้อที่ 2,500 ไร่และวนอุทยานป่าสนหนองคู อำเภอสังขะ เนื้อที่ 625 ไร่และมีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 1 แห่งคือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ - ห้วยทับทันอยู่ในพื้นที่กิ่งอำเภอพนมดงรัก, อำเภอกาบเชิง,อำเภอสังขะและอำเภอบัวเขตเนื้อที่ 313,750 ไร่จังหวัดสุรินทร์มีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ คือ ป่าไม้ซึ่งมีพื้นที่ป่าไม้ทั้งจังหวัดประมาณ 1,434,001 ไร่ปัจจุบันมีพื้นที่ป่าสมบูรณ์เหลืออยู่ประมาณ 187,343 ไร่ (เอกสารบรรยายสรุปจังหวัดสุรินทร์ ประจำปี 2540)

โดยสภาพทั่วไปของป่าจะเป็นลักษณะเบญจพรรณแล้ง(จะอยู่ในพื้นที่สูง)ในพื้นที่หุบเขาและป่าเบญจพรรณชื้น(จะเป็นส่วนหุบเชิงเขา) ซึ่งป่าลักษณะนี้จะเป็นบริเวณโคกสูงและเชิงเขา พืชพรรณไม้ที่โดดเด่นคือ ไม้พะยอม ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียนหิน ไม้ตะเคียนทอง ไม้กราด ไม้กระบาก ไม้กระแบกใหญ่ ไม้ฉันทน์ ไม้ยาง ไม้พยุง ไม้มันปลา

และจะมีป่าในพื้นที่ลุ่มชุ่มน้ำคือ ป่าบึง-ป่าทามจะเป็นพืชพรรณลักษณะเป็นพุ่มทมน้ำ จะเป็นต้นไม้ขนาดเล็ก เช่นต้นเนาะน้ำ ต้นแสง ต้นเบ้ง ต้นพลอง ต้นหว้า ต้นกระโดนน้ำ ฯลฯ ซึ่งป่าบึง-ทามจะพบมากในเขตพื้นที่ อำเภอรัตนวาปี อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม

ดินและแร่ธาตุ จังหวัดสุรินทร์ มีพื้นที่ทั้งหมด 5,490,625 ไร่ สามารถแบ่งลักษณะของดินตามองค์ประกอบพื้นที่ได้ดังต่อไปนี้

1. ดิน

ดินที่พบในลักษณะพื้นที่น้ำท่วมถึง มีพื้นที่ประมาณ 280,464 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 5.16 ซึ่งจะเป็นดินที่เกิดจากตะกอนของลำน้ำ สามารถแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ ดินทราย ซึ่งจะพบในพื้นที่สูง และดินเหนียวจะเป็นในพื้นที่ต่ำแต่จะมีแร่ธาตุสูงมาก

ดินที่พบในที่ราบบันไดขั้นต่ำ 3,071,514 มีพื้นที่ประมาณ ไร่ซึ่งจะเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของพื้นที่ในการทำนาของคนในจังหวัดสุรินทร์ ลักษณะดินจะไม่อุ้มน้ำ เนื้อดินไม่แน่นมีดินทรายผสม บางที่อาจมีลูกธัญพืชอยู่ด้วย

ดินที่พบในที่ราบบันไดขั้นสูง มีพื้นที่ประมาณ 1,911,068 ไร่เป็นดินที่เกิดจากตะกอนลำน้ำทับถมกันมานานจนเป็นที่ดอน

ดินที่เกิดจากลาวาภูเขาไฟ มีพื้นที่ประมาณ 69,572 ไร่ดินลักษณะนี้จะได้รับอิทธิพลจากหินบะซอลท์ จะเป็นลักษณะดินที่เหนียวมากเหมาะที่จะใช้ในการปลูกพืชไร่

ดินที่พบในที่ราบเชิงซ้อน มีพื้นที่ประมาณ 102,728 ไร่เป็นดินที่มีลักษณะลาดชัน หรือจะเป็นลักษณะโคกเนินชันมากมีหินปนอยู่มาก

2. แร่ธาตุ

ทราย จะพบมากในแถบลุ่มน้ำมูลอำเภอนาหว้า อำเภอมัญจาคีรี อำเภอนันทบุรี จะมีการดูดทรายน้ำมูล ในปี 2538 ได้มีการได้มีการอนุญาตจากคณะกรรมการจังหวัดสุรินทร์ให้มีการดูดทราย โดยมีผู้ประกอบการ 10 ราย มีพื้นที่ดูดทราย 21 ไร่ ในเขตอำเภอนาหว้า 10 ไร่ ในเขตอำเภอนันทบุรี 2 ไร่ และอำเภอมัญจาคีรี 9 ไร่

หิน จะพบมากในแถบตำบลสวาย อำเภอมืองและรอยต่อของอำเภอปราสาท จะมีการประกอบกิจการโรงโม่หิน และย่อยหินในเขตนี้ มีผู้ประกอบการในจังหวัดสุรินทร์ ราย

หินลูกรัง จะพบในพื้นที่ อำเภอนาหว้า อำเภอนาเมือง อำเภอสังขะ

เกลือ จะพบมากแถบอำเภอมัญจาคีรีและนาหว้า

3.1.5.3 ทรัพยากรน้ำ

ทรัพยากรน้ำสามารถแบ่งตามลักษณะการก่อกำเนิดของน้ำออกเป็นสองประเภท ดังนี้คือ

1) แหล่งน้ำธรรมชาติ

- ลำห้วยเสนง ลำห้วยเสนง”เป็นลำน้ำสาขาย่อยของลำน้ำชีเป็นลำห้วยอยู่ 2 สาย สายหนึ่งไหลไปรวมที่อ่างอำปิลซึ่งเป็นจุดพักน้ำก่อนเข้าอ่างห้วยเสนงอีกสายหนึ่งไหลไปยังอ่างห้วยเสนงโดยตรง ลำห้วยเสนงนั้นมีความยาวประมาณ 75 กิโลเมตร กว้างอยู่ในระหว่างประมาณ 5-10 เมตรกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรัก (ดองเร็ก) ที่กั้นเขตพรมแดนระหว่างไทย – กัมพูชา ด้านทิศใต้จังหวัดสุรินทร์ ถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่และเป็นสายน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยง ประชากรจังหวัดสุรินทร์ นับตั้งแต่เป็นลำห้วยสาขาย่อยจนรวมกันเป็นลำห้วยเสนง ผ่าน 4 อำเภอคือ อำเภอพนมดงรัก, กาบเชิง, ปราสาท, และอำเภอมือง 22 ตำบล

- ลำน้ำชี เป็นลำน้ำที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดบุรีรัมย์

- แม่น้ำมูล ต้นน้ำเกิดจากภูเขาดงพญาเย็น เขตอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดนครราชสีมาไหลผ่านจังหวัดสุรินทร์ ทางเขตอำเภอมัญจาคีรี อำเภอนาหว้า และอำเภอนันทบุรีไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่จังหวัดอุบลราชธานี เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางด้านการเกษตรการเพาะปลูก การคมนาคม นอกจากนั้นยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำต่าง ๆ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของราษฎร หากไม่ได้รับผลกระทบจากภาวะฝนแล้งจะมีน้ำตลอดทั้งปี

- ลำน้ำห้วยพลับพลา ต้นน้ำเกิดจากอำเภอยักษ์ภูมิพิสัยจังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านทุ่งกุลาร้องไห้ ลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอนาหว้าไหลลงสู่ทะเลที่จังหวัดศรีสะเกษ เป็นลำน้ำที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

- ลำน้ำห้วยทับทัน ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาพนมดงรัก ไหลผ่านเขตอำเภอสังขะ กิ่งอำเภอสรีณรงค์อำเภอนาเมือง, กิ่งอำเภอนันทบุรี, อำเภอนันทบุรีและไหลลงสู่แม่น้ำมูล

- ลำห้วยระวี ไหลผ่านเขตอำเภอเมืองสุรินทร์อำเภอจอมพระ และอำเภอท่าตูม ทางจังหวัดได้ทำการขุดลอกและสร้างฝายน้ำล้นกันเป็นช่วง ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตร การเพาะปลูกและการอุปโภคบริโภค
- ลำห้วยเสน ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมดงรักไหลผ่านเขตอำเภอสังขะ กิ่งอำเภอศรีณรงค์ เป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและการเลี้ยงสัตว์ในฤดูแล้งน้ำแห้งเป็นบางช่วงของลำห้วย
- ลำห้วยระหาร ไหลผ่านเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ ในฤดูฝนน้ำจะท่วมหลากแต่ในฤดูแล้งน้ำจะแห้งขอด ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้
- ลำห้วยแก้ว ไหลผ่านเขตอำเภอรัตนบุรี และไหลลงสู่แม่น้ำมูลฤดูแล้งบางช่วงของลำห้วยน้ำตื้นเขินไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้เช่นเดียวกัน
- ลำห้วยสำราญ เป็นลำห้วยที่แบ่งอาณาเขตจังหวัดสุรินทร์กับจังหวัดศรีสะเกษ ต้นน้ำเกิดจากเขาพนมดง (เขาขาด) และพนมขรैयाชระนือฮ (เขานางโคก) ไหลผ่านเขตอำเภอบัวเขตและอำเภอสังขะ
- ลำห้วยจริง เป็นลำห้วยที่แบ่งอาณาเขตอำเภอศีขรภูมิกับกิ่งโนนนารายณ์และลำโรงทาบจังหวัดสุรินทร์มีโครงการชลประทาน 1 แห่งคือ โครงการชลประทานห้วยเสนง (ชะเนง = เขาสัตว์) อยู่ในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ เป็นโครงการส่งน้ำทดน้ำเอื้อประโยชน์ต่อการทำนาในพื้นที่ไม่ต่ำกว่า 46,180 ไร่

2) อ่างเก็บกักน้ำ นอกจากแหล่งน้ำดังกล่าวแล้วจังหวัดสุรินทร์ยังมีแหล่งน้ำอื่น ๆ ในเขตอำเภอต่าง ๆ อีกเช่น

- อำเภอเมืองสุรินทร์ มีอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง อ่างเก็บน้ำอำปิล ตำบลเทนมีย์ และอ่างเก็บน้ำหนองศาลาตำบลนอกเมือง
- อำเภอปราสาท มีอ่างเก็บน้ำสุวรรณภา ตำบลกังแอนและอ่างเก็บน้ำลุมพุก ตำบลตาเดียว
- อำเภอชุมพลบุรี มีอ่างเก็บน้ำหนองกระทุ่มตำบลชุมพลบุรี
- อำเภอท่าตูม มีอ่างเก็บน้ำลุ่มป่ง ตำบลท่าตูม
- อำเภอรัตนบุรีมีอ่างเก็บน้ำห้วยแก้ว ตำบลรัตนบุรี อ่างเก็บน้ำหนองกา ตำบลน้ำเขียว และอ่างเก็บน้ำหนองน้ำใสตำบลดอนแรด
- อำเภอจอมพระ มีอ่างเก็บน้ำห้วยระหารตำบลบุแกรง
- อำเภอศีขรภูมิ มีอ่างเก็บน้ำลำพอกตำบลยาง
- อำเภอกาบเชิง มีอ่างเก็บน้ำบ้านสกล ตำบลคูตัน อ่างเก็บน้ำตาแก้ว ตำบลกาบเชิงอ่างเก็บน้ำห้วยด่านและอ่างเก็บน้ำห้วยเชิงตำบลด่าน

- อำเภอบัวเขตมีเขื่อนบ้านจรัสและเขื่อนบ้านท่าบ ตำบลจรัสและแหล่งน้ำอื่นที่ไม่เอื้อประโยชน์มากนัก เนื่องจากในฤดูแล้งไม่มีน้ำ

3.1.6 ลักษณะภูมิอากาศ

จังหวัดสุรินทร์อยู่ในแถบของลมมรสุมเขตร้อน ลักษณะของลมฟ้า อากาศ และปริมาณน้ำฝนจะขึ้นอยู่กับอิทธิพลของลมมรสุมเป็นสำคัญลมมรสุมที่พัดผ่านคือ

1. ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ พัดจากมหาสมุทรอินเดียเข้าสู่บริเวณภาคใต้ ภาคกลางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้เกิดฝนตกแต่จังหวัดสุรินทร์ได้รับปริมาณน้ำฝนจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ค่อนข้างน้อยเนื่องจากมีเทือกเขาพนมดงรักกั้นอยู่ปริมาณน้ำฝนส่วนใหญ่มาจากอิทธิพลของลมพายุในทะเลจีนใต้

2. ลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ พัดจากแคว้นไซบีเรียและทางตอนเหนือของประเทศจีนทำให้เกิดความหนาวเย็นและความแห้งแล้งโดยทั่วไปโดยเฉพาะจังหวัดสุรินทร์ได้รับผลกระทบค่อนข้างสูง

3. ฤดูกาลในจังหวัดสุรินทร์ มี 3 ฤดู ในแต่ละฤดูจะมีช่วงเวลาไม่คงที่แน่นอน ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและอิทธิพลของลมมรสุมเป็นหลักแต่โดยทั่วไปพอสรุปได้ดังนี้

ฤดูร้อน อยู่ระหว่างช่วงเดือน กุมภาพันธ์ หรือมีนาคม ถึงเดือนพฤษภาคม อากาศร้อนอบอ้าวและร้อนจัดมากในบางช่วงส่งผลให้เกิดความแห้งแล้งโดยทั่วไป

ฤดูฝน อยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคม หรือมิถุนายน ถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนไม่แน่นอนบางปีมากบางปีน้อยขึ้นอยู่กับอิทธิพลของลมมรสุมและลมพายุดีเปรสชันในทะเลจีนใต้

ฤดูหนาว อยู่ระหว่างช่วงเดือนตุลาคม หรือพฤศจิกายน ถึงเดือนมกราคมความหนาวเย็นในแต่ละปีขึ้นอยู่กับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและร่องความกดอากาศต่ำจากประเทศจีน

3.1.7 โครงสร้างพื้นฐาน

1. โรงพยาบาล ทั้งของรัฐและเอกชน	จำนวน	19	แห่ง
2. ห้างสรรพสินค้า	จำนวน	7	แห่ง
3. สถานศึกษา	จำนวน	864	แห่ง
4. ธนาคารพาณิชย์	จำนวน	29	แห่ง
5. ห้องพัก	จำนวน	1,403	แห่ง
6. โรงแรม	จำนวน	20	แห่ง
7. ร้านอาหาร	จำนวน	43	แห่ง
8. สถานีขนส่งระหว่างจังหวัด	จำนวน	3	แห่ง

9. สนามบินในประเทศ จำนวน 1 แห่ง

3.1.8 ด้านเศรษฐกิจ

ด้านพื้นที่การเกษตรกรรม

พื้นที่ทำการเกษตรของจังหวัดสุรินทร์มีทั้งหมดประมาณ 3,617,027 ไร่หรือร้อยละ 71.23 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด มีครัวเรือนเกษตรจำนวน 203,747 ครัวเรือนพื้นที่ถือครองทางการเกษตรแยกออกได้ดังนี้

1. ที่นา	จำนวน	3,161,030	ไร่
2. พืชไร่	จำนวน	176,942	ไร่
3. ไม้ผลและไม้ยืนต้น	จำนวน	216,987	ไร่
4. พืชผักและไม้ดอก	จำนวน	11,703	ไร่
5. ที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์	จำนวน	25,560	ไร่
6. ที่รกร้าง	จำนวน	5,462	ไร่
7. ที่อื่นๆ	จำนวน	19,343	ไร่

ตารางแสดงสถิติข้อมูลการผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ 10 อันดับแรกจำแนกตามพื้นที่เพาะปลูกปี
เพาะปลูก2551/52 จังหวัดสุรินทร์

ลำดับ	ชนิดพืช	พื้นที่ (ไร่)		ผลผลิต	
		ปลูก	เก็บเกี่ยว	เฉลี่ย (กก./ไร่)	รวม(ตัน)
1	ข้าวเจ้านาปี	3,124,120	2,779,415	436	1,212,962
2	อ้อยโรงงาน	143,676	132,724	8,761	1,162,790
3	ยูคาลิปตัส	130,934	28,047	13,880	389,282
4	มัน สำปะหลัง	114,061	94,254	3,653	344,289
5	ยางพารา	112,355	25,628	324	8,303
6	ข้าวเจ้านา ปรัง	21,258	21,050	703	14,790
7	ข้าวโพดหวาน	6,957	6,950	1,580	10,984
8	มะม่วง	3,320	1,800	1,211	2,181
9	ปอแก้ว	1,823	1,813	372	674
10	แตงโมเนื้อ	1,730	1,729	2,451	4,238

แหล่งข้อมูล: สำนักงานเกษตรจังหวัดสุรินทร์

ภาคการเกษตร

- สาขาการเกษตร

ผลผลิตภาคการเกษตรที่สำคัญได้แก่ข้าวมันสำปะหลังอ้อยโรงงานและยางพาราในปี 2551ภาคเกษตรขยายตัวเมื่อเทียบกับปีที่แล้วพิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มขึ้นในด้านราคาของพืชหลักได้แก่ข้าวมันสำปะหลังและอ้อยโรงงานรายละเอียดดังนี้

ข้าวในฤดูกาลผลิตปี 2551/52 ผลผลิตข้าวในจังหวัดมี 1,102,724.19 ตันเพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วร้อยละ3.44 ด้านราคาเฉลี่ยข้าวเปลือกหอมมะลียูที่ 14,207.50 บาท/ตันเพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วซึ่งอยู่ที่8,995.42บาท/ตันเพิ่มขึ้นร้อยละ 57.94

มันสำปะหลังในฤดูกาลผลิตปี 2551/52 มีผลผลิตทั้งสิ้น 227,669.45 ตันสูงกว่าปีที่แล้วร้อยละ174.91 ด้านราคาเฉลี่ยมันสำปะหลังอยู่ที่ 1,632 บาท/ตันเพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วซึ่งราคาเฉลี่ยอยู่ที่ 1,350บาท/ตันเพิ่มขึ้นร้อยละ 20.89

ภาคนอกการเกษตร

- สาขาเหมืองแร่และยอหินผลผลิตแร่ที่สำคัญของจังหวัดได้แก่แร่หินบะซอลต์มีผลผลิตแร่3,196,711.95ตัน ปริมาณการผลิตลดลงเมื่อเทียบกับปีที่แล้วร้อยละ 7.69

- สาขาอุตสาหกรรมในปี 2551 ภาคอุตสาหกรรมจังหวัดขยายตัวเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับปีที่แล้วพิจารณาได้จากทุนจดทะเบียนของอุตสาหกรรมที่เพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วร้อยละ 2.94 แต่จำนวนแรงงานอุตสาหกรรมลดลงจากปีที่แล้วร้อยละ3.59 โดยโรงงานอุตสาหกรรมตั้งใหม่จำนวน 20 โรงงานรวมเงินทุนจดทะเบียนทั้งสิ้น 418.83 ล้านบาท

การอุตสาหกรรม

อุตสาหกรรมที่สำคัญของจังหวัดเป็นอุตสาหกรรมทางด้านการเกษตรอุตสาหกรรมไม้และผลิตภัณฑ์จากไม้ อุตสาหกรรมอาหารอุตสาหกรรมโลหะและอุตสาหกรรมอื่นๆโดยมีจำนวนสถานประกอบการอุตสาหกรรม 453 แห่ง (เพิ่มขึ้นจากปีก่อน 3.42%) จำนวนเงินทุน 10,515.46 ล้านบาท(เพิ่มขึ้นจากปีก่อน 7.52%) แรงงาน 10,625 คน (เพิ่มขึ้นจากปีก่อน 0.94%) (แหล่งข้อมูลสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสุรินทร์ข้อมูล ณ เดือนมกราคม 2553)

ด้านแรงงาน

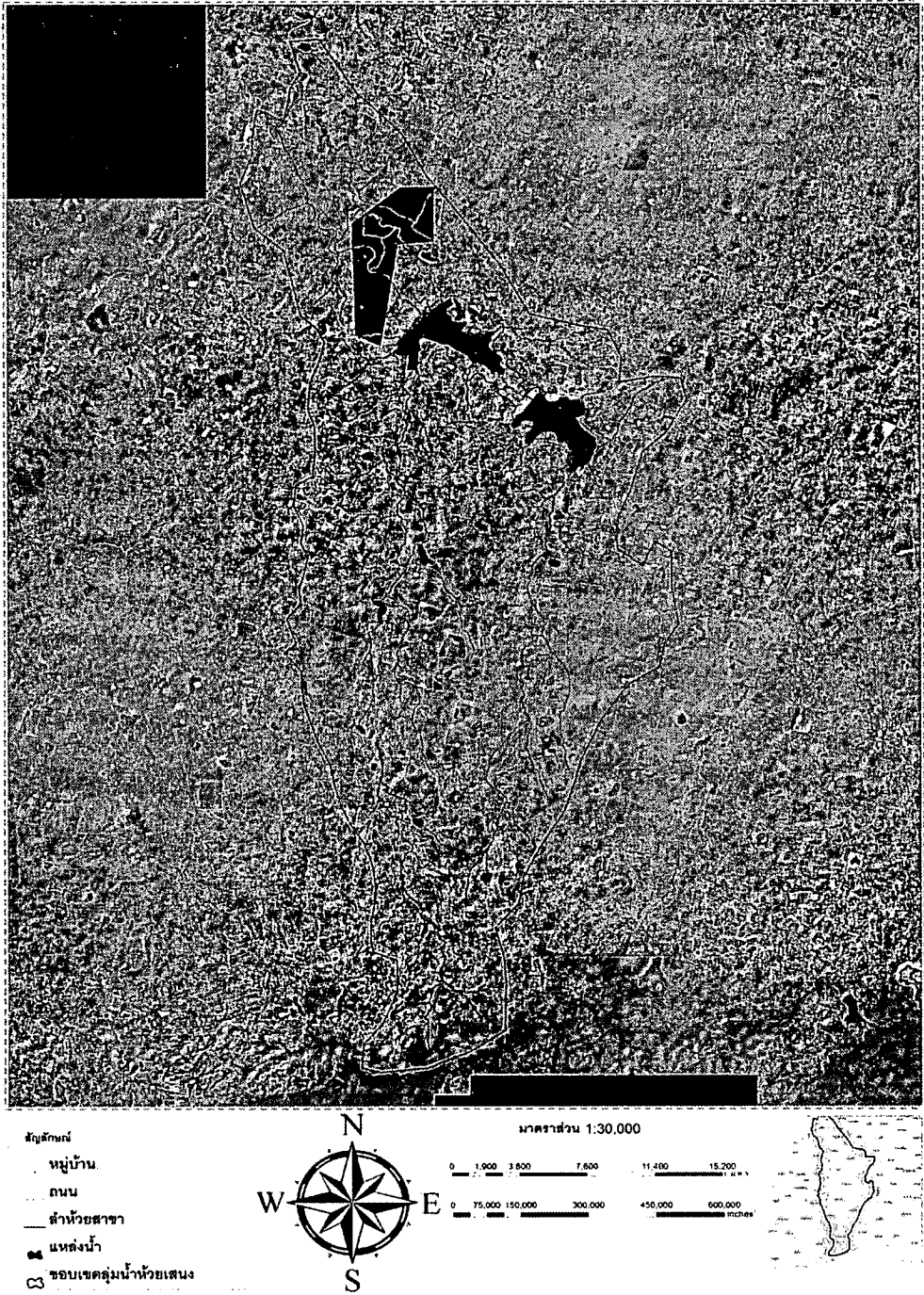
สภาพแรงงานในจังหวัดส่วนใหญ่เป็นแรงงานในภาคการเกษตรที่ว่างงานนอกฤดูกาลผลิตเท่านั้นโดยมีสัดส่วนกำลังแรงงานต่อประชากรที่เพิ่มขึ้นอยู่ที่ประมาณ 35 - 50% และมีอัตราการว่างงานลดลงทั้งนี้ผู้ประกอบการกิจการภายในจังหวัดมีการจ้างแรงงานต่างด้าวทั้งแรงงานต่างด้าวที่ถูกกฎหมายและแรงงานต่างด้าวสัญชาติกัมพูชาพม่าลาวที่ต้องมีการขึ้นทะเบียนเป็นประจำทุกปีด้วย

อ้อยโรงงาน ในฤดูกาลผลิตปี 2551/52 มีผลผลิตทั้งสิ้น 521,100.53 ตันลดลงจากปีที่แล้วร้อยละ 12.87ด้านราคาอ้อยโรงงานอยู่ที่ตันละ 830 บาทเพิ่มขึ้นจากปีที่แล้วซึ่งอยู่ที่ตันละ 609 บาทเพิ่มขึ้นร้อยละ 36.29

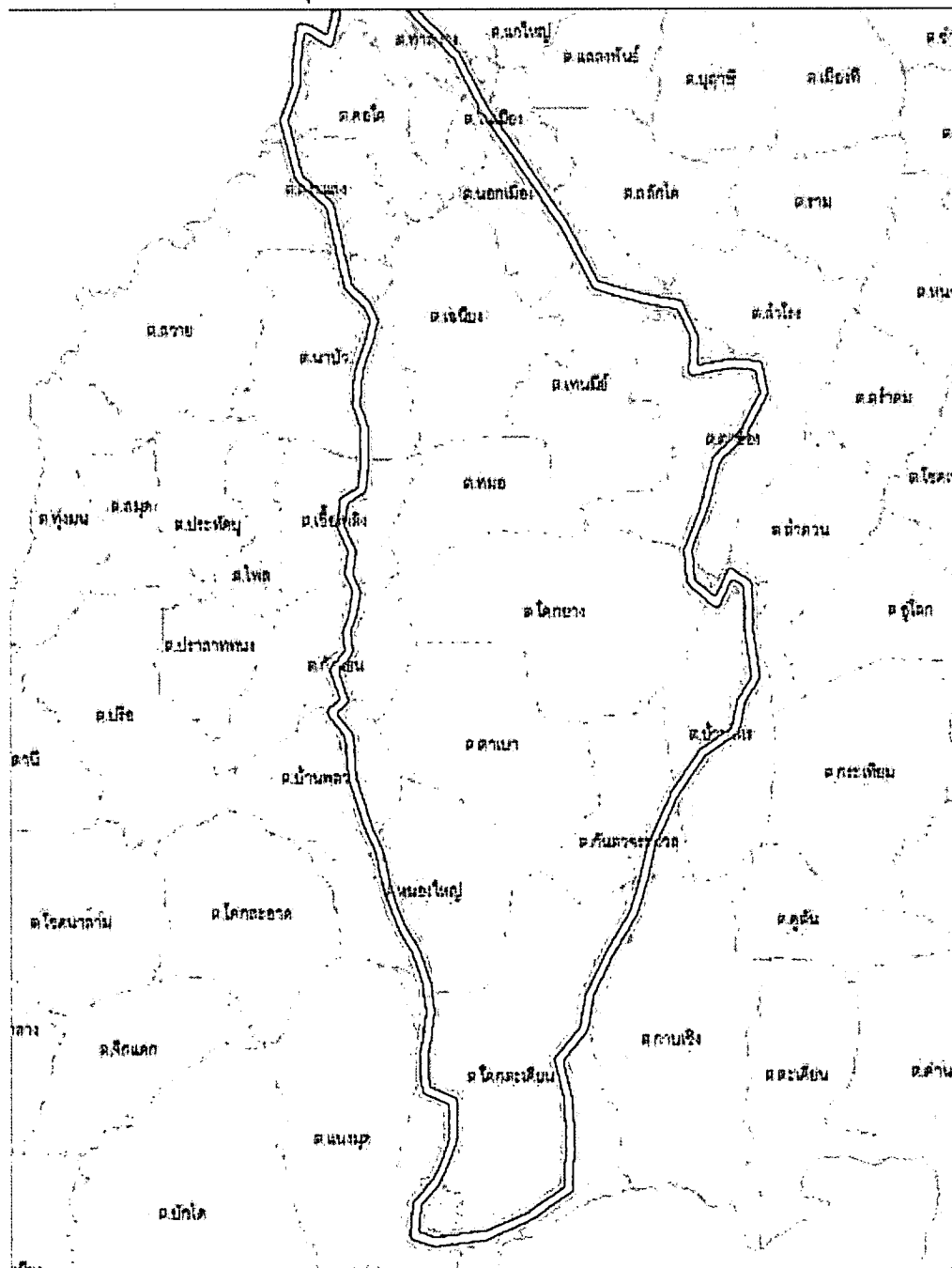
ยางพารา ในฤดูกาลผลิตปี 2551/52 มีผลผลิตทั้งสิ้น 17,043.68 ตันสูงกว่าปีที่แล้วร้อยละ 9.19 ด้านราคาเฉลี่ยยางพาราอยู่ที่ตันละ 59,455.40 บาทเทียบกับราคาเฉลี่ยในปีที่แล้วซึ่งอยู่ที่ตันละ 71,897.50 บาท ลดลงร้อยละ 17.31

บริบทลุ่มน้ำห้วยเสนง
แผนที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง

สตึงสแนง จังหวัดสุรินทร์

แผนที่แสดงขอบเขตตำบลในกลุ่มน้ำห้วยเสนงทั้งหมด 3 อำเภอ 21 ตำบล

ขอบเขตลำนํ้าห้วยเสนงติดเขตพื้นที่ทั้งหมด 4 อำเภอ 22 ตำบลดังนี้

1. อำเภอกาบเชิง ตำบลที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ห้วยเสนง 3 ตำบลคือตำบลแנגมุด ตำบลโคกตะเคียน และตำบลกาบเชิง
2. อำเภอพนมดงรัก ตำบลที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ห้วยเสนงคือ ตำบลบักได

3. อำเภอปราสาท ตำบลที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ห้วยเสนงมี 10 ตำบลประกอบไปด้วยตำบลหนองใหญ่ ตำบลกันทรจระมวล ตำบลบ้านไทร ตำบลบ้านพลวง ตำบลตาเบา ตำบลโคกยาง ตำบลก้งแอน ตำบลเชื้อเพลิง ตำบลหมอ ตำบลเชื้อเพลิง
4. อำเภอเมือง ตำบลที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่ห้วยเสนงมี 8 ตำบลประกอบไปด้วย ตำบลเทนมีย์ ตำบลนาบัว ตำบลเนินง ตำบลตระแสง ตำบลคอโค ตำบลนอกเมือง ตำบลในเมือง ตำบลท่าสว่าง

3.2.3 ห้วยเสนง

1) ลำห้วยเสนง ลำห้วยเสนงนั้นมีจุดกำเนิดของต้นน้ำที่มาจากเทือกเขาพนมดงรักบริเวณจุดต้นน้ำมีหลายจุด เช่น อยู่บริเวณเขาต้องแร็ก ของตำบลักโค บริเวณเขาแหลม (พนมสโรย) ของตำบลแถมมุดกับพนมขอของตำบลแถมมุดเช่นกัน และและบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก (พนมต้องแร็ก) และเขื่อนตาเกาะของอำเภอกาบเชิง

ลำห้วยเสนงนั้นจะมีอยู่ 2 สายโดยมาจากเทือกเขาพนมดงรักเช่นเดียวกัน สายแรกนั้นจะมีจุดกำเนิดบริเวณเขตของอำเภอพนมดงรักจากตำบลักโค ไหลมารวมกันที่อ่างเก็บน้ำห้วยเสนงโดยตรง อีกสายมีจุดกำเนิดบริเวณตำบลแถมมุดและและเขื่อนตาเกาะของอำเภอกาบเชิง ไหลไปรวมกันที่อ่างเก็บน้ำอ่างอำปิลซึ่งเป็นจุดพักน้ำก่อนที่จะส่งไปยังอ่างห้วยเสนงอีกครั้งหนึ่ง และลำห้วยเสนงยังต่อเชื่อมไหลต่อไปยังพื้นที่ตอนล่าง คือตำบลตะเตียวตำบลตระแสงและตำบลคอโคก่อนไหลไปรวมกับลำน้ำชี

2) อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง อ่างเก็บน้ำห้วยเสนงนั้นจะมีอ่างคู่แฝดคือ อ่างอำปิลที่ตั้งอยู่ที่บ้านอำปิล หมู่ที่ 9 ต.เทนมีย์ อ.เมืองอ่างอำปิลมีความจุที่ระดับเก็บกัก 27.675 ล้านลูกบาศก์เมตร เป็นแหล่งน้ำสำคัญเพื่อการเกษตร อ่างอำปิลเป็นอ่างคู่แฝดกับอ่างห้วยเสนงและยังใช้รองรับความต้องการน้ำของอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ส่งน้ำเพื่อการเกษตรที่มี ขนาดของอ่างอำปิลมีขนาดพื้นที่ชลประทาน 4,600 ไร่ และรองรับการใช้น้ำในการอุตสาหกรรม ปีละประมาณ 540,000 ลูกบาศก์เมตร ดังนั้นอ่างอำปิลจึงเป็นจุดพักน้ำหรือรับน้ำและจัดส่งให้กับอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ซึ่งอ่างเก็บน้ำห้วยเสนงเป็นเขื่อนดินตั้งอยู่ตำบลเนินงและตำบลเทนมีย์อำเภอเมืองสุรินทร์จังหวัดสุรินทร์เริ่มสร้างพ.ศ. 2483สร้างเสร็จเมื่อและเริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. 2521 อยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 15 กิโลเมตรมีความสูงจากท้องน้ำ 20 เมตร ความยาวของสันเขื่อน 4.4 กิโลเมตร มีความจุที่ระดับเก็บกัก 20.022 ล้านลูกบาศก์เมตร ส่งน้ำเพื่อการเกษตรพื้นที่ชลประทาน 50,000 ไร่ เป็นแหล่งน้ำสำคัญในการผลิตน้ำประปาของจังหวัด ปีละประมาณ 8.67 ล้านลูกบาศก์เมตร (ข้อมูลจาก สรุปรข้อมูลจังหวัด)

3) ที่ตั้งของอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง

ฝั่งทางทิศเหนือ	ติดกับ	บ้านโคกกระเพอ บ้านยาง บ้านปอยตะแบง บ้านโคกเพชร
ฝั่งทิศตะวันออก	ติดกับ	บ้านคาบใต้ สถานีตำรวจเมืองที่
ฝั่งทางทิศตะวันตก	ติดกับ	บ้านท่าเนียบ บ้านโชค บ้านเนินง
ฝั่งทางทิศใต้	ติดกับ	บ้านโคกยางใต้ บ้านดามิ บ้านปราสาท บ้านรำกาย

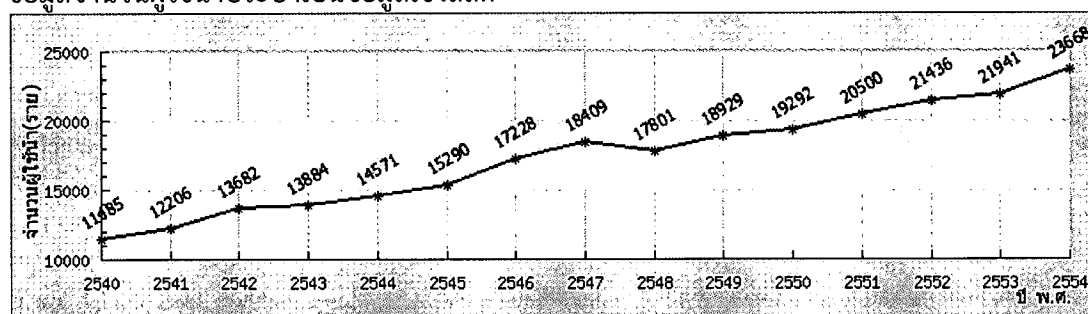
3.2.4 ปริมาณน้ำฝน(สะสม) ย้อนหลัง 10 ปีในปี 2539-2548

ชื่ออ่าง	ปี พ.ศ. / ปริมาณน้ำฝนสะสม (ม.ม.)									
	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548
อ่างเก็บน้ำห้วยเสนง	1176. 8	1462. 5	1122. 9	1429. 8	1580. 9	1161. 8	1589. 2	1368. 4	1363. 2	1432. 1
อ่างเก็บน้ำท่าอัมปิล	1031. 1	1035. 0	1194. 7	1287. 2	1207. 3	1213. 5	1551. 1	1428. 0	1168. 6	1117. 4

ณ วันที่ 5 ธันวาคม 2539 – ณ วันที่ 5 ธันวาคม 2548

โครงการชลประทานสุรินทร์สำนักชลประทานที่ 8 กรมชลประทาน

ข้อมูลจำนวนผู้ใช้น้ำประปาเป็นข้อมูลเชิงสถิติ

ข้อมูลประจำเดือน สิงหาคม 2554

ประเภท	จำนวน	หน่วย
จำนวนผู้ใช้น้ำทั้งหมด :	24,387	ราย
กำลังผลิตที่ใช้งาน :	42,000	ลบ.ม./วัน
ปริมาณน้ำผลิต :	918,568	ลบ.ม.
ปริมาณน้ำผลิตจ่าย :	914,332	ลบ.ม.
ปริมาณน้ำจำหน่าย :	718,996	ลบ.ม.

ประวัติศาสตร์ห้วยเสนา

ห้วยเสนาเป็นแหล่งน้ำที่มีจุดกำเนิดมาจากเทือกเขาพนมดงรักไหลรวมกันเป็น 2 ลำห้วย แยกจากกันอีกสายหนึ่งไปรวมอยู่ที่อ่างเก็บน้ำอำปี้ล อีกสายหนึ่งมารวมกันที่อ่างเก็บน้ำห้วยเสนา ซึ่งทั้งสองอ่างจะมีอ่างคู่แฝดที่มีการเชื่อมถึงกัน

กลุ่มชาติพันธุ์ในสุรินทร์

จังหวัดสุรินทร์ มีประชากรร้อยละ 93 อาศัยอยู่ในเขตชนบท มีภาษาพูดพื้นถิ่นที่แตกต่างกัน เป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่พูดภาษาเขมร ส่วนใหญ่อาศัยอยู่แถบอำเภอเมือง ปราสาท กาบเชิงสังขะบัวเขต จอมพระ ศีขรภูมิ ท่าตูม ชุมพลบุรี ลำดับกลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่พูดภาษาลาว อาศัยอยู่ในแถบอำเภอสำโรง ทาบ ท่าตูม สนม จอมพระศีขรภูมิ รัตนบุรี และกระจายอยู่ตามอำเภออื่น ๆ อีกเล็กน้อยกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มที่พูดภาษาพื้นเมืองอีสาน (ลาว) อาศัยอยู่แถบอำเภอสนมรัตนบุรี ท่าตูม ชุมพลบุรี และศีขรภูมิ

ตลอดลำน้ำห้วยเสนาซึ่งมีอำเภอที่ติดขอบเขตพื้นที่ตลอดลำห้วยเสนา มีทั้งหมด 4 อำเภอ 22 ตำบล สามารถแบ่งตามลักษณะสภาพกายภาพพื้นของลำห้วย โดยแบ่งตามโซนพื้นที่ ดังนี้คือ เขตพื้นที่ต้นน้ำห้วยเสนา จะเป็นพื้นที่ติดเชิงเขาดงรัก จะมีเขตพื้นที่บางตำบลในเขตอำเภอกาบเชิงและอำเภอพนมดงรัก ส่วนมากจะเป็นคนท้องถิ่นดั้งเดิมคือเป็นคนไทยชาติพันธุ์เขมรพูดภาษาเขมรลือ และจะมีคนต่างถิ่นหรือนอกพื้นที่ ได้เข้ามาอยู่เพิ่มเป็นชุมชนใหม่ภายใต้เงื่อนไขความมั่นคงของรัฐ(ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย) พื้นที่ห้วยเสนาตอนกลางไล่ตั้งแต่เขตพื้นที่ของอำเภอปราสาท จนถึงอำเภอเมืองในเขตบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำห้วยเสนาซึ่งจะอยู่ในเขตพื้นที่ชลประทาน จะเป็นคนไทยชาติพันธุ์เขมรเช่นกัน ในเขตลำห้วยเสนาตอนปลาย ซึ่งจะเป็นในส่วนหนึ่งของเขตชุมชนในเมืองที่อยู่ท้ายห้วยเสนาตลอดเส้นทางส่งน้ำจนสุดที่เขตตำบลคอโคและตำบลท่าสว่าง ของอำเภอเมืองสุรินทร์

กล่าวคือในพื้นที่โดยรวมห้วยเสนาตอนบน ห้วยเสนาตอนกลางน้ำและห้วยเสนาตอนปลาย หากคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ จะมีคนไทยชาติพันธุ์เขมรเป็นส่วนใหญ่คิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 80 เป็นคนลาวอีสานร้อยละ 10 และคนไทยกลางร้อยละ 10 ตลอด ลำห้วยเสนา

ลักษณะทางกายภาพและสังคมในพื้นที่

วิถีคนห้วยเสนาตอนบน

ตามลักษณะตามกายภาพของพื้นที่ของคนในพื้นที่ตอนบน ที่เป็นพื้นที่ต้นน้ำของลำห้วยเสนา จะเป็นสภาพพื้นที่เชิงเขา มีพื้นที่ป่า เป็นโคกเป็นเนิน นับจากบริเวณเขาแหลม ตำบลนางมุด ซึ่งเป็นต้นน้ำของ ห้วยตาดีด และเขาขาวเป็นต้นน้ำของห้วยระกา จึงเรียกบริเวณนั้นว่า ป่ามหาเขา ซึ่งทั้งสองสายน้ำของลำห้วยไหลลงสู่ห้วยเสนาบริเวณบ้านกู ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ และในพื้นที่ต้นน้ำ ก็จะมีชุมชนตำบลโคกตะเคียน ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในการหาปลา ปลูกผักนอกฤดูทำนา และในฤดูทำนา ได้อาศัยน้ำจากลำห้วยในการทำนาสภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ต้นน้ำ มีลักษณะเป็นภูเขาสูงและมีต้นไม้

อยู่อย่างหนาแน่น จึงเป็นต้นน้ำห้วยเสนงเป็นอย่างดี ประกอบกับมีการอนุรักษ์ป่า ทำให้พื้นที่ต้นน้ำมีศักยภาพ ในการกักเก็บน้ำให้ห้วยเสนงมีปริมาณน้ำที่หล่อเลี้ยงคนเมืองสุรินทร์ได้ตลอดทั้งปี

กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนงของชุมชนตอนบน พบว่าชุมชนห้วยเสนงตอนบนตลอดทั้ง ลำน้ำ มีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยการประกาศเขตอภัยทาน ห้ามล่าสัตว์ ห้ามตัดไม้ ให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ ประโยชน์เฉพาะหาของป่า เช่น เก็บเห็ด หาผักพื้นบ้าน และยังพัฒนาเป็นที่พักผ่อน รวมทั้งใช้ประโยชน์ในการ ปลุกพืชไร่ เช่น ไร่ข้าวโพด ไร่อ้อย ไร่ถั่วลิสง และปลูกพืชสวนยูคาลิปตัสเป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีการ จัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน สามารถจำแนกระบบกรรมสิทธิ์ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ บริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของ ชุมชน เป็นที่อยู่อาศัย และที่ทำกินติดริมถนนสายกาบเชิง – กิ่งพนมดงรัก ซึ่งเป็นศูนย์และมีความหนาแน่น ของประชากร

ด้วยสาเหตุจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ได้แก่ อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง ทำให้หน้าดินเกาะตัว ยาก เกิดเป็นตะกอนไหลลงสู่ลำห้วย ทำให้ลำห้วยตื้นเขิน และ การปลูกยูคาลิปตัส ทำให้น้ำในเขตต้นน้ำแห้ง ขอด ในฤดูแล้งไม่สามารถเป็นต้นน้ำได้ นอกจากนี้มีการพัฒนาแหล่งน้ำไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ได้แก่ การ ก่อสร้างฝาย อ่างเก็บน้ำ ทำนบ ทำให้การไหลของน้ำขาดช่วง บางช่วงมีน้ำขัง บางช่วงน้ำแห้งขุดเกิดวัชพืช หนาแน่น

จากสภาพการเปลี่ยนแปลงไปของลำห้วยเสนง ชาวบ้านในชุมชนต้นน้ำจึงมีความเห็นว่า ควรมีการ อนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ และพัฒนาในพื้นที่ตอนบนได้แก่ การลกลำห้วยขนาดเล็ก การทำฝายกั้นน้ำขนาดเล็ก พื้นที่พุทธมณฑลให้กลับคืนมาสภาพเดิม

ห้วยเสนงตอนกลาง

นับจากตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท ถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง ซึ่งมีการไหลรวมเป็นลำห้วย และชาวบ้านตลอดลำน้ำต่างเรียกตรงกันว่า ห้วยเสนง ซึ่งหมายถึงการที่น้ำสาขาต่างๆในพื้นที่ต้นน้ำ มารวมกัน จนกระทั่งเหลือเพียงสายเดียว

ชุมชนห้วยเสนงตอนกลาง จะเป็นชุมชนตั้งอยู่ริมน้ำทั้งสองฝั่ง จนถึงบริเวณอ่างเก็บน้ำ โครงการ ชลประทานห้วยเสนง ชุมชนใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนงทั้งการเกษตรกรรม เช่น ตำบลหนองใหญ่ อำเภอ ปราสาท จังหวัดสุรินทร์ เดิมที่เป็นพื้นที่ป่าทุ่งหญ้า และมีหนองน้ำค่อนข้างสมบูรณ์ เพียงพอต่อการอุปโภค- บริโภค

ปัจจุบันป่าทุ่งหญ้า ที่เคยอุดมสมบูรณ์ในอดีตไม่มีแล้ว เนื่องจากชาวบ้านได้บุกเบิก ถากถาง พื้นที่ เป็นที่อยู่อาศัยและทำการเกษตร การประกอบอาชีพของชาวบ้านตำบลหนองใหญ่ ชาวบ้านจะประกอบอาชีพทำ นา ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อย คือมีอาชีพค้าขาย รับจ้างทั่วไป รับราชการ และเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ ไก่ เป็ด สุกร ปลา ในภาพรวมทั่วไปแล้วเศรษฐกิจของชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง และตำบล ตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ชุมชนในเขตตำบลตาเบา จะตั้งชื่อหมู่บ้านตามลักษณะภูมิประเทศ เช่น

บ้านภูมิสังข์ เป็นหมู่บ้านที่ลำห้วยเสนงไหลผ่านและอ้อมด้านหลังของหมู่บ้าน ตามฝั่งลำห้วยมีลักษณะเว้าแหว่ง เกิดจากการกัดเซาะของกระแสน้ำทำให้เกิดแนวของลำห้วยตลอดสาย คำว่าภูมิ แปลว่าหมู่บ้านที่ตั้ง “สังข์” แปลว่าลำห้วย (ตามภาษาท้องถิ่น) คำว่าภูมิสังข์ จึงแปลว่า หมู่บ้านที่อยู่ติดลำห้วย

กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนง ตอนกลาง พบว่า ชุมชนห้วยเสนงตอนกลางมีการอนุรักษ์พื้นที่ป่า และมีกิจกรรมโรงเรียนธรรมชาติ คือโรงเรียนตาเบาวิทยา มีห้องเรียนอยู่ตามต้นไม้ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอนุรักษ์และใช้ยาสมุนไพรบ้านตาเดียว มีการฟื้นฟูป่าริมน้ำ มีกิจกรรมสืบสานต่ออายุสายน้ำ มีการประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ นอกจากนี้การใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนง เช่น ปลูกผักริมน้ำ ทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์ หาปลา ตกกุ้ง และอุปโภค

ในอดีตการใช้น้ำจากลำห้วยเสนงนั้น ลำห้วยจะไม่มีฝายกั้นขวางการไหลของน้ำ ทำให้น้ำธรรมชาติไหลอย่างสะดวก การใช้น้ำง่ายต่อการทำเกษตรกรรม แต่ปัจจุบัน หลังจากมีการขุดลอกลำห้วย ปี พ.ศ. 2538 มีการกั้นฝาย และเปลี่ยนทางเดินของน้ำที่คดเคี้ยว เฉพาะตำบลตาเบา มีฝายกั้นลำน้ำทั้งหมด 14 ฝาย ทำให้น้ำตื้นเขิน และในฤดูแล้งทำให้น้ำขังเป็นบางจุด แม้มีการพยายามขุดลอกคลอง แต่การขุดลอกเกิดผลกระทบทำให้น้ำธรรมชาติลึกลงไป จนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ อีกทั้งเมื่อมีการขุดลอกดินขึ้นมาแล้ว นำมาถมเป็นคันดินริมฝั่ง ทำให้น้ำธรรมชาติที่ไหลลงจากพื้นที่นา ลงสู่ลำน้ำในฤดูฝน ไม่สามารถไหลลงสู่ลำห้วยได้ ปัจจุบันลำห้วยตื้นเขิน ไม่มีน้ำตลอดทั้งปี

นอกจากนี้การขุดลอกสายหลัก นอกจากขุดลอกเฉพาะหน้าดิน ยังมีการขุดเอาต้นไม้ริมฝั่งออกไปด้วย พร้อมกับการปลูกต้นยูคาลิปตัสแทนไม้ธรรมชาติ ทำให้น้ำมีพิษต่อสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาไม่สามารถอาศัยอยู่ได้ จึงทำให้การทำมาหากินขาดหายไป ดังที่พอมูล เลี่ยมดี ชาวบ้านภูมิสังข์ เล่าให้ฟังว่า “เดี๋ยวนี้หากินก็ลำบาก อีกทั้งยังต้องซื้อปลาหนึ่งกิโล ปลาในน้ำก็หากินไม่ได้แล้ว” การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชาวบ้านชุมชนห้วยเสนงตอนกลาง มองว่าจำเป็นต้องฟื้นฟูระบบธรรมชาติ และการไหลเวียนของทางน้ำคืนสู่สภาพเดิม ขยายพันธุ์ปลาธรรมชาติ ปลูกพันธุ์ไม้เดิมที่เคยมีอยู่เสริม และมีการบริหารจัดการฝาย ให้มีการปิดเปิดประตูน้ำให้น้ำธรรมชาติไหลอย่างสะดวก พัฒนาขยายพันธุ์ไม้ให้มีความหลากหลาย รื้อถอนยูคาลิปตัส เพื่อให้ไม้ตามคงอยู่ พันธุ์ปลาจะขยายได้เองตามระบบนิเวศ

ห้วยเสนงตอนปลาย

นับจากอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง จนไหลลงสู่ลำชีวี บริเวณตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ลักษณะตื้นเขินหลังจากออกจากอ่างเก็บน้ำ เพราะทางโครงการชลประทานห้วยเสนงได้ปิดทางน้ำเดิม ชุมชนก็หันไปใช้น้ำจากคลองส่งน้ำของชลประทาน ทำการเกษตร นอกจากนี้พื้นที่ปลายน้ำเป็นป่าทาม จะมีน้ำท่วมขังในฤดูน้ำหลาก

พื้นที่ตอนปลายน้ำ มีชุมชนตั้งอยู่ ตั้งแต่อ่างเก็บน้ำโครงการชลประทานห้วยเสนง จนถึง ปลายลำห้วยเสนงที่สลับกับลำชีวี ลักษณะป่าเป็นทามไม้ใหญ่ และเป็นพื้นที่ทำมาหากินของชุมชน

พื้นที่ชุมชนตอนปลายน้ำ เป็นพื้นที่ราบ มีลักษณะดินร่วนปนทราย และอาศัยน้ำจากลำห้วยเสนงทำการเกษตร ส่วนใหญ่พื้นที่ตอนปลายน้ำปีละ 1 ครั้ง ทำนาเพื่ออุปโภค – บริโภค และในฤดูที่ไม่ได้ทำการผลิตชุมชน ชุมชนก็จะมีอาชีพรับจ้างในเมือง เพราะพื้นที่ตอนปลายเป็นพื้นที่ติดเมืองสุรินทร์ กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากลำห้วยเสนงของชุมชนตอนปลายน้ำ พบว่าพื้นที่ตอนปลายมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากร และมีลำห้วยเสนงไหลผ่าน ใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ตอนปลายเป็นพื้นที่ ที่มีป่าทามอุดมสมบูรณ์มีการรักษาป่าด้วยวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน เช่น ป่าบ้านแสงตะวัน ป่าบ้านพลวง และป่าริมน้ำบ้านแสงตะวัน และชุมชนบ้านแสงตะวัน ยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน เช่น ที่ดินสาธารณะริมลำห้วยเสนง แบ่งให้ชุมชนที่ไม่มีที่ทำกิน เข้ามาปลูกผัก 14ครัวเรือน โดยมีเงื่อนไขต้องปลอดสารพิษ และชุมชนในพื้นที่ที่มีการเฝ้าระวังน้ำเสียจากลำห้วยโดยประสานงานกับทางสถาบันการศึกษามาตรวจวัดคุณภาพน้ำ

ชุมชนในพื้นที่ตอนปลาย เป็นชุมชนเมืองโบราณ (สันนิษฐานว่า เป็นศูนย์กลางเมือง) ตั้งถิ่นฐานมาจากที่ปัก วัว – ควาย แล้วขยายชุมชนออกตามริมน้ำ และตั้งชื่อหมู่บ้านตามปรากฏการณ์ ตามลักษณะพืชเด่นของระบบนิเวศ เช่นตำบลคอโค ที่มาจากเรื่องเล่าในปรากฏการณ์ในอดีต ว่ามีวัวตายในป่า มีคนเห็นจึงไปตามพักพูกมาว่าจะเอาไปกิน แต่วัวตัวนั้นกลับเหลือแต่คอ เพราะเสือคาบไปกิน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่าบ้านคอโค บ้านตะเคียนตั้งตามลักษณะต้นตะเคียน บ้านฉางข้าว ตั้งชื่อตามเป็นศูนย์กลางคมนาคมทางน้ำ เป็นจุดพักข้าวเพื่อจะขนส่งขึ้นรถไฟที่ลำชีวี

ชุมชนกลางน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อ มีโครงการชลประทานห้วยเสนงเข้ามา ซึ่งแต่เดิมชุมชนมีการจัดการน้ำโดยการทำ ทำนบดินจากการนำของพระในพื้นที่ ห้วยเสนงเป็นแหล่งน้ำ และแหล่งอาหารของชุมชน เศรษฐกิจสังคมชุมชน เป็นการเลี้ยง วัว – ควายตามหัวไร่ปลายนา ป่าเขา อาชีพหลักของชุมชนแต่ก่อนการปลูกปอขายใบตอง ขายถ่าน ขายของป่า และการจัดพื้นที่ขายให้กับรถไฟซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ฟินหลา

เมื่อการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำกระทบกับวิถีชีวิต ชุมชนห้วยเสนงตอนปลายจึงมองว่า แนวทางการพัฒนา และการป้องกันปัญหา ให้ห้วยเสนงคืนสู่สภาพเดิม คือ การสร้างความร่วมมือในท้องถิ่นทุกระดับ ให้มีข้อตกลง การจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น

วัฒนธรรมประเพณี

การนับเดือนของคนท้องถิ่นและวิถีประเพณีของแต่ละเดือน

ลำดับ	เดือน	ช่วงเดือน	ชื่อถิ่น	กิจกรรม/ประเพณี	หมายเหตุ
1	ม.ค.- ก.พ.	ขึ้น1ค่ำเดือน 3 -แรม15ค่ำเดือน 3	แค่มะเข้หม	งานบุญ/งานแต่ง/แซนเสรา	
2	ก.พ.- มี.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน 4 -แรม15ค่ำเดือน4	แคประทุน	งานบุญ/งานแต่ง	
3	มี.ค.- เม.ย.	ขึ้น1ค่ำเดือน 5 -แรม15ค่ำเดือน 5	แคเจด	ช่วงตอม/ชนทรายเข้าวัด/งานสงกรานต์	

4	เม.ย.- พ.ค.	ขึ้น1ค่ำ เดือน6-แรม15ค่ำ เดือน6	แคประสาก	ทำบุญ / แต่งงาน	
5	พ.ค.- มิ.ย.	ขึ้น1ค่ำเดือน7-แรม14ค่ำ เดือน7	แคจีส	เริ่มต้นในการทำนา	
6	มิ.ย.- ก.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน8-แรม15ค่ำ เดือน8	แคอสาท	ทำบุญเข้าพรรษา	
7	ก.ค.- ส.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน9-แรม15ค่ำ เดือน9	แคบัง	ดูแลนา	
8	ส.ค.- ก.ย.	ขึ้น1ค่ำเดือน 10 -แรม15ค่ำ เดือน10	แคเบน	วันเป็นตุรย์ (เป็นกุกย)รำต รด และเป็นทม(แซนโฏนตา)	
9	ก.ย.- ต.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน 11 -แรม15ค่ำ เดือน11	แคจำเน็ง	ออกพรรษา	
10	ต.ค.- พ.ย.	ขึ้น1ค่ำเดือน12 -แรม15ค่ำ เดือน12	แคกะเตอะ	วันลอยกระทง/จัดทำองค์ กระฐิน	
11	พ.ย.- ธ.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน 1 -แรม15ค่ำ เดือน1	แค ไม้ ยะ ตุรย์	เกี่ยวข้าว	
12	ธ.ค.- ม.ค.	ขึ้น1ค่ำเดือน 2 -แรม15ค่ำ เดือน 2	แคเบาะ	ทำบุญหมู่บ้าน	เป็น บาง หมู่บ้าน

การละเล่นดนตรีพื้นบ้าน

การละเล่นด้านดนตรีพื้นบ้านของคนตลอดพื้นที่ห้วยเสนงนั้น ดนตรีพื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เกี่ยวข้องสัมพันธ์หลายด้านในชุมชนทั้ง ประเพณีวัฒนธรรม ค่านิยมฐานความ ซึ่งในเนื้อเพลงก็จะมีสอดแทรกคำ สอน ตำนาน เรื่องเล่า หรือวิถีชีวิต ต่างๆ เชื้อ เจริญ ก็จะเป็นการร้องเพลง ต่อเพลงระหว่างชายหญิง ดนตรีกันตรึมที่ จะเล่นกันเป็นวง มีเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น ซอ กลองกันตรึม ปี่ กรับ เนื้อเพลง ก็จะเป็นเรื่องราววิถีในชุมชน ที่แฝง ไปด้วยคำสอน หรือกาละเล่นรำตรด ที่จะเป็นกาละเล่นสนุกสนาน เล่นในงานประเพณีสำคัญเช่น สงกรานต์ รวมทั้ง กลองยาว ที่เป็นการพัฒนาผสมผสานวัฒนธรรมดนตรีจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง คือวงกลองยาวบ้านแสนไอร เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ลำน้ำห้วยเสนง

ลำน้ำห้วยเสนงเป็นลำน้ำที่มีประโยชน์มากในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนตลอดลำน้ำและอ่างเก็บ กักน้ำ ซึ่งสามารถจำแนกการใช้ประโยชน์จากน้ำห้วยเสนงดังนี้

ด้านประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อ

วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับน้ำนั้นเช่น การที่แสดงความเคารพพระแม่คง คา หรือประเพณีลอยกระทง ซึ่งเป็นที่ทราบกันทั่วไป และยังมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับน้ำอีกอย่างคือ งานดอมส ดึงเสนง ซึ่งเป็นประเพณีที่แสดงถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำ ที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์

ด้านเศรษฐกิจ

1. การเกษตร เกษตรโดยหลักแล้วคนในชุมชนตลอดลุ่มน้ำห้วยเสนงนั้นมีอาชีพหลักคือการทำ การเกษตรเพาะปลูกข้าวนาปีโดยจะเป็นระบบน้ำธรรมชาติ และจะมีเป็นบางพื้นที่ที่สามารถทำนาปรังได้สำหรับ พื้นที่ที่มีแหล่งเก็บกักน้ำส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำ และมีการปลูกพืชสวนครัวและพืชไร่ เช่น แตงกวา ถั่วฝักยาว ข้าวโพด

2. ประมง ในด้านการประมงนั้นจะแบ่งออกเป็น การประมงธรรมชาติที่คนในชุมชนตลอดลำห้วยและ อ่างเก็บน้ำได้พึ่งพาอาศัยหาอยู่หากินกับแหล่งพันธุ์ปลาตามธรรมชาติที่ให้คนตลอดลำห้วยได้พึ่งพา และการ ประมงน้ำจืดที่มีการเพาะเลี้ยงปลาเพื่อการค้า ซึ่งจะมีมากในเขตพื้นที่รอบอ่างเก็บน้ำห้วยเสนง

3. แหล่งอาหาร ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญมากให้คนในชุมชนได้พึ่งพาอาศัยทั้งปลาซึ่งมีหลายชนิด สัตว์น้ำในลำห้วย รวมทั้งพันธุ์พืชผักสมุนไพร ที่สามารถเป็นต้นทุนทรัพยากรในชุมชนที่สำคัญ และสามารถลด ต้นทุนรายจ่ายได้เป็นอย่างดีสำหรับพื้นที่ลำห้วยที่ยังคงความสมบูรณ์อยู่

4. อุตสาหกรรม พื้นที่แหล่งน้ำที่สำคัญในการจัดการน้ำเพื่อส่งไปยังแหล่งอุตสาหกรรมการผลิต กระแสไฟฟ้าพลังงานกลบโดยต้องการนำน้ำไปใช้ในกระบวนการผลิตกระแสไฟฟ้า ซึ่งอ่างอำปิลนั้นเป็นแหล่ง น้ำที่สำคัญในการผลิตและแนวโน้มของโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าพลังงานกลบก็จะเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ด้านสังคม

1. แหล่งน้ำดิบในการทำประปา ห้วยเสนงนั้นเป็นแหล่งน้ำที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ ในด้านการ ทำประปานั้นพื้นที่ตลอดลำห้วยมีการจัดสรรน้ำไว้ในการทำประปา และแหล่งประปาขนาดใหญ่คืออ่างเก็บน้ำ ห้วยเสนง ที่มีการดึงน้ำจากอ่างเก็บน้ำเพื่อทำประปาหล่อเลี้ยงคนในเขตอำเภอเมืองสุรินทร์ทั้งเมือง

2. ด้านแหล่งสมุนไพรในลำห้วยนั้นยังมีบางพื้นที่ที่ยังคงเป็นป่าริมห้วยที่ไม่ได้มีการขุดลอกนั้น จะมี พืชไม้ใหญ่เล็ก ที่เป็นพืชสมุนไพรหลายแห่งที่คนสามารถนำมาใช้ประโยชน์

3. แหล่งท่องเที่ยว อ่างเก็บน้ำห้วยเสนงเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดกลาง ที่เป็นพื้นที่คนมาท่องเที่ยวพักผ่อน หย่อนใจ

4. อุตสาหกรรม พื้นที่แหล่งน้ำที่สำคัญในการจัดการน้ำเพื่อส่งไปยังแหล่งอุตสาหกรรมการผลิต กระแสไฟฟ้าพลังงานกลบโดยต้องการนำน้ำไปใช้ในกระบวนการผลิตกระแสไฟฟ้า ซึ่งอ่างอำปิลนั้นเป็นแหล่ง น้ำที่สำคัญในการผลิตและแนวโน้มของโรงงานผลิตกระแสไฟฟ้าพลังงานกลบก็จะเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

ลักษณะปัญหาที่พบ

ลำห้วยเสนงตอนบน

ด้วยสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ติดเชิงเขา เป็นพื้นที่ต้นน้ำ เป็นโคกเป็นเนิน มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ฝรั่ง ได้แก่ อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง ยางพารา ซึ่งมีการใช้สารเคมีในการกระบวนการเพาะปลูกที่สูง มีการปลูกพืช ไร่ๆ ทำให้คุณภาพดินเสื่อมลง ดินไม่เกาะตัว เกิดเป็นตะกอนดินและสารเคมีไหลลงสู่ลำห้วย ทำให้ลำห้วยตื้น เชนและคุณภาพของน้ำมีการปลูกยูคาลิปตัส ทำให้น้ำในเขตต้นน้ำแห้งขอด ในฤดูแล้งไม่สามารถเป็นต้นน้ำได้ นอกจากนี้มีการพัฒนาแหล่งน้ำไม่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ ได้แก่ การก่อสร้างฝาย อ่างเก็บน้ำ ทำนบ ทำให้ การไหลของน้ำขาดช่วง บางช่วงมีน้ำขัง บางช่วงน้ำแห้งขอดเกิดวัชพืชนาแน่น

ลำห้วยเสนงตอนกลาง

ปัญหาสำคัญที่พบคือเดิมพื้นที่ลำห้วยจะมีป่าริมน้ำตลอดลำห้วยซึ่งสร้างคุณประโยชน์มากมาย แต่ได้มีการขุดลอกลำห้วยจึงเกิดปัญหาตามมาคือ เปลี่ยนทางเดินของน้ำที่คดเคี้ยวป่าริมน้ำหมดไปเช่นพื้นที่ตำบลตาเบา มีฝายกั้นลำน้ำทั้งหมด 14 ฝาย แต่ผลที่ตามมาคือทำให้เกิดการตื้นเขินของลำน้ำในลำห้วย จากการคุณภาพของดินที่ไม่มีป่าไม้เกาะยึดเกิดการกัดเซาะของดิน และตะกอนดินไปกองรวมอยู่หน้าฝายกั้นน้ำที่เป็นสาเหตุของน้ำตื้นเขิน แหล่งเพาะพันธุ์ปลาตามธรรมชาติก็หายไป จำนวนปลาน้อยลง

ลำห้วยเสนงตอนปลาย

พื้นที่ห้วยเสนงตอนปลายเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่ดีมากมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์แต่ก็มีปัญหาเช่นกันในเชิงพื้นที่ที่ได้รับปัญหาน้ำท่วมมาในฤดูน้ำหลาก พื้นที่ห้วยเสนงตอนปลายน้ำจะติดกับเขตพื้นที่ตัวเมืองสุรินทร์จากการขยายตัวของเมืองที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆทั้งภาคสังคม อุตสาหกรรม และบริการ มีการนำน้ำมาเป็นน้ำดิบในการทำประปาจากห้วยเสนงที่มากขึ้น มีแนวโน้มอาจถึงขั้นรุนแรงในอนาคต ประกอบกับกระบวนการจัดการดูแลจัดการน้ำเสียที่ไร้ประสิทธิภาพมีผลให้ปริมาณน้ำจากการใช้ประโยชน์จากกระบวนการประกอบกิจกรรมกิจการต่างๆไม่มีการบำบัด ทำให้พื้นที่ห้วยเสนงตอนปลายได้รับผลกระทบจากน้ำเสียค่อนข้างสูง

บทเรียนจากปัญหาที่เกิดขึ้นในเชิงพื้นที่

ห้วยเสนงตอนบน

พื้นที่โคกเบง

ความเป็นมาของปัญหา

จากแต่เดิมพื้นที่เพการตั้งถิ่นฐานที่มาจากจากการจัดสรรที่ดินบริเวณตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และได้รับการสนับสนุนด้านความรู้ในการผลิตแบบการเกษตรแผนสมัยใหม่ มาตั้งแต่ พ.ศ. 2524 ที่เน้นการเกษตรเพื่ออุตสาหกรรม เช่น การปลูกปอ มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส ยางพารา และอ้อย เป็นต้น การทำการเกษตรจึงเป็นการผลิตเพื่อขายด้วยวิธีการเร่งผลผลิต เช่น การใส่ปุ๋ยเคมี การใช้ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศต้นน้ำห้วยเสนงอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์และทางเลือกที่มีข้อจำกัดประกอบกับการเกษตรเพื่ออุตสาหกรรมเป็นการเกษตรกรรมที่ต้องใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ เช่นรถไถใหญ่ ทำให้ไกลบร่องน้ำตื้นน้ำเบกพื้นที่เป็นวงกว้าง เกิดการพังทลายของหน้าดิน ทำให้ลำห้วยตื้นเขิน เป็นต้น

นอกเหนือจากการทำไร่ ทำนาแล้ว ชาวบ้านโคกเบงยังมีกิจกรรมทางการเกษตรอื่นๆอย่างเข้มข้น เช่น กลุ่มปลูกผักสวนครัว จำนวน 75 ราย, กลุ่มปลูกถั่วพุ่ม จำนวน 30 ราย, กลุ่มปลูกหญ้า จำนวน 20 ราย ซึ่งส่วนมากยังเป็นการเพาะปลูกแบบสารเคมีเนื่องจากชุมชนโคกเบงเป็นชุมชนที่มีลำห้วยเสนงและมีคลองส่งน้ำจากอ่างแง่มุด มีการใช้น้ำร่วมกันในการทำการเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ การใช้สารเคมีจึงมีการปนเปื้อนในแหล่งน้ำและสามารถกระจายในเขตชุมชนอย่างรวดเร็ว

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. ปัญหาต้นทุนในการผลิตสูง ในการทำการเกษตรนั้นทั้งในส่วนของการปัจจัยในการทำการเกษตรและกระบวนการขั้นตอน ในการทำการเกษตรของบ้านโคกเบงในปัจจุบัน จากการเก็บข้อมูลพบว่าต้นทุนในการทำการเกษตรนั้นจะสูงมาก ทั้งค่าจ้างแรงงาน ค่าไถคราด ค่าขนส่ง ค่าเมล็ดพันธุ์ และที่สำคัญคือ ปุ๋ยเคมีที่ใช้กัน

มาก จากการสำรวจ 45 ครอบครัวได้ใช้ปุ๋ยเคมีในรอบปี รวมทั้งหมด 225,555 บาท ซึ่งเป็นต้นทุนที่สูง หากแต่ราคาผลผลิตกลับต่ำมากเมื่อเทียบกับต้นทุนที่แบกรับ

2. ความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช จากการสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลัง ยางพารา ที่ทำให้มีการขยายพื้นที่ในการทำการเพาะปลูก มีส่วนส่งผลต่อพื้นที่ความหลากหลายทางพันธุกรรมลดลงมาก หรือพันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่สายพันธุ์ท้องถิ่นหายไป บางพันธุ์หายไปเลย

3. ความเสื่อมโทรมของดิน จากการใช้สารเคมีในกระบวนการทำการผลิตมาเป็นระยะเวลายาวนานมีผลให้ฐานทรัพยากรดินที่ทำการเพาะปลูกมีการเสื่อมโทรมของดิน เนื่องจากสารเคมีทำให้จุลินทรีย์ในดินบางตัวหายไปดินหน้าดินจะแข็งขึ้นและแร่ธาตุก็น้อยลง

4. ผลกระทบจากสารเคมีต่อสุขภาพสารเคมีที่เกิดจากวิธีการทำการเกษตรแบบปัจจุบันที่เป็นอยู่นั้นได้มีการนำเอาสารเคมีในกระบวนการและขั้นตอนในการทำการเกษตรค่อนข้างสูงเช่น ยาฆ่าหญ้า ยาปราบศัตรูพืช ซึ่งช่วยในการกำจัดหรือทำลายศัตรูของพืชได้ดี รวดเร็ว แต่จะมีผลกระทบตามมาคือ สารเคมีที่จะตกค้างอยู่กับดิน อยู่กับน้ำจากการไหลรวมของน้ำฝน และแนวโน้มจะมีปริมาณของเคมีที่สูงขึ้นเรื่อยๆ จากการตรวจเจาะเลือดเพื่อตรวจดูสารเคมีในร่างกายของชุมชนบ้านโคกเบง จะเห็นว่ามียาที่เสี่ยงต่ออันตรายสูงและมีแนวทิศทางที่สูงขึ้นจากการเก็บเลือดในปี 51 และปี 52 ในชุมชนบ้านโคกเบง

พื้นที่เขาโต๊ะ

ความเป็นมาของปัญหา

จากการดำเนินกิจกรรมด้านป่าชุมชนของชุมชนเขาโต๊ะนับแต่ปีพ.ศ.2528 เป็นต้นมาถึงปัจจุบันรวมเป็นเวลากว่า 24 ปี ซึ่งมีพัฒนาการการจัดการป่าชุมชนตั้งแต่ระดับการจัดตั้งระดมทุนเพื่อสร้างพื้นที่ป่าชุมชนเขาโต๊ะ การอนุรักษ์ในพื้นที่อนุรักษ์ การฟื้นฟูในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม การจัดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ใช้สอย มีการสร้างกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชนร่วมกับชุมชนอื่นๆในพื้นที่ตำบลบักได และในพื้นที่ใกล้เคียง และปรากฏว่าในพื้นที่อนุรักษ์เดิมกลับมีความอุดมสมบูรณ์เป็นป่าเบญจพรรณและป่าดิบแล้ง จนกระทั่งกลายเป็นพื้นที่ศึกษาในเรื่องป่าต้นน้ำ ของโรงเรียนใกล้เคียงและในพื้นที่อำเภอพนมดงรัก เช่น โรงเรียนเนนงมุตวิทยา โรงเรียนพนมดงรักวิทยา เป็นต้น

ในการเข้ามาใช้สถานที่ในการศึกษาของโรงเรียนในพื้นที่บ่อยครั้งในขณะที่คนในชุมชนเขาโต๊ะไม่มีกระบวนการจัดการศึกษาเรียนรู้รองรับเนื่องจากคิดว่าป่าชุมชนเขาโต๊ะไม่เป็นที่สนใจของคนทั่วไปในเรื่องการศึกษาทั้งที่เป็นเรื่องสำคัญมากที่ผ่านมาเน้นกิจกรรมหลักไปในด้านการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาโต๊ะ อีกทั้งการศึกษารวบรวมองค์ความรู้ของชุมชนในเรื่องป่าและระบบนิเวศต้นน้ำซึ่งต้นน้ำนี้มีมิติเกี่ยวข้องกับชุมชนหลายด้าน ซึ่งสามารถเป็นพื้นที่มีคุณค่าความรู้และสามารถนำมาปรับใช้ชุมชนและสังคมได้เป็นอย่างสูง

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. มุมมองการจัดการป่า ในด้านมุมมองวิถีคิดของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านเขาไต่ะนั้น สิ่งที่สำคัญอีกอย่างที่สามารถนำมาเป็นบทเรียนที่ดีคือ ในกระบวนการจัดการป่านั้นชุมชนจะเห็นชัดมากคือ ชุมชนจะมุ่งสนใจการจัดการป่าในด้านประโยชน์ด้านเศรษฐกิจหรือปากท้องมากจนเกินไป แต่ความจริงอีกด้านชุมชนนั้น สามารถพัฒนาการจัดการป่าในเรื่องประโยชน์ด้านอื่นๆอีกมากเช่น ด้านการศึกษาซึ่งเป็นเรื่องความรู้ด้านประเพณีวัฒนธรรมซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาที่สามารถบูรณาการให้สัมพันธ์และสอดคล้องกับชุมชนบ้านเขาไต่ะเป็นอย่างดี

2. โครงสร้างกลไกหรือคณะกรรมการ ที่ผ่านมาในระยะเริ่มต้นของการมีทีมโครงสร้างคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านเขาไต่ะนั้น เริ่มแรกในส่วนของระเบียบวาระในการดำรงตำแหน่งยังไม่มี เนื่องจากเป็นช่วงยุคบุกเบิกในการทำซึ่งบางคนบางท่านก็ล้มหายตายจาก ทำให้กระบวนการของทีมคณะกรรมการที่เป็นกลไกขับเคลื่อนนั้นหยุดชะงักได้เช่นกัน บทเรียนนี้จึงเป็นบทเรียนหนึ่งของทีมคณะกรรมการและได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการใหม่อีกครั้งพร้อมกับมีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจนและระเบียบการบริหารจัดการและงานประจำทำงานที่ชัดเจนขึ้น

3. การสร้างแนวพัฒนาที่มีส่วนร่วม ในการจัดการทรัพยากรนั้นรวมทั้งเรื่องป่าชุมชนที่ชุมชนจะเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ฐานทรัพยากร แต่หลายครั้งและหลายพื้นที่ที่จะมีโอกาสที่จะเกิดหรือเกิดการขัดแย้งขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชน ที่เป็นปัญหาทั้งในด้านการจำกัดสิทธิในการเข้าไปใช้ประโยชน์ หรือในด้านการเข้าไปจัดการของรัฐโดยขาดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่อยู่ใกล้หรือมีโอกาสที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งหลักๆแล้วทางออกของปัญหาแต่ละที่อาจมีทางออกแตกต่างกันออกไปแต่สิ่งที่เป็นหลักการคือ การมีส่วนร่วมในการจัดการฐานทรัพยากรนั้นควรมีการจัดการที่มีส่วนร่วมกันทุกฝ่าย ทั้งรัฐและชุมชน และชุมชนก็ต้องแสดงศักยภาพในการบริหารจัดการที่ชุมชนมีอยู่ด้วย อีกทั้งบทเรียนในการจัดการของชุมชนในหลายที่ส่วนใหญ่จะมุ่งในเรื่องการใช้ทรัพยากรในด้านการใช้ประโยชน์ แต่ในส่วนอื่นเช่นการศึกษาการเรียนรู้ในการขยายผล ก็เป็นส่วนสำคัญเช่นกันในการดูแลหรือบริหารจัดการทรัพยากรอย่างบูรณาการโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

ห้วยเสนงตอนกลาง

พื้นที่ตาเบา

ความเป็นมาของปัญหา

ในอดีตการใช้น้ำจากลำห้วยเสนงนั้น ลำห้วยจะไม่มีฝายกั้นขวางการไหลของน้ำ ทำให้น้ำธรรมชาติไหลอย่างสะดวก การใช้น้ำง่ายต่อการทำเกษตรกรรม แต่ปัจจุบัน หลังจากมีการขุดลอกลำห้วย ปี พ.ศ. 2538 มีการกั้นฝาย และเปลี่ยนทางเดินของน้ำที่คดเคี้ยว เฉพาะตำบลตาเบา มีฝายกั้นลำน้ำทั้งหมด 14 ฝาย ทำให้น้ำตื้นเขิน และในฤดูแล้งทำให้น้ำขังเป็นบางจุด แม้มีการพยายามขุดลอกคลอง แต่การขุดลอกเกิดผลกระทบทำให้น้ำธรรมชาติลึกลงไป จนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ อีกทั้งเมื่อมีการขุดลอกดินขึ้นมาแล้ว นำมาถมเป็นคัน

ดินริมฝั่ง ทำให้น้ำธรรมชาติที่ไหลลงจากพื้นที่นา ลงสู่ลำน้ำในฤดูฝน ไม่สามารถไหลลงสู่ลำห้วยได้ ปัจจุบันลำห้วยต้นเงิน ไม่มีน้ำตลอดทั้งปี

นอกจากนี้การขุดลอกสายหลัก นอกจากขุดลอกเฉพาะหน้าดิน ยังมีการขุดเอาดินไม่ริมฝั่งออกไปด้วย พร้อมกับการปลูกต้นยูคาลิปตัสแทนไม้ธรรมชาติ ทำให้น้ำมีพิษต่อสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาไม่สามารถอาศัยอยู่ได้ จึงทำให้การทำมาหากินก็ลำบากพันธุ์ปลาและสัตว์ผักริมน้ำลดลงต้องหาซื้อปลาทุ่นกิน ปลาในน้ำก็หากินไม่ได้แล้ว”

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. **ปลาลดลง** จากการขุดลอกลำห้วยเสนงตลอดแนวรวมทั้งในเขตพื้นที่บ้านตาเบา ได้ทำให้เกิดปัญหาตามมาคือ มีการทำลายแหล่งเพาะพันธุ์ปลาของธรรมชาติคือ อันลิ่ง ซึ่งเป็นสถานที่แอ่งวังตามธรรมชาติที่มีความรกที่เกิดจากไม้ใบหญ้า รากไม้ต่างๆ ตอไม้ต้นน้ำ ซึ่งเป็นแหล่งพักพิงอาศัยของปลาและที่วางไข่ของปลาตามธรรมชาติ ได้ถูกทำลายลง เหลือเพียงคันดินโล่งเตียน

2. **พืชท้องถิ่นริมน้ำหาย** เดิมพื้นที่ริมห้วยจะประกอบไปด้วย ต้นไม้ท้องถิ่น ผักต่างๆ แต่หลังจากที่มีการขุดลอกน้ำและทำคันดินใหม่ ทำให้ต้นไม้ท้องถิ่นหายไปหมด พืชผักสมุนไพรตลอดลำห้วยก็หายไป และจะมีเพียงต้นไม้อื่นเช่น ไม้ยูคาลิปตัสที่มีการปลูกแทนตลอดริมฝั่งห้วย

3. **การกัดเซาะหน้าดิน** เนื่องจากเป็นสภาพโล่งเตียนของคันห้วยไม่มีต้นไม้ทั้งเล็กทั้งใหญ่คอยยึดหน้าดินดังที่เคยเป็นมาในอดีต เมื่อถึงฤดูการน้ำมาหรือหน้าฝนน้ำจะมีการกัดเซาะหน้าดินและสองข้างฝั่งลำห้วยจนเป็นปัญหาตามมาคือ มีร่องดินที่ถูกลำน้ำกัดเซาะซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ลำห้วยต้นเงินประกอบกับ มีฝาทอนน้ำเพื่อการเกษตรตลอดแนว ทำให้ตะกอนดินมากองอยู่หน้าฝายซึ่งยิ่งเร่งปริมาณการตื้นเขินของลำห้วยเร็วขึ้น

พื้นที่หนองใหญ่

ความเป็นมาของปัญหา

ปัจจุบันสถานการณ์ในพื้นที่ตำบลหนองใหญ่ กำลังมีแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยการขุดลอกลำห้วยเนื่องจากแผนพัฒนาแหล่งน้ำของหน่วยงานราชการที่มุ่งหวังเพียงเพื่อต้องการปริมาณน้ำอย่างเดียว ซึ่งจะส่งผลกระทบกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมน้ำ เนื่องจากการขุดลอกจะทำให้พืชผักและต้นไม้ริมตลิ่งถูกทำลาย ตลิ่งสูงและพังทลายได้ง่าย ดังที่เคยเกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณเหนือห้วยเปียม (ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาป่าไม้ริมตลิ่งถูกทำลาย โលนเตียน ก่อให้เกิดตลิ่งพังตามมา และไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ได้ เช่น การใช้น้ำลำบากเนื่องจากตลิ่งสูง) และหากมีการขุดลอกต่อไปเรื่อย ๆ ชุมชนที่อยู่ติดลำน้ำห้วยเสนงที่มีห้วยเสนงผ่านกลางหมู่บ้านอย่างเช่นบ้านสะตึงจะได้รับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัยด้วย และแหล่งทำมาหากินของชุมชน

ดังนั้นชุมชนหนองใหญ่และคุ้มสะตึง จึงได้พยายามในการแก้ไขปัญหาด้วยการประชุมทำเป็นมติไม่ให้ขุดลอกลำห้วยในบริเวณที่ชุมชนใช้ประโยชน์ เนื่องจากเห็นว่าจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป เช่น ความรู้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบนิเวศ ความรู้ในการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำจะหายไป เช่น การหาปลา การเก็บผัก ยาสมุนไพร จึงทำให้ชาวบ้านกับทางโรงเรียนได้หารือกันว่า การจะแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุดคือการที่ให้

ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูห้วยเสนงเพราะชาวบ้านเป็นคนอยู่ใกล้และเป็นคนใช้ประโยชน์จากลำห้วยนี้ ดังนั้นชุมชนและโรงเรียนจึงอยาก จะรับรู้ว่ามีองค์ความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในลำห้วยนี้มีอะไรบ้าง และยกระดับให้เป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเด็กเยาวชน นักเรียนในโรงเรียน และหาแนวทางจัดทำเป็นหลักสูตรเรียนรู้ในชุมชน อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำในฐานะที่เป็นแหล่งของความรู้ในชุมชนแหล่งหนึ่ง อีกทั้งเพื่อเป็นการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำห้วยเสนงและเป็นการฟื้นฟู สืบสานวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. การพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับชุมชน จากโครงการสนับสนุนการขุดลอกพัฒนาลำห้วยเสนง ของหน่วยงานของรัฐได้มีข้อเสนอโครงการขุดลอกลำห้วยในเขตพื้นที่บ้านหนองใหญ่ เพื่อสร้างพื้นที่การเก็บกักน้ำไว้ใช้เพียงพอไว้ใช้เพื่อการเกษตรและวิถีชีวิตในชุมชน แต่ทางชุมชนบ้านหนองใหญ่เห็นว่าการพัฒนาแหล่งน้ำโดยการขุดลอกลำห้วยหนองใหญ่เป็นการพัฒนาที่อาจส่งผลต่อชุมชนมากกว่าและเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่สอดคล้องกับภูมินิเวศของชุมชน

2. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ โดยธรรมชาติของลำห้วยหนองใหญ่เมื่อถึงหน้าน้ำหลากน้ำในลำห้วยก็จะมีปริมาณมากก็จะไหลตามช่องไคสติง (แขนห้วย) ซึ่งเป็นเส้นทางน้ำตามธรรมชาติไหลเข้านาตามปกติ หากจะพัฒนาก็คือการฟื้นฟูไคสติง (แขนห้วย) ให้เป็นเส้นทางน้ำไหลให้เต็มศักยภาพและมากขึ้นโดยการขุดลอกเส้นทางน้ำให้ไหลไปถึงพื้นที่ที่น้ำไปไม่ถึง และทำฝักเก็บกักน้ำ (แก้มลิง) สำรองน้ำไว้ใช้ในคราวจำเป็น

พื้นที่ปนรัว

ความเป็นมาของปัญหา

การนำเสนอข้อมูลเรื่องกระแบรีย(ควาย) ในมิติที่เป็นมุมมองจากท้องถิ่นของบ้านปนรัวนั้นยังขาดการนำเสนอที่เพียงพอ เพราะควายในความหมายของท้องถิ่นบ้านปนรัวยังมีความหมายที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม สัมพันธ์กับความเชื่อ การทำมาหากิน ซึ่งข้อมูลด้านนี้บ้านปนรัวยังไม่ได้จัดทำเป็นข้อมูลที่เป็นระบบเพื่อนำเสนอสู่สาธารณะ และอีกด้านคือวิถีวัฒนธรรมของชุมชนที่เกี่ยวกับควายที่มีความสำคัญต่อชุมชนที่จะต้องให้คนรุ่นใหม่ได้สืบสาน ดังนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาเพื่อจัดเป็นชุดข้อมูลของชุมชน เพื่อนำสู่การ การนำความรู้ที่ได้นำมาจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนในชุมชนและสู่สาธารณะต่อไป

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. การรวบรวมองค์ความรู้ของท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่นในเรื่องกระแบรีย(ควาย) เป็นความรู้ที่เป็นรากฐานสำคัญที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประเพณีวัฒนธรรมในชุมชน ปัญหาคือองค์ความรู้ท้องถิ่นเหล่านี้ขาดการรวบรวมและบันทึกไว้ แต่จะเป็นการสืบสานผ่านวิถีและประเพณีของชุมชน ซึ่งหากขาดการรวบรวมองค์ความรู้และพัฒนาารูปแบบการถ่ายทอด องค์ความรู้ภูมิปัญญาเรื่องกระแบรีย (ควาย) ก็อาจสูญหายไปและนิยามเรื่องกระแบรีย (ควาย) ก็อาจถูกลดคุณค่าเพียงสัตว์เลี้ยงตัวหนึ่งเท่านั้น

ห้วยเสนงตอนปลาย

พื้นที่ตาเดียว

ความเป็นมาของปัญหา

ชุมชนตาเดียวเป็นชุมชนที่อยู่ริมห้วยเสนงเป็นหมู่บ้านท้ายสุดของลำห้วยเสนงในตำบลคอโคที่ประสบปัญหาและรับเอาน้ำเน่าเสียและขยะที่ลอยมากับลำน้ำ เป็นที่หวั่นวิตกของคนในชุมชนว่า หากสภาพลำน้ำเน่าเสียหายไปมากกว่าที่เป็นอยู่อาจจะส่งผลกระทบต่อการใช้ น้ำจากห้วยเสนง เนื่องจากชุมชนตาเดียวใช้น้ำจากห้วยเสนงเพื่อนำมาผลิตเป็นประปาหมู่บ้านเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภคในชุมชน ขณะที่ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ยังไม่มีแนวทางในการแก้ไขจากหน่วยงานใดอย่างเป็นรูปธรรม ดังนั้น จึงควรได้มีการศึกษาเพื่อหาทางแก้ไข ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น เพื่อสร้างกระบวนการและรูปธรรมในการแก้ไขปัญหาโดยการมีส่วนร่วมในการจัดการ การแก้ไขปัญหาและรณรงค์ให้ทุกภาคส่วนเห็นความสำคัญ ทั้งภาคเมือง ชุมชนชานเมือง ภาคเอกชน ราชการ ได้ตระหนักในปัญหานี้และร่วมแก้ไขร่วมกัน

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับน้ำ น้ำจะเกิดการเน่าเสียมากขึ้น เกิดตะกอนที่มีสารพิษอันตรายต่อสุขภาพ ถ้าตะกอนอยู่ในดินโคลน ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นกับลำห้วยเสนง จากผลวิเคราะห์ก็เห็นชัดเจนว่าพบค่าเกิดมาตรฐานทุกจุดที่ทำการตรวจวัดคุณภาพน้ำระยะเวลายาวนานปีสิ่งสกปรกต่างๆ ก็จะถูกปล่อยลงมากขึ้น บางอย่างเกิดการบำบัดในตัวโดยธรรมชาติเมื่อปล่อยให้มีการไหลไปตามห้วยใช้ระยะทางในลำห้วยที่ยาวคดเคี้ยวร่วม 10 กิโลเมตร ผ่านชุมชนต่างๆ ก็จะเป็นแหล่งสะสมตะกอนต่างๆ สารพัดชนิดล้วนแต่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งมีชีวิตในน้ำได้ทั้งสิ้น เห็นได้จากช่วงที่เกิดฝนตกหนักสู่ลำห้วยเกิดการกวนตะกอนขึ้นแล้วปลาเกิดอาการเมาและตายขึ้นมาเป็นจำนวนมากทุกปี ก็เกิดความเข้มข้นมากขึ้นเมื่อเวลาผ่านไปหลายๆ ปีเมื่อน้ำเกิดเสียแล้วการเตรียมการป้องกันก็ทำได้ยาก ยิ่งวิธีแก้ไขก็ยากเป็นทวีคูณ

2. ผลกระทบที่เกิดกับคน น้ำกับคนเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันตั้งแต่อดีตที่ไหนมีน้ำชุมชนถึงจะเกิดขึ้นได้ แม้ปัจจุบันที่เกิดขึ้นใหม่ไม่จำเป็นต้องอยู่ใกล้แหล่งน้ำแล้วเพียงแต่หาวิธีส่งน้ำไปหาชุมชนแทน เช่น การทำระบบท่อประปาขึ้นไปหาชุมชน แต่เมื่อเกิดชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นอย่างเช่นชุมชนเมืองก็มีการเกิดขยะ น้ำเสีย ปล่อยทิ้งลงไปโดยขาดการจัดการที่ดีและทั่วถึง เมื่อขยะและน้ำเสียเหล่านั้นเกิดการชะล้าง ก็จะไหลสู่ที่ต่ำสุดท้ายก็คือลำห้วยเสนงที่อยู่ไม่ไกลจากชุมชนเมืองสุรินทร์ ผู้คนลุ่มน้ำห้วยเสนงตอนปลายมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงโดยตรง เช่นทำการหาปลาเป็นอาชีพ ปลูกผักเป็นอาชีพ นำน้ำที่มีความเสี่ยงมาผลิตน้ำประปาใช้ ทำโครงการสูบน้ำไปใช้ในไร่นากันอย่างกว้างขวาง ถ้าหากจะมองโดยภาพรวมที่กล่าวมาข้างต้นก็จะบอกได้ว่าสิ่งใดที่ปล่อยลำห้วยสิ่งนั้นก็ก็จะกลับมาสู่ร่างกายของคนไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนเพียงแต่ได้รับสารพิษมากหรือน้อยระยะเวลา 5 ถึง 10 ปีอาจเห็นผลชัดเจน มีตัวอย่างใช้สารเคมีเมล หรือที่มีชื่อทางการค้ารู้จักกันดีคือสารแลนเนต ในประเทศอังกฤษใช้จุ่มลูกแอปเปิ้ล พบว่าคนที่ได้รับสารนี้จากกินลูกแอปเปิ้ล จะทำให้เกิดโรคสายตาสั้นในรุ่นลูก จะเห็นได้ว่าสารพิษแค่ตัวเดียวนี่ คนที่กินเข้าไปในปริมาณที่ต่อเนื่องเพียงน้อยนิดก็จะส่งผลร้ายให้ 1 ช่วงอายุคน สารเคมีเมลนี้ได้ถูกห้ามใช้ไปแล้วในหลายประเทศ แต่ประเทศไทยกำลังเป็นที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกพืชผักเพราะพิษร้ายแรง กำจัดแมลงศัตรูพืชได้ชะงัดและราคาถูก

3. ผลกระทบที่เกิดกับระบบนิเวศ ทำให้สิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ได้รับผลกระทบ ในส่วนของพืชน้ำที่เป็นผักริมน้ำ ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ทำให้ขาดแหล่งผักน้ำ เมื่อพืชมิ่่งขึ้นไม่ได้ ตาหลังจะเกิดการพังทลายรวดเร็วขึ้น ปลาบางชนิดไม่สามารถทนต่อน้ำที่เป็นมลภาวะสูงได้ สัตว์ผิวดินจำพวก หอยก็ไม่สามารถ

อาศัยอยู่ได้ ตัวอย่างการปล่อยน้ำเสียของเทศบาลเมืองสุรินทร์ลงสู่ห้วยทับถมทำให้ปลาในลำห้วยที่มีผู้คนเอาไปกินจะมีกลิ่นของผงซักฟอกและแชมพูติดไปกับเนื้อปลา

พื้นที่กระพือสะกวม

ความเป็นมาของปัญหา

จากสภาพปัญหาและวิธีการรับจ้างที่ผ่านมา คนในชุมชนบางกลุ่มในชุมชนกะพือสะกวมได้เรียนรู้ว่าท่ามกลาง“ความไม่แน่นอนของรายได้” สิ่งที่ทำให้คนชุมชนกะพือสะกวมสามารถอยู่รอดมาได้เนื่องจากการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติจาก กลุ่มน้ำห้วยเสนง เช่น การหาสัตว์น้ำ หาปลา การเก็บผักริมห้วย แต่ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติเริ่มมีจำนวนน้อยและลดลงเรื่อย ๆ และหายาก จึงได้พยายามอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในกลุ่มน้ำห้วยเสนงและแสวงหาอาชีพเสริมเพื่อค้าจุนจวนครอบครัวเพื่อให้อยู่ในชุมชนได้ ด้วยการเริ่มปลูกผักประมาณ 20 ราย เพื่อบริโภคและเหลือขายในตลาดเมืองสุรินทร์ สถานการณ์การปลูกผักของชุมชนกะพือสะกวม พบว่า ในฤดูแล้งมีประมาณ 11 ราย ในฤดูฝนประมาณ 20 ราย โดยมีเนื้อที่ในการปลูกผักรวมทั้งหมดประมาณ 13 ไร่ ส่วนมากจะปลูกถั่วพักยาว ข้าวโพด แตงกวา ใบแมงลัก ผักชี และมีแนวโน้มว่าจะมีการเพิ่มจำนวนรายและพื้นที่เพาะปลูกผักมากขึ้น ขณะที่บางส่วนมีการใช้พื้นที่สาธารณะริมน้ำห้วยโดยขาดกระบวนการจัดการร่วมของชุมชนและมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีในการกำจัดแมลงศัตรูพืช ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมลำน้ำ เช่น ปลาเป็นแผลเปื่อยตาย และสร้างความขัดแย้งในชุมชนเองจากการขยายพื้นที่ปลูกผักสู่พื้นที่สาธารณะ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยเพื่อแสวงหาทางออกและทางเลือกทางรอดของชุมชนต่อสภาวะปัญหาการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำที่กล่าวมา

ปัญหาและบทเรียนที่พบ

1. การปรับตัวของชุมชนท่ามกลาง“ความไม่แน่นอนของรายได้”

ผลที่เกิดขึ้น

การจัดงาน “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง” เป็นการจัดบูรณาการประเด็นปัญหาและเรื่องเล่าวิถีชีวิตของผู้คนในกลุ่มน้ำห้วยเสนง ให้ผสมกลมกลืนไปกับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อลดช่องว่างความรู้ความเข้าใจให้เป็นเรื่องใกล้ตัวของผู้คน และคนในเมืองสุรินทร์ให้ความสนใจในเรื่องกลุ่มน้ำ เป็นการจุดประเด็นความตระหนัก ส่งเสริมให้ได้อิน อีกทั้งการจัดเรื่องเล่าในบรรยากาศร้อยเรียงไปกับนิทรรศการภาพเก่าเมืองสุรินทร์ประเด็นอื่นๆ อาทิเช่น ประเด็นเรื่องคชศาสตร์ ชาวกูย , ในหลวง-ราชินีกับเมืองสุรินทร์ ทำให้คนที่เข้าร่วมกิจกรรมไม่รู้สึกละเลยประเด็นห้วยเสนงว่าเป็นเรื่องของคนอื่นที่ไกลตัว

2. เพื่อใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนงในการอนุรักษ์และฟื้นฟูกลุ่มน้ำห้วยเสนง

การดำเนินงานกิจกรรมภายใต้วัตถุประสงค์ข้อนี้มีหลายกิจกรรม ซึ่งก่อนที่จะมีการใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนงเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูกลุ่มน้ำห้วยเสนงนั้น ทีมวิจัยได้มีการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับกลุ่มน้ำห้วยเสนงในหลายวิธีตั้งแต่การเดินสำรวจลำน้ำห้วยเสนงตลอดทั้งสายน้ำ และพบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในห้วยเสนง เพื่อให้ได้ข้อมูลองค์ความรู้ที่สำคัญในด้านต่างๆเกี่ยวกับกลุ่มน้ำห้วยเสนง ซึ่งขอรวบรวมนำเสนอโดยสรุป ดังต่อไปนี้

2.1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับลุ่มน้ำห้วยเสนง

1. กรณีบ้านโคกเบง ตำบลนางมด อำเภอท่งเมือง จังหวัดสุรินทร์

เป็นพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมรอบพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งมน-บักได ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำของลุ่มน้ำห้วยเสนง

เป็นพื้นที่ที่ได้รับการส่งเสริมเกษตรพืชไร่ เช่น อ้อย ยางพารา มันสำปะหลัง ส่งผลกระทบต่อ (ก) ระบบนิเวศร่อนน้ำทางน้ำอันเนื่องจากการทำการเกษตรกรรม (ข) สารเคมีตกค้างและกระทบต่อระบบสุขภาพของคนในพื้นที่

องค์ความรู้

สถานการณ์ปัญหาการทำเกษตรกรรมในพื้นที่

องค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ฐานทรัพยากรป่า

รูปแบบการเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ต้นน้ำ

ต้นทุนเชิงการปฏิบัติ

ศูนย์การเรียนรู้เกษตรต้นน้ำ เพื่อเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ และกระบวนการเกษตรปลอดสารเคมี

ร้านค้าชุมชนเพื่อจัดจำหน่ายและแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตรปลอดสารเคมี

ความร่วมมือในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่กันชนกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งมน-บักได ในรูปแบบคณะกรรมการป่าชุมชน ในพื้นที่ตำบลนางมด จำนวนเนื้อที่ 700 ไร่

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

แนวทางการมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ต้นน้ำร่วมกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

ข้อเสนอเชิงนโยบายการลดใช้สารเคมีในพื้นที่ต้นน้ำ โดยเน้นไปที่การทำเกษตรปลอดสารเคมี

การมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ต้นน้ำในรูปแบบป่าชุมชน

2. กรณีบ้านหนองใหญ่ ต.หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์

ข้อขัดแย้งเห็นต่างต่อโครงการขุดลอกลำห้วยเสนง ชุมชนมองว่าเป็นการทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติ พบว่ามีน้ำหลากท่วมในหน้าฝนและน้ำแห้งในช่วงฤดูแล้ง

องค์ความรู้

ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร เช่น ชื่อชนิดพันธุ์สัตว์ พืช

ระบบนิเวศท้องถิ่น

ความรู้ด้านภูมิศาสตร์กายภาพท้องถิ่น

การจัดการและการใช้ประโยชน์

โลกทัศน์ด้านสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน

การจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในชุมชน

การเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในพื้นที่

ต้นทุนเชิงปฏิบัติการ

การพัฒนาแหล่งเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านหนองใหญ่ ฐานการเรียนรู้ โดยใช้พื้นที่ริมห้วยเสนงจำนวน 12 ฐานเรียนรู้ เพื่อเป็นกุศโลบายในการจัดการพื้นที่ห้วยเสนง และขยายผลสู่การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องระบบนิเวศพื้นบ้านหนองใหญ่ ของโรงเรียนบ้านหนองใหญ่

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

แนวทางการใช้ความรู้ท้องถิ่นเพื่อพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการน้ำเพื่อเกษตรกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง

3. กรณีชุมชนตาเตียว ต.ตาเบา อ.ปราสาท จ.สุรินทร์

ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศห้วยเสนง

ผลกระทบอันเกิดจากกระบวนการขุดลอกลำห้วยเสนง

การแย่งชิงทรัพยากรในลำห้วยของคนในชุมชน

การลดลงของความหลากหลายของทรัพยากรในลำห้วย เช่น ปลา สัตว์น้ำ พันธุ์ไม้

องค์ความรู้

ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนและพัฒนาการของปัญหาสภาพนิเวศในพื้นที่

ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในห้วยเสนง ประกอบด้วย ความรู้ด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ชื่อชนิดพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ การจัดการและการใช้ประโยชน์ โลกทัศน์ด้านสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน วัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่น

การปรับใช้ประเพณี “ตอม” ในเดือนเมษายนให้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์และฟื้นฟูห้วยเสนงในพื้นที่ตำบลตาเบา และขยายผลให้เป็นเดือนแห่งการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ในรูปแบบ “งานตอมสดึง”

ต้นทุนเชิงปฏิบัติการ

การปรับใช้ประเพณีเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศห้วยเสนงในชื่อ “ตอมสดึง” ซึ่งจัดเป็นประจำทุกปีในวันที่ 5 เมษายน

การจัดการ “อันลึง” (วังปลา-แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา) จำนวน 4 แหล่งในตำบลตาเบา

การจัดการป่าชุมชนริมลำน้ำจำนวน 3 แห่ง ขยายผลสู่ความร่วมมือในระดับตำบลตาเบา และเคลื่อนสู่แผนของ อบต. ตาเบา

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

แนวทางขยายผลกระบวนการตอมสดึงในลุ่มน้ำห้วยเสนง

การจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นการบริหารจัดการลุ่มน้ำในลุ่มน้ำห้วยเสนง ในมติกฎหมายท้องถิ่นควบคู่กับการขับเคลื่อนในเชิงวัฒนธรรมของท้องถิ่น

4. กรณีบ้านตะเตียว ตำบลคอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ปัญหาผลกระทบจากน้ำเสีย

มาตรการควบคุมและบังคับใช้กฎหมายด้านสิ่งแวดล้อมหย่อนยาน

และการจัดการน้ำเสียขาดประสิทธิภาพ

คุณภาพน้ำดิบสำหรับการผลิตประปาหมู่บ้านลดลง

องค์ความรู้

สถานการณ์ปัญหา สาเหตุ และแหล่งปล่อยน้ำเสีย

พัฒนาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติในห้วยเสนง

ข้อมูลระดับคุณภาพน้ำในแต่ละฤดูและพื้นที่เสี่ยงต่อการสะสมตะกอนสารพิษ

แนวทางและข้อเสนอในการแก้ไขปัญหา น้ำเสียในแต่ละด้าน เช่น แนวทางในการบำบัดน้ำเสียด้วยระบบนิเวศท้องถิ่น แนวทางความร่วมมือในการแก้ไขปัญหา น้ำเสียอย่างมีส่วนร่วม

ชุดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในห้วยเสนง ประกอบด้วย ความรู้ด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ชีวชนิดพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ การจัดการและการใช้ประโยชน์ โลกทัศน์ด้านสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน ความรู้กระบวนการปรับใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อศึกษาและประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมในภาวะเร่งด่วน

ต้นทุนเชิงการปฏิบัติการ

การปฏิบัติการประกาศเขตเฝ้าระวังผลกระทบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำห้วยเสนง และฟื้นฟูคุณภาพน้ำด้วยระบบนิเวศท้องถิ่น(พื้นที่อนุรักษ์ป่าริมน้ำ) ความยาว 7กม. ครอบคลุม ต.นอกเมือง ต.คอโค ต.ท่าสว่าง และกระบวนการเฝ้าระวังโดยตัวแทนชุมชน

การจัดเขตแหล่งอนุบาลพันธุ์ปลาห้วยเสนงตอนปลาย

มาตรการบังคับขุดใช้ค่าปฏิกรรมสิ่งแวดล้อม (ค่าขุดใช้ด้านสิ่งแวดล้อมที่ผู้ก่อให้เกิดผลกระทบต้องจ่าย)

ข้อเสนอ “ภาษีด้านสิ่งแวดล้อม” โดยกระบวนการปรับใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อศึกษาและประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมในภาวะเร่งด่วน เพื่อแก้ไขปัญหา นำไปสู่การจัดตั้งกองทุนฟื้นฟูระบบนิเวศห้วยเสนงตอนปลาย

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

แนวทางผลักดันแผนการจัดการน้ำเสียในพื้นที่ขานเมือง

การจัดทำฐานข้อมูลแหล่งกำเนิดมลพิษ เพื่อผลักดันสู่การจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

5. กรณีบ้านกะเพอสกม ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์

เป็นชุมชนขนาดเล็กที่อยู่ริมห้วยเสนง เป็นหมู่บ้านสุดท้ายปลายน้ำ ซึ่งได้รับผลกระทบจากปัญหาคูณภาพน้ำ ชุมชนมีพื้นที่ทางการเกษตรกรรมที่จำกัด มีการใช้พื้นที่ริมน้ำเพื่อเพาะปลูกพืชผักเพื่อบริโภค ปัญหาน้ำท่วมในหน้าน้ำหลาก จึงไม่สามารถปลูกพืชอายุยาวได้

องค์ความรู้

พัฒนาการการของชุมชนและพัฒนาการการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

การปรับตัวของชุมชน

ความรู้ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรป่าและห้วย

การใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณริมห้วยอย่างเกิดประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสุขภาพของชุมชน

การจัดการที่ดินริมห้วยและป่าริมห้วยในรูปแบบป่าชุมชน

แนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการลุ่มน้ำ

ปัญหาที่ดินจำกัดและน้ำท่วมซ้ำซาก

ต้นทุนเชิงปฏิบัติการ

การจัดการที่ดินริมห้วยเสนงด้วยระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เพื่อใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชผักร่วมกัน

การเรียนรู้เรื่องเกษตรปลอดสารเคมี

การจัดการป่าชุมชนริมห้วยเสนง

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

ข้อเสนอในการจัดทำแนวเขตห้วยหรือพื้นที่อนุรักษ์ป่าริมห้วย เพื่อเอื้อต่อความหลากหลายของระบบนิเวศลำห้วย

6. กรณีบ้านเขาไต่ ต.บักได อำเภอนมดรัก จ.สุรินทร์

เป็นพื้นที่อนุรักษ์ (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า)

เป็นพื้นที่ทางการเกษตรกรรมเพื่อการอุตสาหกรรม (อ้อย ยางพารา) ส่งผลให้เกิดการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างกว้างขวาง

การบุกรุกพื้นที่สาธารณะเพื่อใช้ทำการเกษตรกรรม

ความเสื่อมโทรมของสภาพต้นน้ำ

องค์ความรู้

ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศต้นน้ำพนมดรัก ประกอบด้วย ความรู้ด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ชีวชนิดพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ การจัดการและการใช้ประโยชน์ โลกทัศน์ด้านสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชน

ความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนและพัฒนากิจการด้านการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

ความรู้และบทเรียนกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ความรู้ในการจัดการป่าชุมชน

การเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศป่าต้นน้ำ

ต้นทุนเชิงปฏิบัติการ

การจัดทำแนวเขตและแนวกันไฟของป่าชุมชน

การจัดทำแผนการบริหารจัดการป่าชุมชน

การประกาศกฎระเบียบการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

การสรรหาคณะกรรมการป่าชุมชน

การจัดทำแหล่งเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ระบบนิเวศป่าต้นน้ำบ้านเขาไต่

ข้อเสนอเชิงนโยบายสาธารณะ

แนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำเพื่อใช้ประโยชน์เป็นแหล่งเรียนรู้

1.2 องค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง

ทีมวิจัยได้มีการถอดบทเรียนองค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงผ่านโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ทั้งหมด 5 เรื่อง คือ 1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ “ตอมสฎึง” 2) การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “โคสฎึง” 3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง 4) รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย 5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง

ผลการถอดบทเรียน ได้องค์ความรู้ที่สำคัญในการบริหารจัดการน้ำในระบบท้องถิ่น เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง ดังต่อไปนี้

2.2.1 ชุดความรู้การจัดการอนุรักษ์ลุ่มน้ำห้วยเสนงเชิงวัฒนธรรมด้วยพิธีกรรมการตอมสติง

ในช่วงแคว้ต (แคว หมายถึง เดือน แคว้ต มาจากคำว่า เจตร) ตามคติความเชื่อของชาวเขมรสุรินทร์ เริ่มตั้งแต่วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ไปจนถึงแรม 14 ค่ำ เดือน 5 ในช่วงนี้จะมีประเพณีอย่างหนึ่งเรียกว่า “ตอม” หมายถึง การละ การงด การเว้นจากการทำงานส่วนตัวเพื่อไปทำงานส่วนรวม เช่น ชุดลอกสระน้ำในหมู่บ้าน กวาดลานวัด ซ่อมหลังคาโบสถ์ เป็นต้น

จากความเชื่อของทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนง ป่าริมห้วยที่เคยอุดมสมบูรณ์ ทั้งพืชผักและแหล่งพันธุ์ปลาที่ชุมชนพึ่งพาได้หายไป ชุมชนตาเบาที่มีต้นทุนทางวัฒนธรรมเป็นฐานความเชื่อในเรื่องของการตอม จึงเป็นที่มาของการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นการตอมมาเป็น “การตอมสติงเสนง” ของชุมชนตำบลตาเบา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ เป็นการละเว้นงานส่วนตัวมาร่วมกันดูแล พันธุ์ ทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนง ซึ่งเป็นลำน้ำสาธารณะของชุมชน โดยชาวบ้านได้จัดทำกิจกรรม 4 ขั้นตอนร่วมกัน ดังนี้

1. พิธีแซนโฆนตา (การเซ่นไหว้ดวงวิญญาณบรรพบุรุษ) งานตอมสติงเสนงเริ่มด้วยพิธีแซนโฆนตาโดยผู้เฒ่าผู้แก่ได้จัดเตรียมอาหารคาวหวาน เช่น ข้าวสวย 2 ถ้วย แกง 2 ถ้วย ขนมหวาน 1 ถ้วย ใส่ในถาด และขันห้าพร้อมรูปเทียน หมากพลู 2 คำ แก้วน้ำ 4 ใบ ใส่ไว้ในถาด เหล้าขาว 1 ขวด น้ำดื่ม 1 ขวดใหญ่ ในการเซ่นไหว้ผู้ทำพิธีจะกล่าวคำพูดว่า “งัยเจียเวเลีย ลอ นอง แสน ปราบ ตา ปราบ เย็นนึ่ง กิด ตอม สติงงัยเนะห์ซี อม ออย ตา ออยเยีย เลียง ไก่ บาน โสปปิสา โกน เจา บาน เรียบ ตูลเมียน อาหาร ออยแม้อีวเยีย ตา บาน โม ปิสา โกน เจา บาน กิด ตอม สติงงัยเนะห์ออยเซอะห์เบอะห์เกมียออยเมียน เรื่อง โอ้ยลีย” (เป็นคำกล่าวเชิญปู่ย่าตายายผู้ล่วงลับมารับประทานอาหารที่ลูกหลานได้จัดไว้ พร้อมทั้งบอกกล่าวว่ลูกหลานจะทำการตอมสติง อย่างได้มีอุปสรรคอันใดเลย)

การเซ่นไหว้ไม่มีการกำหนดระยะเวลา ผู้ทำพิธีจะทำตามความเหมาะสม เป็นการเซ่นดวงวิญญาณบรรพบุรุษและเจ้าที่เจ้าทางตามความเชื่อของคนในชุมชนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

2. การประยุกต์วัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้าน

ในช่วงบ่ายหลังรับประทานอาหารมื้อเที่ยงแล้ว บนเวทีเล็กๆ ใต้ร่มไม้ใหญ่ วงกันตรึมพื้นบ้านบรรเลงขับขาน กันตรึมเป็นการร้องและบรรเลงเพลงในวัฒนธรรมเขมรจังหวัดสุรินทร์ เครื่องดนตรีประกอบด้วย ซอ กลอง ปี่อ้อ ฉิ่งและฉาบ ก่อนที่วงกันตรึมจะบรรเลงจะต้องประอบพิธีไหว้ครู หรือตั้งจวม เครื่องไหว้ครู ประกอบด้วย พานใส่ผ้าขาว ใบพลูหรือใบขนุนวางทับกัน 4 ใบ ใส่ไว้สุมผ้าขาวที่พับไว้บนพานโดยหันโคนเข้าหากัน ขันห้า รูป เทียน หมากพลู 1 คำ เหล้าขาว 1 ขวด เงิน 25 บาท ขันน้ำมนต์ 1 ใบ

3. การทำบุญพิธีกรรมทำบุญสืบชะตาสติงเสนง

เป็นช่วงพิธีกรรมทางพราหมณ์ซึ่งเป็นการทำบุญต่ออายุสายน้ำ (สืบชะตาสายน้ำ) โดยมีอุปกรณ์ในพิธีหลักๆ คือ จีวรพระ ด้ายสายสิญจน์ ถังบรรจุน้ำจากห้วยเสนง หลังจากพิธีกรรมเสร็จคนทีร่วมงานก็นำอุปกรณ์ที่ผ่านการทำพิธี เช่นด้ายสายสิญจน์ และจีวรพระ ไปผูกต้นไม้ เป็นการบวชป่าเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ ผู้ร่วมงานก็นำถังน้ำเดินไปยังริมห้วยเสนงในถึงลงไปยังลำห้วยเสนง เปรียบดังการปล่อยนกปล่อยปลา แต่ในที่นี้คือการปล่อยน้ำ หรือคืนน้ำให้กับสายน้ำ ผู้ร่วมงานบางคนจะนำน้ำจากพิธีกรรมกลับไปบ้านเพื่อความ เป็นสิริมงคล ทางพระอาจารย์จะเดินดั่งสายสิญจน์ผูกโยงไปยังจุดต่างๆ รอบบริเวณงาน รวมทั้งบริเวณลำห้วย แล้วประกาศจุด “อ้อนลึง” (วังปลา) หรือเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำที่ทุกคนจะต้องร่วมกันดูแลรักษา

พิธีกรรมต่ออายุสายน้ำนี้เป็นพิธีที่แสดงถึงการขอขมาลาโทษต่อสายน้ำ และร่วมกันปลูกต้นไม้ จัดทำแหล่งเพาะพันธุ์ปลา พัฒนาปรับปรุงแหล่งน้ำ เพื่อเป็นการตระหนักในคุณค่าของสายน้ำที่เป็นทรัพยากรหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในชุมชนตาเบา

การปรับใช้ฐานวัฒนธรรม “การตอม” ที่กำลังจะสูญหายไปจากชุมชนแล้วนำมาประยุกต์ร่วมกับการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมโดยการตอมสติง ซึ่งเป็นฐานความรู้เดิมของชุมชนชาวเขมรสุรินทร์ เพื่อสร้างวิถีการอยู่ร่วมกันทั้งคนในชุมชนกับทรัพยากรบนฐานคุณค่าความเชื่อ เพื่อให้เกิดการร่วมกันดูแล รักษา พื้นฟูลำห้วยเสนงอันเป็นทรัพยากรที่มีค่าต่อชีวิตผู้คนที่ย้ายอยู่ในลุ่มน้ำห้วยเสนง

4. การประยุกต์การเล่น

หลังพิธีขอมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปักปากลำห้วยเสร็จสิ้นลงก็เป็นการเล่นพื้นบ้านที่เรียกกันว่า “ปาง” ความครึกครื้นเริ่มต้นขึ้นเมื่อบรรดาแม่เฒ่ากลุ่มใหญ่ที่แต่ละคนวัยล่วงเข้าสู่หลัก 70 ปี พากันเดินลงลำห้วย ก่อนจะแหวกว่ายไล่คว่ำไล่จับกันเป็นที่สนุกสนานเรียกเสียงเชียร์เสียงหัวเราะจากลูกหลานได้เกรียวกราว คุณยายอ้อ ทิราภรณ์วัย 82 ปี ชาวบ้านจบก ที่แม้ว่าวันนี้จะไม่ได้ลงไปเล่นปางดังเช่นผู้เฒ่าคนอื่นๆ ได้เล่าถึงความสนุกสนานของการเล่นปางเมื่อครั้งที่ยังเป็นสาวให้ฟังว่า “ยายเล่นตั้งแต่เด็กๆ โตเป็นสาวนมตั้งเต้าแล้วยังเล่น ไม่มีใครคิดอะไรสมัยนั้นเวลาไปอาบน้ำก็จะชักชวนกันแล้ว 5 คน บ้าง 10 คนบ้างสนุกสนานกัน เพราะตอนนั้นไม่มีอะไรเล่น เล่นกันที่หนึ่งเป็นชั่วโมงจนปากเขียว” นอกจากความสนุกสนานจากความทรงจำแล้ว คุณยายอ้อยยังเล่าถึงความเชื่อของการเล่นปางว่า “สมัยก่อนพ่อแม่บอกว่า ถ้าปีไหนฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวบ้านก็จะชักชวนกันเล่นปาง เหมือนกับเล่นขอฟ้าขอฝนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์”

การเล่นปางเป็นการเล่นพื้นบ้านที่สืบทอดกันมายาวนานจากการสอบถามบรรดาพ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่มาร่วมงานนอกจากคุณยายอ้อแล้วทุกคนบอกตรงกันว่า “เล่นมาตั้งแต่เป็นเด็ก” หลายท่านได้เล่าถึงวิธีการเล่นให้ฟังโดยเริ่มจากตัวผู้เล่นที่มักจะเล่นกันเป็นกลุ่มตั้งแต่ 5 คน จนถึง 10 คนส่วนอุปกรณ์ประกอบเป็นวัสดุที่ลอยน้ำได้ เช่น กาบกล้วยลูกมะพร้าวเวลาเล่นก็พากันลงไปล้อมวงกันในน้ำแล้ววางกาบกล้วยไว้ตรงกลาง จากนั้นก็จะตักน้ำให้เป็นคลื่นสาดใส่หน้าผู้เล่นแต่ละคนพอหยุดตักน้ำ แต่ละคนก็จะแย่งกาบกล้วยคนที่แย่งได้จะเป็นผู้ที่มีสิทธิ์เอาโคลนไล่ “เบก” คนอื่นคำว่า “เบก” แปลว่า “ป้ายหรือทา” ถือเป็นสำคัญว่าต้องทาที่กักหูหรือแก้มเท่านั้น ห้ามถูกส่วนอื่นใครก็ตามที่ถูกเบกก็ต้องไล่เบกคนอื่นต่อไปเรื่อยๆ การเล่นจะยุติลงเมื่อแต่ละคนต่างเหนื่อยล้าจากนั้นก็พากันอาบน้ำล้างเนื้อล้างตัวพอขึ้นฝั่งก็ตำขมิ้นสดทาผิวพรรณแก้ผดผื่นคัน

การเล่นปางในวัยวันนั้นของบรรดาแม่เฒ่านอกจากจะสร้างความสนุกสนานครื้นเครงแก่ลูกหลานที่อยู่ริมฝั่งแล้วยังเป็นการบอกเล่าถึงเรื่องราวการเล่นพื้นบ้านที่คู่กับลำห้วยเสนงมายาวนานแม้ว่าจะเห็นเหนื่อย แต่สีหน้าของทุกคนก็ยังคงแจ่มใส “เหนื่อยเหมือนกัน ไม่ได้เล่นมานาน เราแก่แล้วด้วย แต่ก็ดีใจจะได้ให้ลูกหลานได้ดู” คุณยายเปอะ สัญจรดี วัย 76 ปี พุดด้วยรอยยิ้มก่อนจะขมิ้นสดที่เตรียมมาจนเหลือไปทั้งตัว

2.2.2 การจัดการความรู้การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “ไฮสติง”

ไฮสติง หมายถึง ร่องน้ำสาขาของลำห้วย (สติง) เป็นทางน้ำไหลลงลำห้วย มีขนาดเล็กบ้างใหญ่บ้างขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ เป็นที่ตกจับปลา กักน้ำ และผันน้ำในหน้าแล้ง ระเบียบ หมายถึง หนองน้ำหรือแอ่งน้ำเกิดขึ้นได้ทั้งจากธรรมชาติและการขุดเพื่อเก็บกักน้ำ เป็นแหล่งเก็บกักน้ำที่แพร่หลายในชุมชนพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ อาจจะกล่าวได้ว่าแทบทุกหมู่บ้านจะต้องมี “ระเบียบ” เก็บกักน้ำไว้ในชุมชน จากความรู้เชิงภูมิโนเวศในชุมชนทำให้มีการพัฒนาแนวทางเพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการแหล่งน้ำ คือ การพัฒนาต่อจากระบบนิเวศเดิมในเรื่องของไฮสติง

ในอดีตที่ผ่านมาชุมชนบ้านหนองใหญ่ประสบปัญหาน้ำไม่เพียงพอต่อการอุปโภค-บริโภคมาตลอด โดยเฉพาะฤดูแล้ง เพราะไม่มีฝายกักเก็บน้ำที่มีประสิทธิภาพและแหล่งเก็บน้ำสำรองที่ดีพอในเวลาน้ำหลาก จึง

ทำให้สูญเสียน้ำไปปริมาณมากจากคันดินที่ตัวทำนบและคันดินของตัวหนองที่ชำรุดเสียหาย ฉะนั้นเพื่อเป็นการใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพและเกิดคุณค่ามากที่สุดทางเครือข่ายลุ่มน้ำห้วยเสนงบ้านหนองใหญ่ ได้วางแผนจัดการกักเก็บน้ำจากไถสดีห้วยเสนงและขุดสระหนองใหญ่เพื่อแก้ปัญหาน้ำแล้งโดยเก็บกักน้ำไว้ช่วงน้ำหลาก เมื่อฤดูฝนเริ่มก็ทำการสำรวจประตูระบายน้ำที่บริเวณทำนบและปิดประตูระบายเพื่อรองรับน้ำจากต้นน้ำสาขาต่างๆ ที่ไหลลงมาสู่ลำห้วยเสนง จากนั้นเมื่อน้ำมีปริมาณมากก็จะไหลออกไปตามแนวท่อที่ขุดฝังจากลำห้วยออกไปยังคลองส่งน้ำจ่ายไปเข้านาของเกษตรกร ซึ่งตามแนวยาวของคลองส่งจะมีประตูปิดกั้นน้ำไว้เป็นจุดๆ ไปตลอดแนวคลอง จากนั้นจะปิดประตูกักน้ำเริ่มจากต้นคลองซึ่งเป็นประตูแรกเพื่อจ่ายน้ำให้บริเวณพื้นที่นาและสระแก้มลิงตรงนั้นได้เพียงพอแล้ว จากนั้นก็ทำการเปิดประตูแรกให้น้ำไหลลงไปยังพื้นที่ประตูที่สอง แล้วก็ปิดประตูไว้ เมื่อน้ำเต็มก็เปิดระบายลงมา ปิดประตูสลับแบบนี้ไปจนได้ทุกจุด เมื่อได้น้ำครบหมดทั่วถึงกันแล้ว จากนั้นเปิดประตูทุกจุดไว้พร้อมกันทั้งหมด น้ำก็จะไหลผ่านลงไปยังสระหนองใหญ่ซึ่งอยู่ด้านล่างรับน้ำเข้าสำรองไว้ต่อไป ในช่วงน้ำหลาก ถ้าปริมาณน้ำมากก็ทำการเปิดประตูระบายที่บริเวณไถสดี ปล่อยน้ำสู่ลำห้วยเพื่อช่วยระบายและป้องกันคันดินทำนบเสียหายและน้ำไปท่วมพืชผลทางการเกษตร และยังเป็นการชะลอน้ำไม่ให้ไปท่วมด้านล่างของพื้นที่

ในการบริหารจัดการระบบการจัดการน้ำไถสดี เกิดรูปแบบโครงสร้างโดยการมีส่วนร่วมกันของคนในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการ ระเบียบการใช้ร่วมกัน กองทุนในการดูแลอย่างต่อเนื่อง และการวางแผนการใช้ น้ำในแต่ละฤดูกาล

ชุมชนเป็นผู้วิเคราะห์ปัญหาของชุมชนโดยใช้ความคิดริเริ่ม ภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของตนเพื่อวางแผนจัดการและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาโดยบริหารจัดการได้เอง มีกระบวนการคิด แสดงความเห็น กลั่นกรอง ตัดสินใจ และลงมือทำร่วมกันรวมทั้งรับการสนับสนุนจากภาครัฐ/เอกชน กระทั่งสามารถพึ่งพาตนเองได้เป็นหลักซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการน้ำในท้องถิ่นของตนเองอย่างเป็นธรรม

2.2.3 รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง

จากการถอดบทเรียน การจัดการป่าริมห้วยในรูปแบบแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านหนองใหญ่พบว่า

สถานการณ์ในพื้นที่ตำบลหนองใหญ่ ในช่วงก่อนการดำเนินการวิจัยกำลังมีแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยการขุดลอกลำห้วยเนื่องจากแผนพัฒนาแหล่งน้ำของหน่วยงานราชการที่มุ่งหวังเพียงเพื่อต้องการปริมาณน้ำอย่างเดียว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมริมน้ำ เนื่องจากการขุดลอกจะทำให้พืชผักและต้นไม้ริมตลิ่งถูกทำลาย ตลิ่งสูงและพังทลายได้ง่าย ดังที่เคยเกิดขึ้นในพื้นที่บริเวณเหนือห้วยเปี่ยม (ซึ่งก่อให้เกิดปัญหา ป่าไม้ริมตลิ่งถูกทำลาย โលนเตียน ก่อให้เกิดตลิ่งพังตามมา และไม่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ได้ เช่น การใช้น้ำลำบากเนื่องจากตลิ่งสูงและมีการพังทลาย) และหากมีการขุดลอกต่อไปเรื่อย ๆ ชุมชนที่อยู่ติดลำน้ำห้วยเสนงที่มีห้วยเสนงผ่านกลางหมู่บ้านอย่าง เช่น บ้านสะตึงจะได้รับผลกระทบ ด้านที่อยู่อาศัยด้วย ดังนั้น ชุมชนหนองใหญ่และคุ้มสะตึง จึงได้พยายามในการแก้ไขปัญหาด้วยการประชุมทำเป็นมติไม่ให้ขุดลอกลำห้วยในบริเวณที่ชุมชนใช้ประโยชน์ เนื่องจากเห็นว่าจะทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนไป เช่น ความรู้ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบนิเวศ ความรู้ในการใช้ทรัพยากรลุ่มน้ำจะหายไป เช่น การหาปลา การเก็บผัก ยาสมุนไพร จึงทำให้ชาวบ้านกับทางโรงเรียนได้หารือกันว่า การจะแก้ไขปัญหาที่ดีที่สุดคือการที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูลำห้วยห้วยเสนง เพราะชาวบ้านเป็นคนอยู่ใกล้และเป็นคนใช้ประโยชน์จากลำห้วยนี้ ดังนั้นชุมชนและโรงเรียนจึงอยากจะรับรู้

ว่ามีองค์ความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในลำห้วยนี้ มีอะไรบ้าง และยกระดับให้เป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชน นักเรียนในโรงเรียน และหาแนวทางจัดทำเป็นหลักสูตรเรียนรู้ในชุมชน อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาแหล่งน้ำในฐานะที่เป็นแหล่งของความรู้ในชุมชนแหล่งหนึ่ง อีกทั้งเพื่อเป็นการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำห้วยเสนงและเป็นการฟื้นฟู สืบสานวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต จากสถานการณ์ปัญหาปัญหาดังกล่าวข้างต้นทำให้ชาวบ้านหนองใหญ่ได้ใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการปกป้องทรัพยากรและระบบนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนงบริเวณบ้านหนองใหญ่

จากผลการศึกษา ทำให้คนในชุมชนหนองใหญ่ค้นพบลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ที่เรียกว่า “ภูมิ” ในภาษาท้องถิ่น ซึ่งพบว่ามี ความหมายและความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน มีประโยชน์และความสำคัญอย่างไรต่อคนในชุมชน เช่น สติง ไคร์สติง ซองรอง กระตมตา อันลิ่ง และภูมิด้านสิ่งแวดล้อมอื่นๆ และ ค้นพบความรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนงอื่นๆ เช่น ความรู้ในการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคจำนวน 28 โรคชนิดสมุนไพรที่พบมีอยู่ 76 ชนิด พบพันธุ์ปลา 36 ชนิด ชนิดพันธุ์ไม้ที่พบในป่าริมน้ำห้วยเสนงบ้านหนองใหญ่ มี 86 ชนิด ผักและมันริมห้วยเสนง บ้านหนองใหญ่ 14 ชนิด เห็ดริมห้วยเสนงบ้านหนองใหญ่ 10 ชนิด พบอันลิ่งหรือวังปลาช่วยให้เรารู้ถึงที่อยู่อาศัยของปลา เป็นการอนุรักษ์พันธุ์ปลาให้อยู่ในเขตลุ่มน้ำห้วยเสนง ซึ่งมีทั้งหมด 10 อันลิ่ง อันนำไปสู่การปฏิบัติการจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนงตำบลหนองใหญ่ มีอยู่ 7 จุด 12 เนื้อหา ซึ่งนำไปสู่การจัดการการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนในพื้นที่ ได้แก่ 1) จุดเรียนรู้ระบบนิเวศป่าริม น้ำ เพื่อเด็กและเยาวชนให้เกิดการเรียนรู้ ป่าริม น้ำ หรือระบบนิเวศป่าริม น้ำ ที่เป็นป่าเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีพันธุ์ไม้ สมุนไพร เห็ด ผักพื้นบ้าน 2) จุดเรียนรู้เรื่องอันลิ่งเจริญและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เพื่อให้เด็กนักเรียนได้เรียนรู้ถึงความสำคัญของลุ่มน้ำห้วยเสนง และประวัติความเป็นมาของวังปลา อันลิ่งเจริญ 3) จุดการเรียนรู้เรื่องปลาแม่น้ำและพันธุ์ปลา เพื่อให้เด็กนักเรียนจะได้เรียนรู้เรื่อง ปลาแม่น้ำและพันธุ์ปลา 4) จุดเรียนรู้เรื่องเครื่องมือการทำมาหากินและการจับปลาลุ่มน้ำห้วยเสนง เพื่อให้เด็กนักเรียนจะได้เรียนรู้เรื่องเครื่องมือในการจับปลาของชาวบ้าน 5) จุดเรียนรู้ประวัติศาสตร์ เพื่อให้เด็กนักเรียนมีความรู้ความเข้าใจและเกิดความรักในท้องถิ่น วัฒนธรรม 6) จุดการเรียนรู้ผลไม้ริมน้ำและผักริมน้ำห้วยเสนง เพื่อให้เด็กนักเรียนจะได้เรียนรู้เรื่องผลไม้ เป็นผลไม้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติสองฝั่งแม่น้ำ และแบบเถาวัลย์ 7) จุดเรียนรู้เรื่องสมุนไพร เด็กนักเรียนจะได้เรียนรู้เรื่องสมุนไพร

2.2.4 รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย

จากการถอดบทเรียนโครงการการศึกษาแบบและแนวทางในการแก้ไขปัญหาห้วยแสงเน่าเสีย อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษารูปแบบ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาห้วยแสงเน่าเสียโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น เพื่อศึกษาสภาพปัญหาน้ำเน่าเสียที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยแสงในช่วงตำบลโคโคและชุมชนตะเตียว

การศึกษามีหน่วยงานระดับพื้นที่และหน่วยงานในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย เนื่องจากการเก็บข้อมูลเรื่องน้ำเสียต้องอาศัยการตรวจวัดแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งชุมชนเองไม่มี ดังนั้นต้องประสานกับทางหน่วยงานที่มีเครื่องมือ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏจังหวัดสุรินทร์ โปรแกรมวิทยาศาสตร์ ลงมาเรียนรู้ร่วมในการตรวจวัดคุณภาพน้ำ ในสามฤดูกาล กระบวนการที่ทางราชภัฏลงมาช่วยทำให้นักวิจัยในพื้นที่ได้เรียนรู้ร่วมถึงการเก็บตัวอย่างน้ำ หลังจากการเก็บตัวอย่างน้ำ การตรวจวัดคุณภาพน้ำแบบวิทยาศาสตร์ ก็มีผลออกมาเป็นเอกสาร และทางราชภัฏก็ลงมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลที่ตรวจวัดว่าผลที่ออกมา ลุ่มน้ำห้วยแสงจุดไหนบ้างที่เป็นจุดเสี่ยง ทำให้ข้อมูลของนักวิจัยมีน้ำหนักมากขึ้น

ผลการวิจัยพบว่า มีรูปแบบ แนวทางในการจัดการน้ำเสียอย่างมีส่วนร่วม มี แนวทางและแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำห้วยแสงตอนปลายในเขตตำบลโคโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มี 3 แนวทาง ดังนี้

1) แนวทางการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรห้วยเสนงแก่เยาวชน ผู้นำชุมชน และชุมชน ส่งเสริมแผนสร้างการณรงค์ สร้างความรู้ ความเข้าใจให้กับประชาชน และแผนสร้างรูปแบบการประสานร่วมมือกับภาคีร่วมพัฒนากับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน

2) แนวทางการบำบัดน้ำเสียโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น โดยการส่งเสริมการสร้างพื้นที่บำบัดน้ำเสียด้วยระบบนิเวศท้องถิ่น และการส่งเสริมการขยายแนวคิด พื้นที่การเรียนรู้ทางรูปธรรม

3) แนวทางการลดผลกระทบที่ส่งผลให้เกิดน้ำเน่าเสียห้วยเสนง โดยส่งเสริมการสร้างแผนการจัดการขยะโดยชุมชนพื้นที่ต้นแบบอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น และส่งเสริมแผนการเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนในพื้นที่ที่มีปัญหาวิกฤติทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรม รวมถึงการสร้างความมั่นคงปลอดภัยแก่ผู้ผลิต ผู้บริโภค และธรรมชาติซึ่งเป็นรูปแบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน

2.2.5 รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวน้ำท่วม น้ำแล้ง

กรณีศึกษา บ้านกะเพอสกวม ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์

มีข้อค้นพบที่สำคัญ คือ แนวทางในการใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณริมห้วยอย่างเกิดประโยชน์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสุขภาพของชุมชน ตลอดจนแนวทางการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนที่เอื้อต่อการจัดการลุ่มน้ำ และปัญหาที่ดินจำกัดและน้ำท่วมซ้ำซาก

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

จากการดำเนินงาน โครงการ การใช้ระบบองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์ ได้ดำเนินงานจนแล้วเสร็จในระยะที่ 2 บางส่วน ซึ่งมีข้อติดขัดบางประการ ทำให้ไม่สามารถดำเนินงานได้จนแล้วเสร็จ อย่างไรก็ตาม ได้สรุปบทเรียนองค์ความรู้ที่ได้ เพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ได้ 2 ข้อ จาก 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1. เพื่อขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น

ทีมวิจัยได้มีการดำเนินงาน ขยายระบบความรู้ท้องถิ่นด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงสู่สาธารณะและสื่อมวลชนในท้องถิ่น ผ่านกิจกรรมเวที “ภาพเก่าเล่าเรื่องเมืองสุรินทร์ ตอน เรื่องเล่าห้วยเสนงและภาพเก่างานช้าง” ครั้งที่ 1 และ ครั้งที่ 2

การจัดงาน เป็นการจัดบูรณาการประเด็นปัญหาและเรื่องเล่าวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำห้วยเสนง ให้ผสมกลมกลืนไปกับประเด็นทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อลดช่องว่างความรู้ความเข้าใจให้เป็นเรื่องใกล้ตัวของผู้คน และ คนในเมืองสุรินทร์ให้ความสนใจในเรื่องลุ่มน้ำ เป็นการจุดประเด็นความตระหนัก ส่งเสียงให้ได้ยิน อีกทั้งการจัดเรื่องเล่าในบรรยากาศร้อยเรียงไปกับนิทรรศการภาพเก่าเมืองสุรินทร์ประเด็นอื่นๆ อาทิเช่น ประเด็นเรื่องเกษตรศาสตร์ ชาวกูย , ในหลวง-ราชินีกับเมืองสุรินทร์ ทำให้คนที่เข้าร่วมกิจกรรมไม่รู้สึกละเลยแยกประเด็นห้วยเสนงว่าเป็นเรื่องของคนอื่นที่ไกลตัว

2. เพื่อใช้และปรับใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงในการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง

ทีมวิจัยได้มีการถอดบทเรียนชุดองค์ความรู้ในการบริหารจัดการน้ำเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงผ่านโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้ดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้ว ทั้งหมด 5 เรื่อง คือ 1) ระบบความรู้การอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงในรูปแบบและกระบวนการ “ต่อมสฎึง” 2) การจัดการน้ำของชุมชนในระบบ “โดสฎึง” 3) รูปแบบและการจัดการแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศพื้นบ้านในห้วยเสนง 4) รูปแบบ กระบวนการการเฝ้าระวังและแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากน้ำเสีย 5) รูปแบบและกระบวนการปรับตัวของชุมชนในภาวะน้ำท่วม น้ำแล้ง

การเรียนรู้ชุดองค์ความรู้ดังกล่าว ทำให้ทีมวิจัยและคนในชุมชนที่เกี่ยวข้อง เกิดความรู้ความเข้าใจต่อความเป็นลุ่มน้ำห้วยเสนงได้อย่างรอบด้านมากยิ่งขึ้น ทำให้เห็นแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำอย่างถูกทิศทาง มีความตระหนักและสำนึกต่อผลที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นทีเดียว

จากข้อค้นพบสำคัญนี้ คณะทำงานเสนอว่า ต้องดำเนินการศึกษาในเชิงลึกต่อเนื่องเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของข้อมูลเพื่อการสื่อสาร และเป็นสื่อเพื่อหนุนเสริมพลังชุมชนสู่การผลักดันเชิงนโยบายในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำห้วยเสนงต่อไปในอนาคต

บทเรียนที่ได้จากการวิจัย

- ได้เกิดการเรียนรู้กับเครือข่ายวิจัยลุ่มน้ำห้วยเสนง ทั้ง 5 พื้นที่
- ได้เกิดการพัฒนาการ การเรียนรู้จากการวิจัยในทุกขั้นตอน
- รู้จักการวางแผนในการทำงาน บทบาท หน้าที่ในการทำวิจัย
- มีความสามารถในการนำเสนอข้อมูลการวิจัยต่อสาธารณะชนในรูปแบบต่างๆ
- เรียนรู้จักเทคนิคการประสานงานกับกลุ่มคนต่างๆที่เกี่ยวข้อง รวมถึงหน่วยงานภาคีต่างๆ
- รู้จักสภาพพื้นที่ และทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนง อย่างครอบคลุมในทุกๆด้าน
- ได้ชุดความรู้ที่สำคัญต่อการนำไปวางแผนผลักดันเชิงนโยบายในการพัฒนาลุ่มน้ำห้วยเสนงต่อไปใน

อนาคต

ประวัตินักวิจัยและที่ปรึกษาโครงการวิจัย

- 1) นายอัษฎางค์ ขมดี
สุรินทร์สโมสรสมาคม
28/13 ถ.เทพสุรินทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์ 32000 หัวหน้าโครงการวิจัย
- 2) นางสาวสายฝน เอี่ยมเอา
28/7 ถ.เทพสุรินทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์ 32000 นักวิจัย
- 3) นางสาวชลดา จันทรปุ้ม
28/7 ถ.เทพสุรินทร์ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์ 32000 นักวิจัย
- 4) นางสาวพัชรนันท์ โอษฐ์เจษฎา
275/49 หมู่ 10 ต.สลักได อ.เมือง จ.สุรินทร์ 32000 นักวิจัย
- 5) นายนาค ชูชื่นบุญ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านภูมิสีตัง
ที่อยู่ 29/1 หมู่ 9 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 6) นายอาทิตย์ รองจันทร์ สารวัตรกำนัน
บ้านตาเดียว 63 หมู่ 3 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 7) นายสุทัศน์ สุดตะลาวดี ผู้ใหญ่บ้านภูมิสีตัง
19 หมู่ 9 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 8) นายสุภาพ อินแปลง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านบุเจก
ที่อยู่ 209 หมู่ 15 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 9) นายถาวร เลี่ยมดี กรรมการบ้านบุเจก
ที่อยู่ 102 หมู่ 15 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 10) นางสมจิตร สุชาติสุนทร ส.อบต.
หมู่ 2 ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 11) นายสมชาย ไกรเทพ ผู้ใหญ่บ้านหนองใหญ่
ที่อยู่ 11 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 12) นายบุญเกื้อน สายแสงจันทร์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนองใหญ่
ที่อยู่ 135 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 13) นายธีรพล อัดลปรัชญาเมือง นักการภารโรงโรงเรียนบ้านหนองใหญ่
ที่อยู่ 55 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 14) นายสมนึก สัชชานนท์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
ที่อยู่ 67 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 15) นางวันเพ็ญ ประไวย์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนองใหญ่
ที่อยู่ 65 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 16) นายมงคล สุขเกิด สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนองใหญ่
ที่อยู่ 57 หมู่ 2 บ้านหนองใหญ่ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 17) นายทวิส แต่มงาม ผู้ใหญ่บ้านโคกเบง
ที่อยู่ 62 หมู่ 11 บ้านโคกเบง ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ นักวิจัย
- 18) นายเหรียญ อินมณี กรรมการหมู่บ้าน

ที่อยู่ 81 หมู่ 11 บ้านโคกเบง ตำบลเนงมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์	นักวิจัย
19) นายประนอม อนุไวยา กรรมการหมู่บ้าน	
ที่อยู่ 50 หมู่ 11 บ้านโคกเบง ตำบลเนงมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์	นักวิจัย
20) นายกอน โฉลกดี กรรมการหมู่บ้าน	
ที่อยู่ 188 หมู่ 11 บ้านโคกเบง ตำบลเนงมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์	นักวิจัย

1. ที่ปรึกษาโครงการ

1) พระครูโสภณ	บุญญกิจ เจ้าคณะอำเภอปราสาทจังหวัดสุรินทร์
2) นายมูล	เลี่ยมดี ผู้อำนวยการบ้านภูมิสีตัง ต.ตาเบา อ.ปราสาท จ.สุรินทร์
3) นายธรรมบุญ	มีเสนา ผู้อำนวยการโรงเรียนตาเบาวิทยา อำเภอปราสาท จ. สุรินทร์
4) นายศักดิ์ชัย	ยอดเยี่ยม ผอ. โรงเรียนโคกตะเคียนวิทยา อ.กาบเชิง จ.สุรินทร์
5) นายหัตถศึกษา	สัจจรดี รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลตาเบา อ.ปราสาท จ.สุรินทร์
6) นายพนาเวช	ไม้จันดี กำนันตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์